БАШҠОРТОСТАН РЕСПУБЛИКАҺЫ САЛАУАТ ҠАЛАҺЫ ҠАЛА ОКРУГЫНЫҢ
«27-СЕ ДӨЙӨМ ҮҪЕШ ТӨРӨНДӘГЕ БАЛАЛАР БАҠСАҺЫ»
МУНИЦИПАЛЬ БЮДЖЕТ МӘКТӘПКӘСӘ БЕЛЕМ БИРЕҮ УЧРЕЖДЕНИЕҺЫ

Раҫлайым
Салауат ҡалаһының
27-се МБМББУ мөдире
_____Ф.Ф.Абдрахманова
«01» 09 2022 й.

Мәктәпкәсә белем биреү программаһы

КИЛЕШЕЛДЕ
Салауат ҡалаһының 27-се МБМББУ
педагогтар кәңәшмәһендә
Протокол №1 «30» 08 2022 й.

КИЛЕШЕЛДЕ
Салауат ҡалаһының 27-се МБМББУ
ата-әсәләр йыйылышында
Протокол №2 «31» 08 2022 й.

ЙӨКМӘТКЕҺЕ

Салауат ҡалаһының 27-се МБМББУ дөйөм мәғлүмәт	3
ИНЕШ ҺҮҘ	4
I. БИЛДӘЛӘНГӘН МАҠСАТТАР	7
1.1. Аңлатма яҙыу	7
1.2. Программаның маҡсаттары һәм бурыстары	8
1.3.**ПРОГРАММАНЫ ҮҘЛӘШТЕРЕҮ БУЙЫНСА ПЛАНЛАШТЫРЫЛҒАН ҺӨҘӨМТӘЛӘР**	9
1.3.1. Иртә йәштәге кескәйҙәр төркөмө балаларын аң-белемгә өйрәтеү һәм тәрбиәләү буйынса ҡуйылғанмаҡсаттар ориентиры (1 йәштән 3 йәшкә тиклемге осор)	10
1.3.2. Мәктәпкәсә аң-белем алыуҙы тамамлаған балаларҙың үҫешен билдәләүгә ҡуйылған маҡсаториентирҙары (7 йәшлек)	11
1.4.Программаны үҙләштереү һөҙөмтәләрен баһалау системаһы	13
II. ЙӨКМӘТКЕ БҮЛЕГЕ	15
2.1. 1 йәштән 2 йәшкә тиклемге балалар менән психологик һәм педагогик эштең йөкмәткеһе(иртә йәштәге кескәйҙәрҙең беренсе төркөмө)	15
2.2.БАЛА ҮҪЕШЕ ЙҮНӘЛЕШТӘРЕНӘ ЯРАШЛЫ ТӘРБИӘЛӘҮ ҺӘМ АҢ-БЕЛЕМГӘ ӨЙРӘТЕҮ ЭШМӘКӘРЛЕГЕ(2 йәштән алып мәктәпкә барғансы осор):	24
- “Социаль-коммуникатив үҫеш”	24
- «Танып-белеү үҫеше»	45
- «Телмәр үҫеше»	79
- «Художестволы-эстетик үҫеш»	96
- «Физик үҫеш»	127
2.3.Программаны тормошҡа ашырыу саралары	134
2.4.ҒАИЛӘ ҺӘМ БАЛАЛАР БАҠСАҺЫ АРАҺЫНДАҒЫ ҮҘ-АРА БӘЙЛӘНЕШ	136
III. ОЙОШТОРОУ БҮЛЕГЕ	140
3.1. Иртә йәштәге кескәйҙәрҙең беренсе төркөмө өсөн яҡынса көн тәртибе (1 йәштән 2-се йәшкә тиклемге балалар)	140
3.2. 2 йәштән алып мәктәпкә тиклемгейәштәгебалаларҙыңяҡынсакөнтәртибе(2 йәштән 7 йәшкә тиклемге балалар)	143
3.4. Программаны тормошҡа ашырыу шарттары:	151
- Предметлы арауыҡ мөхитен ойоштороу үҙенсәлектәре	151
- Программаны материаль-техник яҡтан тәьмин итеү	153
ҠУШЫМТАЛАР	154
Ҡулланылған әҙәбиәт	195

Салауат ҡалаһының 27-се МБМББУ дөйөм мәғлүмәт:

1.	*Мөдир*	Абдрахманова Фирдаусия Фаргатовна
2.	*Өлкән тәрбиәсе*	Гиниятова Лилия Валеевна
3.	*Старшая медсестра*	Головина Лариса Леонидовна
5.	*Хужалыҡ мөдире*	Григорьева Жанна Михайловна
6.	*Адресы*	453263, Республика Башкортостан, г. Салават, Октябрьский урамы, 12
7.	*Телефоны*	(8-3476) 32-67-78
8.	*Электрон почтаһы адресы*	mdou27salavata2009@rambler.ru
9.	*Сайтадресы*	https://detcad27.02edu.ru/

Башҡортостан Республикаһы Салауат ҡалаһы ҡала округының “27-се дөйөм үҫеш төрөндәге балалар баҡсаһы” муниципаль бюджет мәктәпкәсә белем биреү учреждениеһына 3 йәштән 7 йәшкәтиклем бала йөрөй. Бөтәһе 2 төркөм:

Төркөмдәр	Төркөмдәр һаны	Балаларҙың йәше	Балаларҙың Заны
Кескәйҙәр төркөмө	3	3-4 йәш	15
Өлкәндәр төркөмө	6	5-6 йәш	21
Бөтәһе:	2	3-7 йәшлектәр	36

Балалар баҡсаһында бөтәһе 6 педагог:

Өлкән тәрбиәсе – 1,
Педагог-психолог – 1,
Музыка етәксеһе – 1,
Физик культура буйынса инструктор – 1,
Тәрбиәсе – 2.

Инеш һүҙ

Башҡортостан Республикаһы Салауат ҡалаһы ҡала округының “27-се дөйөм үҫеш төрөндәге балалар баҡсаһы” муниципаль бюджет мәктәпкәсә белем биреү учреждениеһының Мәктәпкәсә дөйөм белем биреү буйынса программаһы Төҙөлөшө һәм йөкмәткеһе Федераль дәүләт мәктәпкәсә белем биреү стандарты (17.10.2013 йыл, № 1155) талаптарына һәм Рәсәй мәғариф министрлығының Дөйөм белем биреү буйынса федераль уҡытыу-методик берләшмәһе тарафынан раҫланған (2022 йылдың “30.08” ҡабул ителгән протокол “1”) Төп мәктәпкәсә белем биреү программаһына нигеҙләнеп ҡоролған һәм 3 йәштән 7 йәшкә

тиклемге балаларҙы тәрбиәләү процесын, уларға һәр яҡлап белем биреү эшмәкәрлегенең йөкмәткеһен һәм унығбашҡорт телендә ойоштороуҙы үҙ эсенә ала. ПрограммаБашҡортостан Республикаһы Салауат ҡалаһы ҡала округының "27-се дөйөм үҫеш төрөндәге балалар баҡсаһы" муниципаль бюджет мәктәпкәсә белем биреү учреждениеһы тарафынан раҫланған.

Программа өс бүлектән тора:

1. Билдәләнгән маҡсаттар бүлеге.

2. Аң-белемгә өйрәтеү һәм тәрбиә эше йөкмәткеһе бүлеге.

3. Аң-белем һәм тәрбиә эшен ойоштороу бүлеге.

Билдәләнгән маҡсаттар бүлеге программаның маҡсатын һәм бурыстарын, уның йөкмәткеһенең эстәлеген, шулай уҡ программаның үтәлеше буйынса планлаштырылған һөҙөмтәләрҙең кимәлен асыҡлай. Планлаштырылған һөҙөмтәләр булып баланың үҙенең *йәш кимәленә тап килгән социаль-норматив үҫеше* тора.

Аң-белемгә өйрәтеү һәм тәрбиә эшенең йөкмәткеһе бүлегендә баланың дөйөм үҫешен билдәләгән биш төрлө йүнәлештәге белем биреү өлкәләренең («Социаль-коммуникатив үҫеш», «Тирә-йүнде танып-белеү үҫеше», «Телмәр үҫеше», «Художество-эстетик яҡтан үҫеш», «Физик үҫеш») эстәлеге күрһәтелә.

Аң-белем һәм тәрбиә эшен ойоштороу бүлегендә программаның йөкмәткеһенүҙләштереү өсөн тейешлешарттар булдырыуға талаптар, ҡуйылған маҡсаттарға (ориентирҙарға) ярашлы планлаштырылған һөҙөмтәләргә ирешеү саралары асыҡлана:

- психологик һәм педагогик шарттарҙың үҙенсәлектәре, аң-белем биреү процесын кадрҙар менән, финанс һәм матди-техник яҡтан тәьмин итеү шарттары;
- үҫтереүсе предметлы-арауыҡ мөхите булдырыуға талаптар;
- белем биреү һәм тәрбиәләү эшмәкәрлеге төрҙәре үҙенсәлектәренә нигеҙләнеп эш итеү;
- баланың үҙ-аллығын һәм ижадилығын үҫтереүгә йүнәлтелгән эш алымдарын һәм йүнәлештәрен ҡулланыу;
- педколлективтың ата-әсәләр менән берлектә эшләүен тәьмин итеү;
- балаларҙың йәш һәм үҫеш кимәлдәренә ярашлы һәм уларҙың шәхси ихтыяждарын ҡәнәғәтләндереү маҡсатында көн тәртибен ойоштороу һәм тормошҡа ашырыу һ.б.

Программала мәктәпкәсә йәштәге балалар өсөн ойошторолған психологик һәм педагогик эштең йөкмәткеһе белем биреү өлкәләре буйынса («Социаль-коммуникатив үҫеш», «Тирә-йүнде танып-белеү

үҫеше», «Телмәр үҫеше», «Художество-эстетик яҡтан үҫеш», «Физик үҫеш») бирелә. Һәр белем биреү өлкәһенең төп маҡсаты, бурыстары һәм йөкмәткеһе балаларҙың йәш төркөмдәренә ярашлы тематик блоктарҙа күрһәтелә.

Баланы шәхес итеп үҫтереүгәпрограммала төп урын бирелә. Балала үҙ-үҙенә ышаныу, тормошҡа ҡарата әүҙем ҡарашлы булыу, тормош ҡыйынлыҡтарын еңел сисергә ынтылырға тырышыу, һәр нәмәгә ҡарата үҙ фекерле булыу һәм уны яҡлайбелеү һәләтен тәрбиәләү тора.

Программа йөкмәткеһендәтыуған илгә ҡарата һөйөү, уның үткәне, бөгөнгө ҡаҙаныштары менән ғорурланыу тойғолары тәрбиәләүгә, күп милләтле халыҡтар дуҫ булып йәшәгән, матур тәбиғәтле, донъяла танылған илдәр Рәсәй һәм Башҡортостан тураһында мәғлүмәттәр ҙур урын бирелгән.

Программала кескәйҙәрҙе әхлаҡи һәм рухи яҡтан тәрбиәләүгә ҙур иғтибар бирелә: ата-әсәләргә ҡарата һөйөү, яратыу тойғолары уятыу, ололарҙы хөрмәтләү, кескәйҙәргә ярҙамсыл булыу кеүек һыҙаттарҙы тәрбиәләү ҡарала.

Уҡыу, белем алыу – тормошта иң кәрәкле ҡиммәттәрҙең береһе икәнлеген төшөндөрөү аша программала балала аң-белемгә ҡарата ынтылыш тәрбиәләүгә, донъяны танып-белеүгә, йәшәү дәүерендә үҙенең шәхси үҫешен, профессионал кимәлен үҫтереүгә һәр саҡ теләк булыуына йүнәлеш бирелә.

Программаның төп йүнәлештәренең береһе булып баланың һаулығын һаҡлау һәм нығытыу эшен ойоштороу тора. Балаларға ябай ғына кимәлдә һаулыҡтың кеше өсөн ҙур байлыҡ булыуын, һаулыҡты һаҡлау өсөн дөрөҫ һәм хәүефһеҙ итеп йәшәргә өйрәнеү, файҙалы әҙәп ҡағиҙәләрен үҙләштереү, дөрөҫ туҡланыу, көн тәртибен тейешенсә ойоштороу һәм үтәү, физик яҡтан сынығыу, хәрәкәтләнеү кәрәклеген төшөндөрөү һәм программаға ярашлы уларҙы формалаштырыу күнекмәләренә өйрәтеү бурысы ҡуйыла.

Программа һәр бер баланың йәшәйеше психологик яҡтан уға ҡулайлы булған шарттарҙы үтеүен тәьмин итеү маҡсатында уның көн тәртибен һәм ололар менән аралашыу ысулдарын баланың шәхси үҙенсәлектәренә ҡулайлаштырып ойоштороуҙы күҙаллай.

Программала материалдар һәр бер тәрбиә һәм аң-белем биреү өлкәһе буйынса айырым рәүештә уларҙың маҡсаттарын һәм бурыстарын тулыһынса асыҡлап бирелә.

Психологик-педагогик эштең йөкмәткеһе тематик блоктар менән һәр йәш төркөмө өсөн айырып бирелә. Программаның ошо рәүешле ҡоролошо аң-белем процессының һәр йүнәлеше буйынса баланың үҫеш

кимәлен күҙәтергә, программа йөкмәткеһе өҫтөндә ижади эш итергә һәм өҫтәлмә рәүештә вариатив материалдарҙы ҡулланырға мөмкинлек бирә.

Программала психологик һәм педагогик эш йөкмәткеһе түбәндәге **йәш төркөмдәре өсөн** бирелә:

- кескәйҙәр төркөмө (3 йәштән 4 йәшкә тиклемге осор);
- уртансы төркөм (4 йәштән 5 йәшкә тиклемге осор);
- өлкән төркөм (5 йәштән 6 йәшкә тиклемге осор);
- мәктәпкә әҙерлек төркөмө (6 йәштән 7 йәшкә тиклемге осор).

Программа эстәлеге ике өлөштән тора: беренсе өлөшөндә балалар мотлаҡ үҙләштерергә тейешле булған (60%) федераль кимәлдә тәҡдим ителгән һәм федераль реестрға ингән Төп мәктәпкәсә белем биреү өлгө программаһы материалдарына ярашлы алынған (Н.Е.Веракса, Т.С.Комарова, М.А.Васильева редакцияһындағы "Тыуғандан – мәктәпкә тиклем" программаһы) йөкмәтке бирелә. Икенсе өлөшөндә (40%) белем-тәрбиә биреү эшендә ҡатнашыусылар тарафынан һайлап алынған һәм милли-төбәк үҙенсәлектәрен сағылдырған (мәктәпкәсә йәштәге балалар 0с0н Ф.;.А6набаева, Г.Ш.Әлбәкова, Ә.Р.Буранбаева, К.Ф. Мортаева авторлы4ында "Башҡортостан – тыуған илем" программаһы материалдарына ярашлы)материалдар бирелә. Һәр ике өлөштә бирелгән материалдар бер-береһенең йөкмәткеһен тулыландырып, асыҡлап, балаларға тирә-йүнде танып-белергә, улар нигеҙендә үҙ-аллы төрлө һығымталар яһарға һәм шул рәүешле уларҙың аҡыл-зиһен кимәлен үҫтерергә ярҙам итеүҙе күҙаллай.

БИЛДӘЛӘНГӘН МАҠСАТТАР

Аңлатма яҙыу

Программа төп дидактик принциптарҙың береһе булған үҫтереүсе уҡытыу принцибына таянып ҡоролған һәм иң беренсе урында баланың шәхес булараҡ үҫешен күҙ уңында тота.

Программаның йөкмәткеһе тәрбиә һәм аң-белемгә өйрәтеүҙә мәҙәнилек (культуросообразность) принцибына таяна: тәрбиә эше халыҡтың тарихы, мәҙәниәте, ғөрөф-ғәҙәттәре, йолалары, традициялары нигеҙендә тормошҡа ашырыла. Аң-белемгә өйрәтеү барышында баланы кешелектең донъяуи рухи һәм әхлаҡи үҙкиммәттәре менән таныштырыу, улар тураһында ябай ғына

төшөнсәләр биреү, көндәлек йәшәйештә уларҙы күҙәтергә, яҡшыны насарҙан, матурлыҡты йәмһеҙлектән, дөрөҫлөктө алдаҡсылыҡтан һ.б. айырырға, уларға ҡарата үҙ фекерен белдәләп, асыҡлап, аңлата белергә күнектереү тора. Шулар нигеҙендә балала шәхси холоҡ-фиғел һыҙаттарын формалаштырыу ҡарала.

Программа:

- баланы аң-белемгә өйрәтеүҙә һәм шәхес итеп формалаштырыуҙа үҫтереүсе уҡытыу принцибына таяна;

- фәнни ҡаҙаныштар нигеҙендә ҡоролоп, ысынбарлыҡта практик рәүештә үҙҙәренең һөҙөмтәлелеген күрһәткән методик алымдарҙы ҡулланыу мөмкинлеген бирә;

- тәрбиәләү, баланы һәр яҡлап үҫтереү һәм аң-белемгә өйрәтеү маҡсаттарының һәм бурыстарының балалар баҡсаһында һәм ғаиләлә уртаҡ булыуын күҙаллай;

- баланың йәш айырмалыҡтары һәм шәхси үҙенсәлектәре нигеҙендә белем биреү өлкәләренең йөкмәткеһе үҙ-ара үрелеп, ҡушылып, аралашып, йәғни интеграция шарттарында ойошторолоуҙы талап итә;

- тәрбиәләү һәм белем биреү процесын комплекслы-тематик принципҡа таяныр ойоштороу бурысын ҡуя;

- көн тәртибе буйынса баланың үҙ-аллы эшмәкәрлегендә һәм ололар менән бергә ойошторолған сараларҙа мәктәпкәсә белем биреүгә һәм тәрбиәләүгә хас булған алымдарҙың ҡулланылыуын талап итә;

- тәрбиәләү һәм белем биреү процесы баланың йәш кимәле үҫешенә тап килтерелеп һәм уйын формаһында ойошторолоуҙы беренсе урынға ҡуя;

- төбәк-ара һәм балалар баҡсаһы үҙенсәлектәренә ярашлы аң-белем биреү һәм тәрбиәләү эшендә төрлө вариатив формалар ҡулланыу мөмкинлеген бирә;

- йәш кимәле буйынса айырмаһы булған төркөмдәр араһында, шулай уҡ башланғыс мәктәп һәм балалар баҡсаһы алдында торған бурыстарҙың йөкмәткеһендә бәйләнеште һәм күсәгилешлекте һаҡлай.

Программаның маҡсаттары һәм бурыстары

Программаның **төп маҡсаты** булып кескәйҙәргә бала саҡ дәүерен ошо осорға хас булған рәүештә йәшәп үткәреү өсөн тейешле шарттар тыуҙырыуҙыкүҙ уңында тота. Кешенең шәхес булараҡ формалашыуына бала саҡта нигеҙ һалына, ул балалыҡтан ҡыуаныс, шатлыҡ, илһам, дәрт алып, физик һәм психик яҡтан үҫергә, тирә-йүнде танып-белергә һәм аң-белем даирәһен үҫтерергә, кешеләр менән дөрөҫ мөнәсәбәттәр

ҡорорға, йәшәйештә үҙ урынын таба белергә өйрәнә. Был маҡсаттар кескәйҙәр эшмәкәрлегенең төрлө төрҙәрендә: уйында, үҙ-ара аралашыуҙа һәм һөйләшеүҙә, хеҙмәттә, танып-белеүҙә-эҙләнеүҙә, эшмәкәрлектең продуктив төрҙәрендә (художество-эстетик үҫештә, ҡоролмалар төҙөүҙә һ.б.), музыкала, нәфис әҙәбиәт менән танышыуҙа тормошҡа ашырыла.

Программаның маҡсаттарына ирешеү өсөн түбәндәге бурыстарҙы хәл итеү кәрәк:

- баланың һаулығын һаҡлауҙы, кескәйҙәрҙең бер-береһе һәм ололар менәныңғай мөнәсәбәттә булыуҙы һәм уларҙың төрлө яҡлап үҫешкимәлентәьмин итеүҙе ойоштороу;

- балаларҙы асыҡ күңелле, алсаҡ, ҡыҙыҡһыныусан, әүҙем, тырыш, эскерһеҙ итеп тәрбиәләү өсөн төркөмдәрҙә уларҙың бер-береһенә һәм ололарға ҡарата ихтирамлы һәм мөләйем ҡарашлы мөнәсәбәттә булыуын ойоштороу;

- тәрбиә һәм аң-белемгә өйрәтеү эшенеңһөҙөмтәһе нәтижәле булһын өсөн балалар эшмәкәрлеген төрлөләндереү һәм уларҙы берләштереп үткәреү;

- балалар баҡсаһында тәрбиә һәм аң-белем биреү процесын ижади рәүештә ойоштороу;

- тәрбиә һәм аң-белем биреүҙә дидактик материалдарҙың төрлөлөгө һәм уларҙы ҡулланыу ысулдары балаларҙың шәхси һәләтен асырға һәм ҡыҙыҡһыныуын ҡәнәғәтләндерергә ярҙам итеүҙе ойоштороу;

- баланың ижад емешен хөрмәт менән ҡабул итеү;

- ғаилә менән балалар баҡсаһы тәрбиә һәм аң-белем биреү эшендә бер үк талаптар ҡуйып, бергә эш итеү;

- балалар баҡсаһы һәм башланғыс мәктәп эшендә күсәгилешлекте һаҡлап эш итеү;

Программала билдәләнгән бурыстарҙың һәм маҡсаттарҙың үтәлеше педагогтың бала һәм ата-әсәләр менән беренсе көндән үкэҙмә-эҙлекле һәм маҡсатлы рәүештәберҙәм эшләүенән тора. Баланың үҫеш кимәле, әхләҡи сифаттарының ныҡлығы һәр тәрбиәсенең һөнәри оҫталығынан, уның мәҙәнилегенән, балаларҙы яратыуынан тора.

Мәктәпкәсә белем биреү ойошмаһының белгестәре ғаилә менән берлектә, баланың һаулығын ҡайғыртып, уның психик һәм физик яҡтан үҫешенә төрлө яҡтан заманса алымдар, ысулдар аша тәьҫир итеп, бала саҡтың бәхетле үтеүенә ынтылырға тейеш.Кескәйҙәргә аң-белем биреү – донъя мәҙәниәтен (белем, этика, мораль, мәҙәниәт, хеҙмәт) аңларға, һиҙемләргә төшөндөрөүҙе үҙ эсенә ала.

Программа йөкмәткеһе буйынса йыйылған материалдар, әҫәрҙәр стандартта күрһәтелеүенсә «тәрбиәүи ҡиммәткә эйә, юғары художестволы кимәлдә булыуҙы талап итәләр һәм баланың тәбиғәттән һалынған төрлө йүнәлештәге һәләттәрен асырға һәм үҫтерергә ярҙам итергә тейештәр».

ПРОГРАММАНЫ ҮҘЛӘШТЕРЕҮ БУЙЫНСА ПЛАНЛАШТЫРЫЛҒАН ҺӨҘӨМТӘЛӘР

Бала үҫеше йүнәлештәре буйынса ҡуйылған маҡсаттар

Баласаҡтың үҙенсәлекле булыуы (нервы системаһының һығылмалылығы, зирәклеге; бала күңеленең эскерһеҙлеге, тәбиғилеге; холоҡ-фиғел сифаттарының формалашыу кимәленең төрлөсә булыуы) мәктәпкәсә йәштәге баланан конкрет белем һөҙөмтәләренә эйә булыуҙы талап итмәй, шунлыҡтанТөп белем биреү программаһынбаланың үҙләштереүе тикунының психик һәм физик үҫешенә ҡарата ҡуйылған маҡсаттарҙың үтәлеүе, йә үтәлмәүе менән билдәләнә.

ФДМББС-да һәр бер йүнәлеш буйынса бирелгән маҡсаттар баланың йәш кимәленә ярашлы уның социаль-норматив үҫешенбилдәләй. Был маҡсаттар ата-әсәләр һәм педагогтар өсөн баланы аң-белемгә өйрәтеү һәм тәрбиәләү эшмәкәрлегендә төп ориентирбулып торалар.

ФДМББС талаптары буйынса, бала үҫешенең йүнәлештәре буйынса ҡуйылған маҡсаттар Рәсәй Федерацияһындамәктәпкәсә аң-белем биреү даирәһе өсөн дөйөм тип һанала.Тик һәр бер өлгө программа үҙ үҙенсәлектәренән сығып, бала үҫешендәге ниндәйҙер өлкәгә, йәғни йүнәлешкә өҫтөнлөк бирә һәм үҙ маҡсаттарын ҡуя. Ләкин улар стандарт талаптарын инҡар итмәй, киреһенсә, ҡуйылған маҡсаттар нигеҙендә был йүнәлештәрҙең тәрәнерәк, киңерәк өйрәтелеүен күҙаллай.

Шулай итеп, был программала ҡуйылған маҡсаттар стандарт талаптарына таянып бирелә һәм үҙ эсенә артабан йәш осорон ала:

- кескәйҙәрҙең икенсе төркөмөнән башлап балаларҙың мәктәпкә китеү ваҡытын (3 йәштән 7 йәшкә тиклемге осорҙо).

Мәктәпкәсә аң-белем алыуҙы тамамлаған балаларҙың үҫешен билдәләүгә ҡуйылған маҡсат ориентирҙары (7йәшлек):

- бала көнкүрештә ҡулланылған һәм үҙ-үҙен хеҙмәтләндереү буйынса йәмғиәттә ҡабул ителгән эш-хәрәкәттәргә эйә була, төрлө эшмәкәрлектең башҡарыу ысулдарын үтәгәндә булдыҡлылыҡ һәм үҙаллылыҡ күрһәтә.Төрлө эшмәкәрлектә- уйында, аралашыуҙа, танып-

белеү-эҙләнеү эшмәкәрлегендә, ҡоролмалар төҙөүҙә һ.б., үҙенә оҡшаған эш төрөн башҡара һәм үҙенә бергәләп эшитеү өсөн иптәш һайлай белә;

- бала донъяны (төрлө эш төрҙәрен, кешеләрҙе, үҙен, һ.б.) ыңғай ҡараш менән ҡабул итә; ололар һәм тиңдәштәре менән яҡшы мөнәсәбәт тыуҙырып, әүҙем аралаша, шул уҡ ваҡытта үҙенең абруйын һаҡлай белә;

- башҡа балалар менән һөйләшеп, үҙ-ара килешә белә, башҡаларҙың теләген, күңел торошон һәм хис-тойғоларын иҫәпкә ала, ҡыйын саҡта бергә ҡайғыра, уңыштарға шатлана. Хис-тойғоларын, эске кисерештәрен холоҡ-киәфәте аша дөрөҫ сағылдыра, үҙ-үҙенә ышаныу тойғоһо нигеҙҙәре үҫешкән. Төрлө бәхәстәрҙе ыңғай сисергә ынтыла;

- берҙәм эшмәкәрлек барышында әйҙәүсе булараҡ та, башҡарыусы булараҡ та хеҙмәттәшлек итергә һәләтле;

- милли һәм социаль сығышына, матди яҡтан булған хәленә, ғаиләлә ҡабул ителгән дини айырмаға, физик һәм психик яҡтан үҫеш үҙенсәлектәренә ҡарамаҫтан бөтә кешеләрҙең дә бер тигеҙ икәнлеген аңлай;

- башҡа кешеләрҙе ишетергә һәм уларҙы аңларға тырышыу оҫталығын күрһәтә.

- төрлө эшмәкәрлектең һөҙөмтәһен алдан күҙаллауы үҫешкән, ул бигерәк тә уйын барышында асыҡ күренә; төрлө уйындарҙы уйнай, уларҙың үткәреү формаларын белә; шартлы һәм ысынбарлыҡта булған хәлдәрҙе айыра; төрлө социаль нормаларға һәм ҡағиҙәләргә буйһона, үтәй белә. Көнкүрештәге төрлө хәл-ваҡиғаларҙы таный һәм баһалай белә;

- баланың һөйләү телмәре бай, телмәр аша үҙенең фекерҙәрен, уйҙарын һәм теләктәрен аңлата белә. Һүҙҙәрҙә өндәрҙе айыра,уларҙан һүҙҙәр, һөйләмдәр төҙөй, грамоталыҡ нигеҙҙәре формалашҡан;

- баланың эре һәм ваҡ моторикаһы үҫешкән; ул хәрәкәтсән, сыҙамлы, төп хәрәкәттәргә эйә, үҙенең хәрәкәттәрен контролдә тота, үҙ теләгенә буйһондора белә;

- бала ихтыяр көсөнә эйә, төрлө эшмәкәрлектә йәшәйештә ҡабул ителгән әхлаҡи һәм әҙәп ҡағиҙәләрен үтәй, ололар һәм тиҫтерҙәре менән үҙ-ара ыңғай мөнәсәбәт булдыра ала, шәхси гигиена күнекмәләрен һәм хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәй;

- башлаған эшен аҙағына еткереп тамамларға тырыша, уның өсөн яуаплы икәнлекте аңлай;

- бала ҡыҙыҡһыныусанлығын күрһәтә, ололарға һәм тиңдәштәренә һорау бирә, кешенең холоҡ-ҡылыҡтарына һәм үҙен уратып алған тәбиғәт күренештәренә яуап бирергә тырыша; күҙәтергә, тәжрибәләр

эшләргә ярата. Үҙе, тәбиғәт һәм үҙе йәшәгән социаль донъя тураһында башланғыс белемгә эйә; балалар әҙәбиәте ижады менән таныш, йәнле тәбиғәт, математика, тарих һ.б. фәндәр өлкәһендә башланғысбелемдәребар;

- киләсәктә мәктәптә, юғары уҡыу йортонда уҡырға тигән ниәт менән белем алырға ынтыла;

- ғөмүмән йәшәйешкә ҡарата ыңғай мөнәсәбәт, хөрмәт күрһәтә;

- профессиональ сәнғәт әҫәрҙәрен (музыка, бейеү, театр эшмәкәрлегенә, ижади эшмәкәрлеккә һ.б.), халыҡ ижадын, тирә-яҡ мөхиттең матурлығын шатланып ҡабул итә;

- илһөйәрлек тойғолары нигеҙе бар, иле һәм уның ҡаҙаныштары менән ғорурлана белә, уның географик төрлөлөгө, күп милләтлелеге, мөһим тарихи хәлдәре тураһындағы башланғыс күҙаллауға эйә;

- үҙе, ғаилә,уныңүҙҡимәттәре, гендер үҙенсәлектәре тураһында ябай ғына төшөнсәләре бар; үҙенә һәм икенсе енескә ҡарата хөрмәт тойғоһо күрһәтә;

- йәшәйештә ҡабул ителгән ябай ғына ҡағиҙәләрҙе, әхлаҡи нормаларҙы үтәй, «нимә яҡшы һәм нимә насар» тигән тәғлимәтте үтәргә тырыша; ололарға ҡарата хөрмәт, ә кескәйҙәргә ҡарата хәстәрлек күрһәтә;

- һаулыҡты донъялағы иң ҙур байлыҡ итеп ҡабул итә һәм үҙ тормошонда хәүефһеҙ йәшәү ҡағиҙәләрен үтәргә тырыша.

ПРОГРАММАНЫ ҮҘЛӘШТЕРЕҮ ҺӨҘӨМТӘЛӘРЕН БАҺАЛАУ СИСТЕМАҺЫ

Мәктәпкәсә йәштәге балалар баҡсаһында ФДМББС-на ярашлы, баланың үҫеш йүнәлештәре маҡсаттары үтәлешенә туранан-тура педагогик диагностика үткәрелмәй, баһаланмай һәм уның ысынбарлыҡтағы уңыштары менән сағыштырылмай. Программаның үҙләштерелеүен тикшереү маҡсатында аттестация ла үткәрелмәй.

Стандартҡа ярашлыбаланың үҫеш йүнәлештәре буйынса ҡуйылған маҡсаттар үтәлеше түбәндәге идара итеү сараларына ла тәьҫир итмәй:

белгестәрҙең аттестация үтеүенә;

аң-белем биреү сифатын баһалауға;

балалар үҫеше кимәлен төрлө ваҡыт аралығында (бер төркөмдән икенсе төркөмгә күсереүгә, айырым эшмәкәрлектә һ.б.) йәки дөйөм үҫеш кимәлен билдәләүгә (мониторинг, тест эшләү, күҙәтеү һ.б. аша);

балалар баҡсаһының дөйөм эшен баһалауға;

ойошмалағы хеҙмәткәрҙәрҙең хеҙмәтен дәртләндереүсе түләү фондын билдәләүгә.

Педагог аң-белемгә өйрәтеү һәм тәрбиәләү эше барышында диагностиканы һәр баланың үҫешен уға шәхси яҡтан ғына хас булған саралар, алымдар ашаойошторорға тейеш. Бала үҫешен күҙәтеү һәм дөрөҫ яҡҡа уны ҡулайлау маҡсатында, шулай уҡ үҙ эшенә төрлө уңышлы алымдарҙы кәрәкле ваҡытта индереү өсөн педагогҡа һөҙөмтәле баһалау системаһын ҡулланыу тәҡдим ителә.

Программаның үҙләштерелеү күрһәткестәре һөҙөмтәһен билдәләүҙә ошоға тиклем тестар булды. Тестар һәр баланың үҫешен башҡа йәштәштәре менән менән сағыштырыу мәғлүмәттәре аша алынған һөҙөмтәләрҙе күрергә ярҙам итә. Шуға күрә бындай тестар педагогик яҡтан хәүеф янаған балаларҙы асыҡлауҙа ҡулланыла. Тестар менән баһалауҙың төп етешһеҙлеге булып балаларҙың көндәлек тормошон сағылдырмаған яһалма эштәр тора, шуға күрә мәктәпкәсә йәштәге балаларҙың ысынбарлыҡтағы мөмкинлектәрен тулыһынса күрһәтмәй. Тест алымы балаларҙың социаль мөхитендәге үҙенсәлектәрҙе иҫәпкә алмай.

Бөгөнгө көндә заман талаптарына тап килгән аутентик баһалауға ҙур урын бирелә. Аутентик (authenticos) – грек теленән «оригинальный», «подлинный», «настоящий», «главный», йәғни «ысын», «төп», «ысынбарлыҡҡа тап килгән» тигән төшөнсәне аңлата һәм баланың үҫешен дөрөҫ билдәләү мөмкилеген бирә.

Төп, ысын (аутентик) баһа биреүҙең нигеҙендә киләһе принциптар ята:

беренсенән, улар махсус алдан әҙерләнгән эш төрҙәрен үтәү һөҙөмтәһендә түгел, ә бала тәртибенең дөрөҫлөгөн анализлау нигеҙендә төҙөлә. Мәғлүмәт баланың тәртибен күҙәтеү аша беркетелә. Педагог күҙәтеүҙәрҙең һөҙөмтәһен, ғәҙәти тестарҙа ҡулланылған һәм уйлап сығарылған ваҡиғалар аша түғел,ә тәбиғи мөхиттә ала (уйын барышында, режим моменттарына, дәрестәрҙә);

икенсенән,тестарҙы махсус белемле һөнәр эйәләре (психологтар, медицина хеҙмәткәрҙәре һ.б.) үткәреп баһалауға ҡарағанда, бала менән бергә күп ваҡытын үткәргән һәм уның тәртибен һәйбәт белгән тәрбиәселәр генә *дөрөҫ* баһа бирә ала. Бындай осраҡта, педагогтың тәжрибәһе баһалап бөткөһөҙ ҡиммәт;

өсөнсөнән, (аутентик)*төп,ысын*баһа һәр яҡтан уйлап, бала үҫешенең бөтә яҡтарын да иҫәпкә алып ҡоролған. Әгәр күп осраҡта ата-әсәләр тест баһаһы аша алынған мәғлүмәттәрҙең мәғәнәһен аңламаһа, балалар менән тест үткәреүгә кире ҡараштарын белдерәләр, ә (аутентик)төп баһа улар өсөн аңлайышлы булып тора. Ата-әсәләр, теге йәки был һорауҙарға яуап эҙләүҙә, баланың үҫешенә ыңғай үҙгәрештәр индереү

маҡсатында төҙәтмәләр индергәндә педагогтарҙың партнерҙары булыпҡатнашалар.

ЙӨКМӘТКЕ БҮЛЕГЕ

Йөкмәтке бүлегендә:

- Төп мәктәпкәсә белем биреү программаһы үтәлешенең вариатив программалар һәм методик ҡулланмалар нигеҙендә ҡоролған биш төр белем биреү өлкәләренең(«Социаль-коммуникатив үҫеш», «Тирә-йүнде танып-белеү үҫеше», «Телмәр үҫеше», «Художество-эстетик яҡтан үҫеш», «Физик үҫеш»)эстәлеге бирелә;
- программаны тормошҡа ашырыуҙа вариатив формаларҙы, ысулдарҙы, методтарҙы һәм алымдарҙы ҡулланыуҙа балаларҙың йәш һәм психик-физик яҡтан үҙенсәлектәрен, ихтыяждарын, теләктәрен иҫәпкә алып эш итеү кәрәклеге асыла;
- сәләмәтлектәре сикләнгән балалар менән яраҡлаштырылған үҫтереүсе коррекция программаларын тормошҡа ашырыу юлдары, белгестәрҙең был эште башҡарыу өсөн кәрәкле һөнәри белемдәренә талаптар һүрәтләнә.

БАЛА ҮҪЕШЕ ЙҮНӘЛЕШТӘРЕНӘ ЯРАШЛЫ ТӘРБИӘЛӘҮ ҺӘМ АҢ-БЕЛЕМГӘ ӨЙРӘТЕҮ ЭШМӘКӘРЛЕГЕ

(3 йәштән алып мәктәпкә барғансы осор)

3-7 йәшлек балалар менән психологик һәмпедагогик эштең йөкмәткеһе түбәндәге белем биреү өлкәләрендә бирелә: «Социаль – коммуниктив үҫеш», «Танып-белеү өлкәһе», «Телмәр үҫтереү», «Художество –эстетик үҫеш», «Физик үҫеш».

Эштең йөкмәткеһе балаларҙың ололар менән берлектә, шулай уҡ үҙ-аллы эшмәкәрлек барышында махсус ойошторолған дәрестәрҙә һәм башҡа төрлө режим ваҡыттарында алып барыла.

«СОЦИАЛЬ-КОММУНИКАТИВ ҮҪЕШ» БЕЛЕМ БИРЕҮ ӨЛКӘҺЕ

“Социаль-коммуникатив үҫеш” баланың йәмғиәттә ҡабул ителгән ҡағиҙәләрҙе һәм нормаларҙы өйрәнеүен; социаль һәм әхләҡи үҙҡиммәттәрҙе дөрөҫ ҡабул итеүен; үҙ-ара һәм ололар менән ыңғай мөнәсәбәттә аралашабелеүен; үҙ-аллылыҡҡа өйрәнеүен; алдына ҡуйған маҡсаттарға ирешә белеүен; характерында социаль һәм эмоциональ сифаттарҙы формалаштырыуын; ярҙамсыл, иғтибарлы, ихтирамлы булыуын; йәштәштәре менән бергә дөйөм эшмәкәрлектә әүҙем ҡатнашыуын; хеҙмәткә һәм ижадҡа ҡарата ҡыҙыҡһыныуын; тирә-яҡ мөхиттә, тәбиғәттә үҙен дөрөҫ тотоу күнекмәләрен күҙаллай.

Төп маҡсаттар һәм бурыстар

Йәмғиәттә йәшәй белеү күнекмәләре, аралашыу үҫеше һәм әхләҡи тәрбиә. Йәмғиәттә ҡабул ителгән әхләҡи нормаларҙы һәм үҙҡимммәттәрҙе өйрәнеү, тиҫтерҙәренең һәм үҙенең холоҡ-фиғеленә дөрөҫ баһа бирә белеү сифатын формалаштыра башлау.

Балаларҙың аралашыу, ололар һәм балалар менән хеҙмәттәшлек итеү һәләтен үҫтереү.

Тирә-яҡҡа ҡарата ҡыҙыҡһыныусан һәм ыңғай ҡарашлы булырға, тәбиғәтте һаҡлау, ҡайғыртыу тойғоларын тәрбиәләү. Балаларҙың бер-береһенә ҡарата дуҫ һәм татыу булыуҙы, килеп сыҡҡан аңлашылмаусанлыҡтарҙы үҙ-аллы хәл итергә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Бала ғаиләлә һәм кешелек йәмғиәтендә.«Мин» образын формалаштырыу, бер-берендә хөрмәт итеүҙе, ғаилә ҡаҙаныштары менән ғорурлана белеүҙе, енси яҡтан тәрбиә нигеҙҙәрен формалаштырыуҙы дауам итеү.

Үҙ-үҙеңде хеҙмәтләндереү, үҙ-аллылыҡ һәм хеҙмәт тәрбиәһе. Үҙ-үҙеңде хеҙмәтләндереү күнекмәләрен үҫтереү. Үҙ-аллылыҡҡа, үҙ-үҙенә маҡсат ҡуя белеүгә, эш-хәрәкәттәрҙәрҙе маҡсатҡа ярашлы ҡулайлап эш итеүгә нигеҙ һалыу.

Әхлаҡи һәм гигиена ҡағиҙәләренә өйрәтеү.

Хеҙмәт төрҙәренә һәм ижадҡа ҡарата ыңғай ҡараш тәрбиәләү. Үҙеңдең, башҡа кешеләрҙең хеҙмәтен һәм эштең һөҙөмтәһен күреп, шатлыҡ хисе кисереү һәләтен үҫтереү.

Хеҙмәттең йәмғиәттә һәм тормошта тотҡан роле һәм төрлө һөнәр эйәләре тураһында мәғлүмәттәр биреү.

Хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен формалаштырыу. Тирә-йүндә, тәбиғәттә, социумда үҙ-үҙеңде дөрөҫ тотоу ҡағиҙәләрен өйрәнеү, хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен аңлы рәүештә үтәү.

Кеше һәм тәбиғәт өсөн ҡурҡыныслы булған хәүефле осраҡтарҙа үҙ-үҙен ҡурсылай һәм һаҡлай белергә өйрәтеү.

Ябай ғына кимәлдә юл хәрәкәтендә хәүефһеҙлек сараларын үтәү тураһындағы төшөнсәләрҙе формалаштырыу.

ПСИХОЛОГИК ҺӘМ ПЕДАГОГИК ЭШТЕҢ ЙӨКМӘТКЕҺЕ

Йәмғиәттә йәшәй белеү күнекмәләрен үҙләштереү, аралашыуҙың үҫеше һәм әхләҡи тәрбиә

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Балалар баҡсаһында, өйҙә, урамда коллективта үҙ-үҙеңде тотоу күнегеүҙәрен нығытыу. Нимә яҡшы, нимә насар төшөнсәһе менән таныштырыуҙы дауам итеү. Балаларға әхлаҡи яҡтан тәрбиәләү өсөн шарттар булдырыу. Тиңдәшеңде яҡлау, ҡурсалау, ярҙам итеү теләге уятыу. Яҡшы һәм насар ҡылыҡтарға баһа бирә белеү, бер-береңә ҡарата һәйбәт мөнәсәбәт булдырыу.

Бер-берең менән дуҫ-татыу йәшәү; уйынсыҡтар, китаптар менән уртаҡ бүлешеү, бер-береңә ярҙам итеү теләге уятыу.

Балаларҙы әҙәпкә өйрәтеү (һаулыҡ һорашыу, һаубуллашыу, рәхмәт әйтеү һ.б.).

Төркөмдөң ҡабул итеү, йыуыныу, йоҡо бүлмәһендә, ашау урынында үҙ-үҙен тоторға, әҙәп-гигиена ҡағиҙәләрен үтәргә өйрәтеү.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Баланың үҙенең булмышын аңлауға һәм холоҡ-фиғелен әхлаҡи яҡтан дөрөҫ тәрбиәләүгә йүнәлтелгән уйындар һәм күнекмәләр үткәреү. Улар балалар араһында ыңғай мөнәсәбәттәр булдырырға һәм бер-береһе өлгөһөндә бала тәртибен, холҡон яҡшы яҡҡа үҫтереүгә ярҙам итә.

- уй-фекерҙе һәм хис-тойғоно һүҙҙәр менән билдәләргә, телмәрҙә эмоциональ торошто аңлатҡан һүҙҙәрҙе ҡуллана белергә өйрәтеү;
- ым-ишараның тасуирлығын үҫтереү. Улар ярҙамында матур мөнәсәбәттәр урынлаштырып булыуҙы аңлатыу;
- дуҫлыҡ, дуҫлашыу, дуҫ төшөнсәләренең айышын аңларға өйрәтеү;
- үпкәләшеү, асыуланышыу кеүек насар сифаттарҙы бөтөрөү юлдарына өйрәтеү (ғәфү үтенеү, йылмайыу, арҡанан һыйпау һ.б.);
- тиҫтерҙәренең һәм өлкәндәрҙең кәйеф торошон һиҙемләй, аңлай белергә өйрәтеү, кәрәк ваҡытта ярҙам итә белеү һәләтен тәрбиәләү;
- асыуланышҡан саҡта һүҙ ярҙамы менән генә түгел, ым-ишара аша ла килешеп булыуҙы төшөндөрөү.

Балаларҙа бөхтәлеккә, үҙенең тышҡы ҡиәфәтендә матурлыҡ, таҙалыҡ һаҡлауға ынтылыш тәрбиәләүҙе дауам итеү.

Үҙаллы йыуынырға, аш алдынан, бәҙрәфтән һуң һабын менән ҡулдарҙы йыуып, ҡоро итеп үҙ таҫтамалына һөртөргә ғәҙәтләндереү.

Тараҡ, ҡулъяулыҡ менән ҡулланырға күнектереү. Йүткергәндә, сөскөргәндә икенсе яҡҡа әйләнеп, ауыҙ-морондо ҡулъяулыҡ менән ҡапларға өйрәтеү.

Ашағанда өҫтәл артында үҙ-үҙен тотоу һәм ашау ҡағиҙәләрен дөрөҫ үтәүҙе нығытыу: аҙыҡты әҙләп алыу, ауыҙҙы йомоп сәйнәү, ҡалаҡты, сәнскене, бысаҡты, салфеткаларҙы дөрөҫ ҡулланыу. Ашағас, ауыҙ сайҡатырға күнектереү.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Баланың үҙе тураһындағы төшөнсәләрен әүҙем үҫтереү. Үҙенең хис-тойғоларын һиҙемләп, улар тураһында һөйләргә өйрәтеү.

Тиҫтерҙәре араһында үҙ урынын табырға, үҙенең «мин-минлеген» иҫбатларға, башҡаларҙан үҙенең нимә менән айырылыуын һәм оҡшашлығын табырға ярҙам итеүсе саралар үткәреү.

Башҡаларҙың үҙен ҡабул итеүе, дөрөҫ мөнәсәбәттә ихтирамлы, хөрмәтле булыуы - уның үҙенең тәртибенә, холоҡ-ҡылығына, әйткән һүҙҙәренә бәйле икәнлекте төшөндөрөү.

Социаль яҡтан шәхси үҫештә хис-тойғоноң тотҡан урынын төшөндөрөү. Был эште өс йүнәлештә үткәреү:

1. «Мин башҡалар араһында» - балаға үҙ-үҙен асыу, өйрәнеү өсөн яҡындары, яратҡан дуҫтары, әйберҙәре, уйынсыҡтары, шөғөлө, хис-тойғолары тураһында һөйләргә өйрәтеү. «Мин кем?», «Мин ниндәй?», «Беҙ нимә менән оҡшашбыҙ, нимә менән айырылабыҙ?», «Беҙ – төрлөләр», «Минең кәйефем», «Кәрәк булһа – өйрәнәм», «Мин һәм минең ғаиләм», «Минең хыялдарым», «Үҙем тураһында», «Минең яратҡан шөғөлөм» һәм башҡа темаларға дәрестәр үткәреү.

2. «Мин нимә эшләй алам?» Был бүлектә һиҙеп-тойоу ағзалары аша донъяны танып-белеүгә бағышланған дәрестәр үткәреү ҡарала. Дәрестәрҙе әкиәт донъяһына сәйәхәт рәүешендә үткәреү: ҡом, һыу, боҙ, әкиәт терапияһы һәм башҡалар ҡулланыу. «Үткер күҙ Бөркөт иленә» - күҙҙәр һәм улар эшмәкәрлеге тураһында, «Тылсымлы өндәр утрауына» - телмәр ағзалары төҙөлөшө һәм эшмәкәрлеге, «Һиҙгер ҡолаҡ Ҡуянҡай» - ишетеү һәләте тураһында, «Һиҙгер танау Аҡбай» - еҫтәрҙе һиҙеү һәм айырыуға бағышланған һәм башҡа дәрестәр үткәреү.

Шатлыҡ, күңелһеҙлек, ҡурҡыу, асыу кеүек эмоциональ тороштарға төшөнөргә өйрәтеү.

3. «Мин һәм башҡалар». Бергәләп эш иткәндә, уйнағанда балаға үҙ урынын табырға, башҡалар менән тигеҙ, тыныс мөғәләмәлә булырға

ярҙамлашыу. «Һин ниндәй?», «Улар кемдәр?», «Мин ниндәй яҡшы эш башҡара алам?», «Батырлыҡ», «Үсекләшеү – яҡшымы?», «Кемде яҡларға?» һәм ошондай башҡа темаларға дәрестәр үткәреү.

Тән, кейем-һалым таҙалығына иғтибарлы һәм бөхтәлеккә ынтылыш тәрбиәләүҙе дауам итеү: үҙаллы теш таҙарта, тырнаҡтарҙы тәрбиәләргә, сәсте тарап йөрөргә, ҡулъяулыҡ менән ҡуллана белергә.

Тиҙ һәм билдәле тәртиптә сисенергә һәм кейенергә, кейемдәрҙе үҙ урынына ҡуйырға, үҙенең йоҡлаған урынын йыйыштыра белергә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Ашағанда кәүҙә торошон кәрәкле рәүештә тота, ашау ҡағиҙәләрен үтәй, ашау кәрәк-ярағын (ҡалаҡ, сәнске, бысаҡ) дөрөҫ ҡулланырға күнектереү.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Алты йәшлек баланың бөгөнгө заман тормошона тулы хоҡуҡлы йәмғиәт ағзаһы булып инеп китеүен тәьмин итеү өсөн балалар баҡсаһында түбәндәге бурыстар ҡуйыла:

- баланың социаль яҡтан шәхси үҫешен унығ предметлы донъяны һәм кешеләр араһындағы мөнәсәбәттәрҙе үҙләштереү эшмәкәрлеге аша башҡарыу;

- баланың тирә-йүндәге предметтарҙы, күренештәрҙе, ваҡиғаларҙы хис-тойғо аша ҡабул итә алыуына ирешеү;

- һәр төр эшмәкәрлекте үҙе теләп, үҙ ихтыяжын ҡәнәғәтләндереү маҡсатында башҡарырға ынтылыу теләген уятыу;

- бөтә төр эшмәкәрлектәрҙе бергә ҡушып, бер маҡсатта башҡарыу;

- бала ҡыҙыҡһыныуының бөтә төрҙәренә лә таянып (яңы асышҡа ынтылыу, хис-тойғо, үҙенең практик тәржибәһе аша) эш итеү;

- балалар баҡсаһы хеҙмәткәрҙәренең, ата-әсәләрҙең, мәктәп уҡытыусыларының берлектә эш итеүенә ирешеү;

- төрлө педагогик баһалауҙы ҡулланыу;

-баланың социаль яҡтан үҫеш кимәлен йәш, енси, шәхси үҙенсәлектәрен иҫәпкә алып күҙәтеп барыу һәм кәрәкле төҙәтмәләр индереү.

Социаль яҡтан шәхси үҫеште тәьмин итеү йүнәлештәре:

Минең хис-тойғоларым (нимәгә шатланам, ҡыуанам, ҡайғырам, үпкәләйем, илайым);

Мин үҙем тураһында нимәләр беләм? (йыр яратам, рәсем төшөрәм, бәләкәй туғанымды яратам, атайым-әсәйем менән һөйләшергә, уйнарға яратам, олатайым-өләсәйем менән осрашырға ынтылам, уларға ярҙамлашам);

Аралашыу саралары (һүҙ менән, күҙ ҡарашы, тышҡы ҡиәфәт, йырмоң аша һ.б.);

Беҙ бер-беребеҙҙе ниндәй итеп күрәбеҙ? (аҡыллы, тәртипле, уҫал, хәйләкәр, ярҙамсыл, йомарт, тырыш, уңған);

Башҡалар араһында үҙеңде нисек тотаһың? (үсекмәй, үпкәләмәй, ыҙғышмай, тыныс, мөләйем, урын бирәм, ярҙам итәм, йәлләйем, яҡшы һүҙҙәр әйтәм, йыуатам һ.б.);

Үҙ-ара аралашыу мәҙәниәте (ихтирамлы, иғтибарлы булып, йылмайып, тылсымлы һүҙҙәр ҡулланып, ололап, тыныс тауыш менән өндәшеп һ.б.).

Тиҙ һәм дөрөҫ итеп үҙ-аллы йыуына, ҡоротҡансы һөртөнә, тешен таҙарта, ашағандан һуң ауыҙ сайҡата, йоҡо алдынан аяҡтарын йыуа белергә күнектереүҙе дауам итеү.

Шәхси гигиена әйберҙәрен (тараҡ, теш щеткаһы, таҫтамал, ҡулъяулыҡ һ.б.) тотона белеүҙе нығытыу. Үҙенең тышҡы ҡиәфәтенә иғтибарлы булып, бөхтәлек, таҙалыҡ һаҡлап, кейемендәге етешһеҙлектәрҙе үҙ-аллы йүнәтә белергә күнектереүҙе дауам итеү.

БАЛА ҒАИЛӘЛӘ ҺӘМ КЕШЕЛЕК ЙӘМҒИӘТЕНДӘ

Кескәйҙәр төркөмө(3-4 йәшкә тиклем)

«Мин» образы. «Мин» образын формалаштырыуҙы дауам итеү. Балаларға туранан-тура уларға ҡағылған төрлө мәғлүмәтте хәбәр итеү (һин малай, һинең күҙҙәрең һоро, һин уйнарға яратаһың һ.б.), һәм шулай уҡ уларҙың үткәнен (үҙ-аллы атлай алмай инең, һөйләшә белмәй инең; шешәнән ашай инең) һәм улар менән булған үҙгәреште (хәҙер инде үҙеңде өҫтәл артында дөрөҫ тотаһың, һүрәт төшөрә беләһең, бейей беләһең; «тылсымлы» һүҙҙәр әйтә беләһең һ.б.).

Ғаилә. Балалар менән уларҙың ғаилә ағзалары тураһында әңгәмәләшеү (исемдәре нисек, нимә менән шөғөлләнәләр, бала менән нисек уйнайҙар һ.б.)

Балалар баҡсаһы. Балаларҙа балалар баҡсаһына ҡарата ыңғай ҡараш тәрбиәләү. Уларҙың иғтибарын төркөм, сисенеү бүлмәһенең матур биҙәлеүенә һәм уңайлы итеп йыһазландырылыуына йүнәлтеү (яҡты тәҙрәләр, матур шаршауҙар, уңайлы йыһаз, яңы уйынсыҡтар, китап мөйөшөндә ипле итеп теҙелгән сағыу рәсемле китаптар).

Балаларҙы майҙансыҡ менән таныштырыу: уның матурлығы, уңайлылығы, төрлө төҫлө буяуҙар менән биҙәлеүе, һ.б.

Шулай уҡ баларҙың иғтибарына майҙансыҡта үҫеп ултырған үҫемлектәргә, уларҙың матурлығына һәм төрлөлөгенә йүнәлтеү.

Балаларҙы төркөм тормошона йәлеп итеү, төркөмдә тәртип һәм таҙалыҡ булдырыуға ынтылыш тәрбиәләү; уйынсыҡтарға, китаптарға, шәхси әйберҙәргә ҡарата һаҡсыл булырға күнектереү. Балалар коллективының мөһимлеге, һәр баланың төркөмдә ҙур урын биләүен төшөндөрөү.

Бинала, төркөмдә, балалар майҙансығында дөрөҫ йүнәлеш табыуҙы камиллаштырыу.

Балалар баҡсаһы хеҙмәткәрҙәренә (музыка етәксеһе, шәфҡәт туташы, мөдир, өлкән тәрбиәсе һ.б) ҡарата яҡшы мөнәсәбәт булдырыуҙы формалаштырыу. Уларҙың хеҙмәтен хөрмәт итеү, уларҙың исемен, атаһының исемен хәтерҙә ҡалдырыу.

Уртансылар төркөмө(4 йәштән-5 йәшкә тиклем)

«Мин» образы. Баланың үткәне, хәҙергеһе, киләсәге (мин бәләкәй инем, мин үҫәм, мин ҙур булам) тураһында төшөнсәләр формалаштырыу.

Балаға уның хоҡуҡтары һәм башҡалар алдында торған бурыстары тураһында ябай ғына кимәлдә башланғыс төшөнсәләр биреү (балалар баҡсаһында, өйҙә, урамда, уйын ваҡытында, башҡаларға ҡарата мөнәсәбәт, белем алыу һ.б.; үҙ-аллы ашау, кейенеү, уйынсыҡтарҙы йыйыштырып ҡуйыу һ.б.) Һәр бер балала ул яҡшы, уны яраталар тигән ышанысты формалаштырыу.

Гендер тәрбиәһен биреү (малайҙар ҡыйыу, көслө; ҡыҙҙар наҙлы, күркәм, нәзәкәтле).

Ғаилә. Ғаилә, ғаилә ағҙалары тураһында белемдәрен тәрәнәйтеү. Туғанлыҡ, туғандар араһындағы мөнәсәбәттәр тураһында төшөнсәләр биреү (ул, ҡыҙ, әсәй, атай һ.б.).

Балаларҙың өйҙә шәхси башҡарыла торған бурыстары тураһында ҡыҙыҡһыныу (уйынсыҡтарҙы йыямы, һауыт-һаба йыуырға ярҙамлашамы һ.б.).

Балалар баҡсаһы. Балаларҙы балалар баҡсаһы, уның хеҙмәткәрҙәре менән таныштырыуҙы дауам итеү. Балалар баҡсаһы бинаһы эсендә дөрөҫ йүнәлеш (ориентир) табыуҙы камиллаштырыу. Төркөмдәге майҙансыҡта әйберҙәргә ҡарата һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү,уларҙы кәрәкле ваҡытта һәм урында ҡулланыу һәм кире урынына алып ҡуйыу.

Балалар баҡсаһының традициялары менән таныштырыу. Балаға уның коллективтың ағзаһы булыуын, унда үҙ урыны булыуын аңлатыу. Төркөмдөң, залдың, майҙансыҡтың биҙәлешендәге үҙгәрештерҙе күрергә өйрәтеү (сағыу, матур, биҙәлгән уйынсыҡтар нисек матур

күренә, балаларҙың һүрәттәре һ.б). һәм уларҙы биҙәгәндә балаларҙы әүҙем ҡатнашырға күнектереү.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

«Мин» образы. Баланың үҫкән һайын йәмғиәттә тотҡан урынының үҙгәреү төшөнсәһен киңәйтеү (бәләкәйҙәр өсөн яуаплы, ололарға хөрмәт һәм ярҙам итеү һ.б.).

Балаларҙың үҙҙәренең үткәне, хәҙергеһе, киләсәге тураһында символик һәм образлы саралар менән белемдәрен тәрәнәйтеү.

Гендер төшөнсәһен йәмғиәттә ҡабул ителгән белемдәр аша киңәйтеү. Тиңдәштәренә ҡарата (ҡыҙҙар малайҙарға, малайҙар ҡыҙҙарға) ыңғай мөнәсәбәт тәрбиәләү.

Ғаилә. Балаға ғаилә, ғаилә ҡанундары, тарихы тураһында тәрәнерәк мәғлүмәт биреү. Үҙҙәренең ғаилә тарихына таянып шәжәрә төҙөргә өйрәтә башлау. Ата-әсәләренең эш урындары, башҡарған хеҙмәттәре һәм уларҙың ни тиклем мөһим икәнен тәрәнерәк өйрәнеү. Балаларҙы төрлө ғаилә байрамдарына әҙерләнергә һәм ойоштороуҙа ҡатнашырға өндәү һәм дәртләндереү. Ғаиләлә баланың даими башҡара торған эштәрен үтәргә күнектереү.

Балалар баҡсаһы. Тирә-яҡ мөхит менән ҡыҙыҡһыныуҙы дауам итеү: балалар баҡсаһында, өйҙә, баланың үҙендә матурлыҡты, күңел күтәренкелегенә тәьҫир иткән үҙгәрештәрҙе табып, күрһәтеп, баланың иғтибарын ошоға йүнәлтеү.

Бинаның биҙәлешендәге үҙгәрештәргә иғтибар итеү: был үҙгәрештең сәбәбен төшөндөрөү, үҙгәрештәргә ҡарата үҙенең уй-фекерен һәм тәҡдимдәрен әйтә белергә күнектереү. Балаларҙы тирә-йүндәге күренештәрҙе, ваҡиғаларҙы баһалай белергә өйретеү.

Төркөмдө тәртиптә һәм таҙалыҡта тотоуға өндәү, сәнғәт әҫәрҙәре һәм һүрәттәр менән биҙәү. Байрамдарға төркөм бүлмәһен балалар ҡулы менән эшләнгән әйберҙәр менән биҙәү, һүрәттәр йәбештереү (ҡошсоҡтар, күбәләктәр, ҡар бөртөктәре, ағас ботаҡтар һ.б.).

Балаларға коллектив ағзаһы булыуын төшөндөрөү, бергә булған эшмәкәрлекте әүҙем тормош позицияһы аша ойоштороу; башҡа йәштәге балалар менән үҙ-ара килешеп балалар баҡсаһының тормошонда ҡатнашыу. Балалар баҡсаһында үткән сараларҙа ата-әсәләр менән бергә ҡатнашыу(спектаклдәрҙә, спорт байрамдарында, төрлө күңел асыуҙарҙа, балалар күргәҙмәләрендә).

Мәктәпкәсә йәштәге балалар(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

«Мин» образы.Кешенең тормошондаүҙе үҫкән һайын үҙгәреүҙәр була; кескәйҙәр балалар баҡсаһына йөрөй, уҡыусы мәктәптә уҡый, оло кеше эшләй, ҡарт кеше үҙенең тәжрибәһен йәштәргә өйрәтә. Баланың үткән, бөгөнгө һәм киләсәктәге тормошо тураһындағы төшөнсәләрҙе тәрәнәйтеү.

Гендер төшөнсәһе тураһындағы белемдәрен киңәйтеү. Балаларҙа ҡыҙҙарға һәм малайҙарға ғына хас булған һыҙаттарҙы үҫтереү.

Ғаилә. Ғаилә тарихи тураһындағы мәғлүмәттәрҙе тыуғанил тарихына бәйләп тәрәнәйтеү (һәр бер быуындың ил тарихында ҡалдырған эҙе).Балаларға ата-әсәйҙәрҙең, олатай-өләсәйҙең хәрби наградалары тураһында һөйләү.

Өй адресын, телефон номерын, ата-әсәләрҙең исем-шәрифтәрен, телефон номерҙарын, һөнәрҙәрен хәтерҙә ҡалдырыуҙы нығытыу.

Балалар баҡсаһы.Тирә-яҡ мөхит тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү (бинаны, бүлмәне, уйын майҙансығын, балалар баҡсаһынбиҙәү, һ.б.). Балаларҙы матур, сағыу әйберҙәргә иғтибар итеп, уларҙы айырып күрһәтергә өйрәтеү (стенаның буяуына, йорт йыһаздарына, уйын майҙансығының ҡоролмаларына һ.б.).

Балаларҙың үҫешенә булышлыҡ итеүсе мөхитбулдырыу эшенә уларҙың үҙҙәрен йәлеп итеү (мини-музей, күргәҙмәләр, библиотека, төҙөүселәр, эҙләнеү-тикшеренеү, тәжрибәләр үткәреү үҙәге һ.б.).Уратып алған мөхитте биҙәлеше яғынан баһаларға өйрәтеү; үҙ фекерендәлилләй белеү.

Балаларға коллективтың әүҙем ағзаһы тигән төшөнсәне аңлатыу: балалар баҡсаһы тормошонда кескәйҙәр һәм ата-әсәләр менән төрлө эшмәкәрлектә ҡатнашыу аша, проект эштәр үтәү барышында (кескәйҙәр төркөмөн балалар баҡсаһына өйрәтеү, байрамдарға әҙерләнеү, ярыштарҙа ҡатнашыу һ.б.) күмәк файҙалы эш башҡарыла.

ҮҘ-ҮҘЕНДЕ ХЕҘМӘТЛӘНДЕРЕҮ, ҮҘ-АЛЛЫЛЫҠ, ХЕҘМӘТ ТӘРБИӘҺЕ

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Әҙәп-гигиена ҡағиҙәләрен үҙләштереү.Үҙ-үҙен бөхтә, таҙа тоторға өйрәтеүҙе дауам итеү. Көндәлек шәхси кәрәк-яраҡтарҙы ҡулланыу ҡағиҙәләре менән таныштырыу (ҡулъяулыҡ, таҫтамал, тараҡ, көршәк); һабын менән ҡулланырға, бит-ҡулды, ҡолаҡтарҙы йыуырға һәм ҡоротҡансы һөртөргә күнектәреү.Ашау ваҡытында үҙ-аллылыҡ тәрбиәләү, аш һәм балғалаҡ, сәнске, ҡулъяулыҡ (салфетка) менән

ҡулланырға күнектереү; икмәкте ваҡламаҫҡа, ашамлыҡты ауыҙ йомоп сәйнәргә, ашағанда һөйләшмәҫкә өйрәтеү.

Үҙ-үҙеңде хеҙмәтләндереү. Үҙ аллы сисенергә һәм кейенергә өйрәтеүҙе дауам итеү. Ҙур төймәләрҙе элергә, аяҡ кейеме бауҙарын бәйләргә, кейемде матур итеп бөхтәләп һалырға, ултырғыс башына элергә, кейемдең тиҫкәреһен уңға әйләндерергә, кейенеп бөткәс, көҙгөгә ҡарап, сәсте һыйпап төҙәтергә, яғаларҙырәтләргә, кейемдәге етешһеҙлектәрҙе төҙәтергә, бөхтәлеккә, таҙалыҡҡа ғәҙәтләндерергә өйрәтеү. Шәхси шкафта һәр нәмәнең үҙ кәштәһе булыуын белдереү мотлаҡ. Тиҫтерҙәренә төймәләрен элешергә, башлыҡтарын кейергә ярҙамлашыу теләге тәрбиәләү.

Хужалыҡ-көнкүреш хеҙмәте. Уйнап бөткәс, уйынсыҡтарҙы урынлаштырып ҡуйырға, ашап бөткәс, тәрилкәләрҙе ҡатлап, ҡалаҡты эсенә һалырға, һәр төрлө шөғөлдәр тамамланғас, эш урынын тәртипкә килтерергә, ултырғысты урынына ҡуйырға өйрәтеүҙе дауам итеү. Эш һөҙөмтәләрен күрһәтергә, эшсән, әрһеҙ балаларҙы дәртләндерергә. Йылдың икенсе яртыһында аш өҫтәлен сервизлау, шөғөлдәргә әҙерләү өсөн дежур итеү күнекмәләренә өйрәтеү.

Тәбиғәттәге хеҙмәт. Тәрбиәсегә эйәреп, уйын майҙансыҡтарын сүп-сарҙан, ҡоро япраҡтарҙан, эскәмйәне ҡарҙан таҙартыу теләге уятыу. Сәскәләргә һыу һибеү, ҡоштарға ем биреү эштәрен өлкәндәр ярҙамында башҡарырға булышлыҡ итеү. Сәскәләрҙең орлоҡтарын йыйырға ярҙамлашыуға ылыҡтырыу.

Ололарҙың хеҙмәтен хөрмәтләү. Ололарҙың хеҙмәтенә ҡарата ыңғай ҡараш тәрбиәләү. Балаларға аңлайышлы һөнәрҙәр тураһында һөйләү (тәрбиәсе, тәрбиәсе ярҙамсыһы, музыка етәксеһе, табип, һатыусы, ашнаҡсы, шофер, төҙөүсе). Уларҙың хеҙмәте һәм эштәренең һөҙөмтәләре тураһында белемдәрен үҫтереү, киңәйтеү, байытыу.

Таныш булған һөнәрҙәргә ҡарата хөрмәт, ихтирам хистәре тәрбиәләү. Ололарға ҡарата ярҙам итеү теләге уятыу, уларҙың эштәренең һөҙөмтәләренә һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү.

Уртансытөркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Әҙәп-гигиена ҡағиҙәләрен үҙләштереү. Балаларҙа бөхтәлеккә, үҙенең тышҡы ҡиәфәтендә матурлыҡ, таҙалыҡ һаҡлауға ынтылыш тәрбиәләүҙе дауам итеү.

Үҙ-аллы йыуынырға, аш алдынан, бәҙрәфтән һуң һабын менән ҡулдарҙы йыуып, ҡоро итеп үҙ таҫтамалына һөртөргә ғәҙәтләндереү.

Тараҡ, ҡулъяулыҡ менән ҡулланырға күнектереү. Йүткергәндә, сөскөргәндә икенсе яҡҡа әйләнеп, ауыҙ-морондо ҡулъяулыҡ менән ҡапларға өйрәтеү.

Ашағанда өҫтәл артында үҙ-үҙен тотоу һәм ашау ҡағиҙәләрен дөрөҫ үтәүҙе нығытыу: ашамлыҡты аҙлап алыу, ауыҙҙы йомоп сәйнәү, ҡалаҡты, сәнскене, бысаҡты, салфеткаларҙы дөрөҫ ҡулланыу. Ашағас – ауыҙ сайҡатырға күнектереү.

Үҙ-үҙеңде хеҙмәтләндереү. Сисенеү һәм кейенеү – үҙенә күрә бер хеҙмәт. Эҙмә-эҙлекле сисенеү һәм кейенеү - үҙе бер һөнәр. Был эште етеҙ башҡара белеүҙең һәйбәт сифат икәнлеген аңлатыу.

Көҙгөгә ҡарапөҫ-башты төҙәтә белеүҙе дауам итеү. Кейем бысранһа, төймә өҙөлһә, аяҡ кейеме еүешләнһә йәки бауы сырмалһа, өлкәндәр ярҙамында етешһеҙлекте бөтөрөү сараһын күрергә өйрәтеү.

Йыйнаҡлыҡҡа һәм бөхтәлеккә өйрәтеүҙе дауам итеү. Ярҙамсыл булыу сифаттары тәрбиәләү.

Хужалыҡ-көнкүреш хеҙмәте. Үҙ-аллылыҡ, хеҙмәттән йәм табыу сифаттары тәрбиәләү маҡсатында, иртәнге мәлдәрҙә һәр балаға бәләкәй булһа ла айырым эш йөкмәтеү, һөҙөмтә ниндәй булырға тейешлеген аңлатыу.

Ҡайһы бер эште өлкәндәр әйтмәһә лә, эшләй белергә тейешлекте төшөндөрөү. 2-3 бала бер эште эшләгәндә, мәҫәлән, бүлмә гөлдәрен тәрбиәләгәндә (һыу һибеү, төптәрен йомшартыу, япраҡтарын һөртөү), үҙ-ара килешеп эшләү матур һөҙөмтә биргәнлеген иҫбатлау.

Балалар һәр төрлө йәки көндәлек эштән ялҡмаһын өсөн, эште йәнләндерергә, төрлө методик һәм тәрбиә ысулдары ҡулланып төрлөләндереү, яҡшы эш һөҙөмтәһен күрһәтеп, балаларҙы дәртләндереү.

Төркөм бүлмәһе, уйын майҙансығы тәртиптә тоторорға, ҡурсаҡтар кейеме таҙа, китаптар йыртылмаған, йыртылһа – йәбештерелгән булырға тейеш.

Төҙөлөш материалдары менән уйнап ялҡҡас, йәшниктәргә һалып ҡуйырға, уйынсыҡтарҙы тәртип менән урынлаштырырға өйрәтеү.

Һәр әйбергә һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү.

Тәбиғәттәге хеҙмәт. Тәбиғәт ул – кеше өсөн хеҙмәтхана. Тимәк, кеше тәбиғәткә хеҙмәт итергә бурыслы икәнлекте аңлатыу. Уйын майҙансығы таҙа булһын өсөн, сүп-сарҙы йыйып алырға, һеперергә (ҡарҙан таҙартырға) кәрәклеген төшөндөрөү.

Мөхит таҙа һауалы, йәйен эҫелә күләгә булһын өсөн ағас үҫтерергә, матурлыҡ һәм зауыҡ өсөн сәскәләр сәсергә, улар үҫһен өсөн һыу һибергә, ҡомда уйнау өсөн уны йомшартып торорға; ҡоролмаларҙы

боҙмаһаң, улар оҙаҡ хеҙмәт итәсәген, ҡоштарҙы яратып, ем биреп торһаң, тәбиғәт хозур буласағын, ғөмүмән, кеше тәбиғәтте хеҙмәте менән матурларға тейешлекте өйрәтеү.

Һөҙөмтәле эшкә өлгәшеүҙе, ярҙамсыл булырға тырышыуҙы хуплау.

Хеҙмәт тураһында әйтем, мәҡәлдәр, йомаҡтар, әкиәттәр. Халыҡ ижадынан миҫалдар ҡулланыу.

Ололарҙың хеҙмәтен хөрмәтләү. Яҡындарының һөнәре менән таныштырыу. Ата-әсәләрҙең профессияһына ҡарата ҡыҙыҡһыныу уятыу.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Әҙәп-гигиена ҡағиҙәләрен үҙләштереү. Тән, кейем-һалым таҙалығына иғтибарлы булыу һәм бөхтәлеккә ынтылыу тәрбиәләү: үҙаллы теш таҙарта, тырнаҡтарҙы тәрбиәләргә, сәс тарап йөрөргә, ҡулъялыҡ менән ҡуллана белергә күнектереү.

Тиҙ һәм билдәле тәртиптә сисенергә һәм кейенергә, кейемдәрҙе үҙ урынына ҡуйырға, үҙенең йоҡлаған урынын йыйыштыра белергә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Ашағанда кәүҙә торошон кәрәкле тотоп, ашау ҡағиҙәләрен үтәп, ашау кәрәк-ярағын (сәнске, бысаҡ) дөрөҫ ҡулланырға күнектереү.

Үҙ-үҙеңде хеҙмәтләндереү. Эҙмә-эҙлекле сисенә һәм кейенә белеүҙе, шәхси кейемде һаҡлап, таҙа һәм бөхтә йөрөргә, аяҡ кейемен таҙарта белергә өйрәтеүҙе дауам итеү. Шкафтарҙа кейем матур эленеп торорға, һәр нәмә үҙ урынында булырға тейешлекте, матур, зауыҡ менән кейенеү - мәҙәнилекте белдереүҙе аңлатыу. Тиҫтерҙәренә, кескәйҙәргә, тәрбиәсегә, өлкәндәргә ярҙамлашыу теләге уятыу.

Хужалыҡ-көнкүреш хеҙмәте. Һәр эш һөҙөмтәле булырға тейешлеген аңлатыу. Төркөм бүлмәһендәге, уйын майҙансығындағы таҙалыҡ, бөхтәлек – күңел күтәренкелеге, ҡыуаныс биреүен күрһәтеү.

Һәр хеҙмәтте үҙеңә һәм башҡаларға шатлыҡ булһын өсөн еренә еткереп башҡарыу зарур. Уйынсыҡтарға, беҙҙе уратып алған кешеләргә хеҙмәт иткән әйберҙәргә һаҡсыл ҡараашта булыу эште еңеләйтә: китапты йыртмаһаң – ул матур көйө ҡала, уйынсыҡ хайуандарҙың ҡул-аяғы теүәл ҡалһа – шәберәк «йүгерәләр» һ.б.

Дежур балаға эштең айышына төшөнөргә өйрәтеү, һөҙөмтәһен күрһәтеү. «Күмәк эш – күңелле эш» мәҡәлен ысынбарлыҡта иҫбатлау. Бәләкәй генә эште лә намыҫ менән башҡарырға ғәҙәтләндереү.

Тәбиғәттәге хеҙмәт. Тирә-йүндә, мөхиттә һәр ваҡыт тәртип булдырырға ғәҙәтләндереү. Һәр эште яуаплы, намыҫлы башҡарыу: бүлмә гөлдәренә һыу һибеү, төптәрен йомшартыу, япраҡтарын йыуыу, аквариумдағы балыҡтарҙы ашатыу, тутыйғош йәки терпене нисек дөрөҫ

тәрбиәләүҙе дауам итеү. Һуғанбаш, гөл бүлбеләрен айырып ултыртырға өйрәтеү, ағас һәм ҡыуаҡ төптәрен йомшартыу, эш ҡоралдарына һаҡсыл ҡараш, уларҙы таҙа тоторға, айырым урынға ҡуйырға кәрәклекте төшөндөрөү.

Ололарҙың хеҙмәтен хөрмәтләү. Ололар хеҙмәтенең йәмғиәттә тотҡан урыны, һөҙөмтәһе тураһында һөйләү. Кеше ҡулы менән эшләнгән әйберҙәргә ҡарата һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Әҙәп-гигиена ҡағиҙәләрен үҙләштереү. Тиҙ һәм дөрөҫ итеп үҙ-аллы йыуына, ҡоротҡансы һөртөнә, тешен таҙарта, ашағандан һуң ауыҙын сайҡата, йоҡо алдынан аяҡ йыуа белергә күнектереүҙе дауам итеү.

Шәхси гигиена әйберҙәрен (тараҡ, теш щеткаһы, таҫтамал, ҡулъяулыҡ) тотона белеүҙе нығытыу. Үҙенең тышҡы ҡиәфәтенә иғтибарлы булып, бөхтәлек, таҙалыҡ һаҡлап, кейемендәге етешһеҙлектәрҙе үҙ-аллы йүнәтә белергә күнектереүҙе дауам итеү.

Үҙ-үҙеңде хеҙмәтләндереү. Үҙ-үҙеңде хеҙмәтләндереүҙең бөтә төрҙәрен тайпылышһыҙ үтәү мотлаҡ, был хеҙмәттә үҙ-аллылыҡ, йыйнаҡлыҡ, таҙалыҡ, бөхтәлек, эшсәнлек зарур икәнлеген аңлатыу. Йәшәү һәм эш урынын һәр саҡ тәртиптә тотоуҙы ғәҙәткә индерергә өйрәтеү.

Хужалыҡ-көнкүреш хеҙмәте. Балаға хеҙмәттә үҙ-аллылыҡ мөмкинлеге биреү: бүлмә гөлдәренә һыу һибеү, төптәрен йомшартыу, япраҡтарын һөртөү, йыуыу; балыҡтарҙы ашатыу, аквариумда һыу яңыртыу; тутыйғош, терпе, йорт ҡуянын тәрбиәләү; шөғөлдәргә ҡулланмалар, әсбаптар таратыу; иртәнге, төшкө, киске ашҡа өҫтәл әҙерләү; китаптарҙы «дауалау», уйынсыҡтарҙы йыуыу, бәләкәй көрәк менән ҡар таҙартыу; уйын майҙансығын сүп-сарҙан таҙартыу, һепереү һ.б.

«Эшең файҙа өсөн, өйрәнеүең үҙең өсөн», тип иҫкәртеп тороуҙың һәйбәт һөҙөмтәләре. Күмәк эштә әүҙем булырға ғәҙәтләндереп, баланы тәрбиәле, мәҙәниәтле, ата-әсәһе, халҡы, йәмғиәт өсөн эшһөйәр һәм файҙалы кеше булып үҫтереү сараларын ҡулланыу.

Тәбиғәттәге хеҙмәт. Тәбиғәт мөйөшөндә, уйын майҙансығында дежурлыҡ бурыстарын үҙ-аллы намыҫ менән башҡарырға күнектереү.

Йәшелсә-емеш, сәскәләр өсөн түтәлдәр әҙерләү, үрсетмәләрҙе күсереп ултыртыу, уларҙы тәрбиәләү ысулдарын башҡарырға өйрәтеү.

Ҡышлаусы ҡоштарға ниндәй тәрбиә кәрәклеген ысынбарлыҡта күрһәтеү.

Күмәк хеҙмәттә һәр бер балаға эш бүлеп биреп, уның башҡарылыу һөҙөмтәһен күрергә, баһаларға ғәҙәтләндереү.

Ололарҙың хеҙмәтен хөрмәтләү. Ололарҙың хеҙмәте һәм йәмғиәттәге роле тураһында һөйләү. Эшләгән кешеләргә ҡарата хөрмәт хисе тәрбиәләү.

Төрлө профессия һөнәрҙәренә ҡарата ҡыҙыҡһыныу уятыу, бигерәк тә атай-әсәй һөнәрҙәренә һәм уларҙың эшләгән урындарына хөрмәт тәрбиәләү.

ХӘҮЕФҺЕҘ ЙӘШӘҮ НИГЕҘҘӘРЕН ФОРМАЛАШТЫРЫУ

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Тәбиғәттә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен һаҡлау. Тере һәм йәнһеҙ тәбиғәттең бер-береһе менән бәйләнешле булыуын аңлатыу. Тәбиғәттә үҙ-үҙеңде дөрөҫ тотоу ҡағиҙәләре менән таныштырыу (үҫемлектәрҙе өҙмәҫкә, ағастың ботаҡтарын һындырмаҫҡа, хайуандарға ҡағылмаҫҡа һ.б.).

Юл хәрәкәтендәхәүефһеҙлек һаҡлау. Юлдың машиналар һәм йәйәүлеләр йөрөй торған өлөштәре (тротуар) менән таныштырыу; светофорҙың ҡыҙыл, һары һәм йәшел төҫтәренең мәғәнәләрен аңларға ярҙам итеү. Юл сигналдары ярҙамында урамда йөрөргәөйрәтеү.

Ябай ғына юл ҡағиҙәләрен өйрәтеү. Транспорт саралары тураһында белемдәрен формалаштырыу.

Йәшәйештә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәү. Балалар баҡсаһында, өйҙә ҡурҡыныс тыуҙырған предметтар һәм улар менән эш иткәндә башҡарыла торған иң ябай ҡағиҙәләр менән таныштырыу (ҡайнар һыу, ут, киҫә һәм сәнсә торған осло предметтар, электр приборҙары, баҫҡыстан төшөү, тәҙрәне, ишекте асыу һ. б.).

Бәләкәй предметтар менән уйнағанда хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәргә күнектереү (ауыҙға алмаҫҡа, ҡолаҡҡа, танауға тыҡмаҫҡа һ.б.).

Ярҙам кәрәк саҡта ололарғаөндәшергә өйрәтеү.

Ҡом, һыу, ҡар менән уйнағанда хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәй белеү күнекмәләрен формалаштырыу.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Тәбиғәттә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәү. Тәбиғәттә үҙеңде нисек хәүефһеҙ тотоу, хайуандар һәм үҫемлектәр донъяһы, тере булмаған тәбиғәт күренештәре менән таныштырыуҙы дауам итеү.

«Ашарға яраҡлы», «ағыулы», «дарыу үләндәре» тигән төшөнсә менән таныштырыу.

Кеше өсөн хәүефле булған бөжәктәр һәм ағыулы үләндәр менән таныштырыу.

Юл хәрәкәтендәхәүефһеҙлек һаҡлау. Төркөм бүлмәһендә, уйын майҙансығында, яҡындағы арауыҡта йүнәлеш билдәләй белеү, иғтибарлылыҡ тәрбиәләү.

Светофорҙың ҡыҙыл, һары, йәшел төҫтәренең урынлашыу тәртибе һәм аңлатҡан мәғәнәләре менән таныштырыу. Светофор сигналына ярашлы хәрәкәт итергә күнектереү. Юл хеҙмәткәре-полиция хеҙмәткәренең эшен күҙәтеү һәм аңлатыу.

Йәмәғәт транспорттары төрҙәре менән таныштырыуҙы дауам итеү (троллейбус, автобус, трамвай, поезд, самолёт, теплоход һ. б.). Транспорт туҡталышы тураһында төшөнсәләр биреү (маршрут автобусы, троллейбусы, трамвайы) туҡталышы. Яҡындағы урамда уларҙың урынын билдәләү. Автобус йәки троллейбус туҡталышын аңлатыусы юл билдәләре менән таныштырыу. Йәмәғәт транспортына ултырыу һәм унансығыу ҡағиҙәләренәиғтибар итеү.

Балаларҙың махсус транспорт саралары тураһындағы төшөнсәләрҙе һәм ҡулланышы («Ашығыс ярҙам» машинаһы, «Полиция» машинаһы, «Янғын һүндереү» машинаһы һ. б.)тураһындағы белемдәрен асыҡлау; улар биргән сигнал тауыштарына иғтибар итергә, айыра белергә өйрәтеү; ҡайһы бер айырым осраҡтарҙа махсус транспорт сараларының юл йөрөү ҡағиҙәләрен боҙоу мөмкинлегенә иғтибар иттереү.

Юлдарҙа ҡурҡынысһыҙ йөрөү ҡағиҙәләрен өйрәнеү процессына ҡыҙыҡһыныу уятыу.

Йәшәйештә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәү. Көндәлек режим барышында хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрҙе үтәү күнекмәләрен нығытыу (уйында, тикшереү-эҙләнеү тәжрибәләре башҡарғанда, уйын майҙансығында һ.б.).

Көнкүрештәге электр приборҙары менән таныштырыу, улар менән эш иткән ваҡытта ниндәй хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәргә кәрәклекте өйрәтеү.

Велосипедта йөрөү ҡағиҙәләре менән таныштырыу.

Янғын һүндереүселәрҙең эше менән таныштырыу. Ут сыҡмаһын өсөн ниндәй ҡағиҙәләрҙе белергә кәрәклекте төшөндөрөү.

Көнкүрештә ҡурҡынысһыҙлыҡ нигеҙҙәре тураһында белемдәрҙе үҙләштереүҙе дауам итеү, һаҡлыҡ, һиҙгерлек хисе тәрбиәләү. Ҡайсы, бысаҡ, осло предметтар менән эш итеүҙә, спорт инвентары, быяла предметтар ҡулланғанда һаҡ булырға күнектереү. Балаларҙы тормошта яңы, улар өсөн ғәҙәти булмаған осраҡтарҙа, таныш булмаған кешеләр менән осрашҡанда үҙ-үҙҙәрен дөрөҫ тоторға өйрәтеү.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Тәбиғәттә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәү. Тәбиғәттә үҙеңде нисек хәүефһеҙ тотоу кәрәклеген һәм экологик мәҙәниәт нигеҙҙәрен формалаштырыу.

Үҫемлектәр һәм хайуандар донъяһына зыян килтермәҫкә кәрәклекте аңлатыу, сөнки тәбиғәттә бөтә нәмә бер-береһе менән тығыҙ бәйләнештә тора.

Тере булмаған тәбиғәт күренештәре менән таныштырыу (йәшен йәшнәү, күк күкрәү, йәйғор). Йәшен ваҡытында үҙеңде нисек тоторға.

Балаларҙы имгәнгәндә йәки бөжәк тешләгәндә нисек беренсе ярҙам күрһәтергә өйрәтеү.

Юл хәрәкәтендәхәүефһеҙлек һаҡлау. Балаларҙы юл элементтары менән таныштырыу (машиналар йөрөгән өлөшө, йәйеүлеләр юлды аша сығыу өсөн күрһәтелгән өлөш, тротуар-кешеләр генә йөрөй торған өлөшө);

Балалар баҡсаһы һәм бала йәшәгән йорт урынлашҡан урамдар менән таныштырыу.

Машиналар, кешеләр һәм велосипедсылар хәрәкәтләнгәндә үтәлә торған юл ҡағиҙәләрен ҡабатлау, нығытыу.

Юл билдәләре менән таныштырыуҙы дауам итеү («Балалар», «Хәрәкәт тыйыла», «Автобус туҡталышы», «Йәйәү юлды аша сығыу», «Тәүге медицина ярҙамы күрһәтеү пункты», «Туҡланыу пункты», «Тороу урыны», «Машина менән инеү тыйыла», «Юл эштәре», «Велосипед өсөн юл».

Йәмәғәт урындарында, юл хәрәкәтендә кешеләрҙең һәм үҙ-үҙеңде нисек тоторға кәрәклекте иҫкә төшөрөү, күҙәтеү, сағыштырыу, һығымта яһау, уларға баһа бирә белеү күнекмәләрен үҫтереү; юлда хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәмәгән осраҡта килеп сыҡҡан күңелһеҙ хәлдәрҙең сәбәптәрен, һөҙөмтәләрен аңлатыу.

Йәшәйештә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәү. Балаларҙа тормошта хәүефһеҙ йәшәй белеү нигеҙҙәрен формалаштырыу.

Йылдың һәр миҙгелендә төрлө эшмәкәрлек ваҡытында хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәй белергә күнектереү (һыу ингәндә, велосипедта йөрөгәндә, санала, конькилә, саңғыла шыуғанда һ.б.).

Көнкүрештә ҡурҡыныс сығанаҡтары булған предметтар тураһындағы белемдәрен киңәйтеү (үтек, газ плитәһе, электр приборҙары һ.б.). Уларҙыһаҡ ҡулланыу ҡағиҙәләрен нығытыу.

Янғын сығыу сәбәптәрен аңлатыу, көнкүрештә янғын булдырмаҫ өсөн ниндәй талаптарҙы үтәү кәрәклеген төшөндөрөү. Янғын ваҡытында үҙ-үҙеңде тотоу ҡағиҙәләре. МЧС хеҙмәте менән таныштырыу. Ҡурҡыныс янағанда ололарға ярҙам һорап шылтыратыуға кәрәкле телефон номерҙарын өйрәтеү: «01», «02», «03», «112»".

Үҙенең исем, фамилияһын, йәшен, өй адресын, ата-әсәһенең телефон номерын яттан әйтә белеүенә өлгәшеү.

Таныш булмаған кешеләр менән осраҡлы осрашыуҙар һәм аралашыу барышында балаларға үҙҙәрен нисек тоторға кәрәклеге тураһында аңлатыу.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Тәбиғәттә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәүҮҙеңде нисек тәбиғәттә хәүефһеҙ тотоу ҡағиҙәләрен ҡабатлау һәм нығытыу.

Экологик мәҙәниәт нигеҙҙәрен формалаштырыуҙы дауам итеү. «Ҡыҙыл китап» менән таныштырыу. Ҡыҙыл китапҡа ингән айырым хайуандар һәм үҫемлектәр донъяһы менән таныштырыу. Тәбиғәт күренештәре тураһындағы белемдәрен киңәйтеү (йәшен, күк күкрәү, йәйғор, ел-дауыл, ҡойон, һ.б). Ундай осраҡтарҙа үҙеңде нисек тоторға кәрәклекте өйрәтеү.

Юл хәрәкәтендәхәүефһеҙлек һаҡлау. Балаларҙың урам төҙөлөшө һәм юл хәрәкәте тураһындағы белемдәрен системаға һалып ҡабатлатыу һәм нығытыу. «Майҙан», «Проспект», «Бульвар» төшөнсәләре менән таныштырыу.

Хәрәкәтләнеүҙә юл билдәләрен, маршруттарҙы, план-схемаларҙы файҙаланып, арауыҡта йөрөргә өйрәтеү.

Тыйыусы билдәләр: «Һулға (уңға) боролоу тыйыла», «Хәрәкәт тыйыла», «Йәйәүлеләргә юл ябыҡ», «Инеү тыйыла», «Тукталыу тыйыла» һ. б. менән танышыуҙы дауам итеү. Балалар рәсемдәрендә юл билдәләре сағылышын хуплау. Бойороусы билдәләр: «Тура барырға», «Һулға (уңға) барырға», «Түңәрәк буйынса барырға» һ. б. менән таныштырыу. Юл хәрәкәтендә ҡабул ителгән символик билдәләрҙең мәғәнәләренә төшөнөргә булышлыҡ итеү. Мәғлүмәт биреүсе-күрһәтеүсе билдәләр: «Бер яҡлы хәрәкәтле юл», транспорттың барыу тиҙлеге «40», «70» һ.б.

Балаларға сервис билдәләренең: «Ашау-эсеү пункты», «Яғыулыҡ ҡойоу станцияһы», «Телефон», «ЮХИДИ -ГИБДД посты», «Ял итеү урыны» һ. б.-ҙың ни өсөн ҡулланылышын аңлатыу.

Балаларҙы юлдар төҙөүсе махсус техника төрҙәре, төҙөүселәр һөнәре хеҙмәте менән таныштырыу. Хәүефһеҙ хәрәкәт итеү юлдарҙың сифаты менән бәйле булыуҙы) төшөндөрөү.

Балаға өйҙән балалар баҡсаһына, йорт эргәһендәге йәмғиәт биналарына (магазин, почта, поликлиника һ.б.) ололар оҙатыуында бара-ҡайта белеүҙе төшөндөрөү һәм күнектереү.

Йәшәйештә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәү. Балаларҙың балалар баҡсаһында, өйҙә, йәмәғәт урындарында үҙ-үҙҙәрен әҙәпле тотоу ҡағиҙәләрен үтәй белеүҙәрен нығытыу; башҡаларҙан да был ҡағиҙәләрҙең үтәлеүен талап итергә өйрәтеү. Кәрәк булған осраҡта, ашығыс ярҙам саҡырыу телефоны номерын йыйырға өйрәтеү.

Көнкүреш приборҙары менән дөрөҫ ҡуллана белеүҙе нығытыу.

Төрлө уйындарҙа һәр бер йыл миҙгелендә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәргә күнектереү. Ҡурҡыныс тыуған осраҡтарҙа ярҙам һорап ололарға мөрәжәғәт итергә өйрәтеү. «Өйҙә яңғыҙ», «Юғалдым», «Аҙаштым», «Сит кеше осраны» тигән осраҡтарҙа үҙ-үҙенде тота белеү күнекмәләрен нығытыу.

ҒХМ (Ғәҙәттән тыш хәлдәр министрлығы), янғындан ҡотҡарыу хеҙмәте, ашығыс медицина ярҙамы хеҙмәте тураһында белемдәрҙе киңәйтеү. Ярҙам һорап мөрәжәғәт итеү телефондарын ҡабатлау, ятлау.

Үҙенең исем, фамилияһын, йәшен, өй адресын, ата-әсәһенең телефон номерын яттан әйтә белеүенә өлгәшеү.

«ТАНЫП-БЕЛЕҮ ҮҪЕШЕ» БЕЛЕМ БИРЕҮ ӨЛКӘҺЕ

«Танып-белеү үҫеше» өлкәһе йөкмәткеһе балаларҙың тирә-йүнде тәрәнерәк өйрәнеү, төшөнөү, ҡыҙыҡһыныу теләген ҡәнәғәтләндерә; аң-зиһенден үҫешен, ижади әүҙемлекте, хыял, фараз итеүҙе үҫтерә; баланың үҙе һәм башҡа кешеләр, тирә-яҡ донъя, ундағы предметтар, объекттар, улар араһындағы мөнәсәбәттәр һәм үҙенсәлектәр (формаһы, төҫө, үлсәме, материалы, тауышы, ритмы, темпы, һаны, киҫәге-бөтөнө, бәләкәй һәм ҙур һ.б.) тураһында ябай ғына кимәлдә белемдәрен формалаштыра; тыуған ил, социаль-мәҙәни ҡиммәттәр, традициялар, йолалар һәм байрамдар, Ер шарының кешеләрҙең дөйөм өйө булыуы, Ерҙәге тәбиғәттең үҙенсәлеге, илдәрҙең, халыҡтарҙың күптөрлөлөгө һ.б. тураһында төшөнсә биреүҙе күҙаллай.

Төп маҡсаттар һәм бурыстар

Башланғыс ябай математик төшөнсәләр. Элементар математик төшөнсәләрҙе формалаштырыу. Тирә-яҡтағы объекттарҙың төп үҙенсәлектәре һәм улар араһындағы мөнәсәбәттәр тураһында ябай ғына төшөнсәләр биреү: формаһы, төҫө, үлсәме, күләме, һаны, бүлеме, ваҡыт һәм арауыҡтағы йүнәлештәре.

Танып-белеүҙә эҙләнеү эшмәкәрлеге үҫеше. Балаҙың таныпбелеү ҡыҙыҡһыныусанлығын үҫтереү, тирә-йүндә ориентирҙы дөрөҫ табырға өйрәтеү, сенсор яҡтан үҫтереү (объекттың үҙенсәлектәрен тойомлап, һиҙеп аңлау, төшөнөү).

Тирә-йүнде өйрәнеүҙә ижади әүҙемлекте һәм фантазияны үҫтереү.

Тирә-яҡ мөхиттәге объекттар һәм предметтар тураһында тәү төшөнсәләр биреү, улар араһындағы бәйләнештәрҙе һәм үҙенсәлектәрҙе өйрәнеү ысулдарын үҙләштереү (формаһы, төҫө, күләме, материалы, яңғырашы, ритмы, темпы, сәбәбе һәм һөҙөмтәһе һ.б.).

Балаларҙың объекттарҙы, предметтарҙы дөрөҫ ҡабул итеү һәләтен, иғтибарын, хәтерен, күҙәтеүсәнлеген, уларҙы анализлай, сағыштыра белеүен, предметтың йәки тирә-йүндәге ниндәйҙер бер объекттың тик үҙенә генә хас булған билдәләрен асыҡлай, таба белеүен формалаштырыу. Предметтар һәм тәбиғәт күренештәре араһындағы ябай ғына бәйләнештәрҙе табып, һығымта яһарға өйрәтеү.

Тирә-йүндәге предметтар менән таныштырыу. Тирә-яҡтағы әйберҙәр, предметтар менән таныштырыу (исем-атамаһы, башҡарған функцияһы, тәғәйенләнеше, үҙенсәлеге, сифаты).

Тирә-йүндәге предметтарҙың кеше уй-фекере һәм хеҙмәте ярҙамында барлыҡҡа килеүен төшөндөрөү. Эшләнгән әйберҙәр һәм предметтар кешеләр өсөн уңайлы, кәрәкле, көндәлек йәшәйеште тағы ла еңеләйтһен өсөн һәр саҡ үҙгәртелеп, яңыртылып тороуҙы аңлатыу.

Йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәттең бер-береһе менән бәйләнешле булыуын ябай ғына кимәлдә аңлатыу.

Социаль донъя менән таныштырыу. Баланы уратып алған социаль донъя менән таныштырыу, балаларҙың тирә-йүнде танып-белеү даирәһен киңәйтеү, донъяны бер бөтөн итеп ҡабул итеүен формалаштырыу.

Бәләкәй һәм ҙур тыуған ил тураһындағы тәүге төшөнсәләрҙе биреү; Рәсәй һәм Башҡортостан халҡының мәҙәниәте, традициялары һәм байрамдары менән таныштырыу.

Гражданлыҡ тойғоларын тәрбиәләү. Тыуған илгә, ергә, милләтенә, халыҡҡа ҡарата мөхәббәт, яратыу тойғолары, тарихы, мәҙәниәте, ҡаҙаныштары менән ғорурланыу хистәре тәрбиәләү.

Кешелектең дөйөм өйө - Ер шары һәм унда йәшәгән төрлө халыҡтар, илдәр тураһында элементар төшөнсәләр биреү.

Тәбиғәт донъяһы менән таныштырыу. Тәбиғәт күренештәре менән таныштырыу. Ер планетаһында тәбиғәттең күп төрлө булыуын аңлатыу.

Элементар экологик төшөнсә биреү, кеше тәбиғәттең бер өлөшө, ул уны һаҡларға, яҡларға тейешлекте, тәбиғәттә бөтә нәмә бер-береһе менән бәйле һәм Ерҙә кешенең тормошо, тәбиғәт торошо тирә-яҡ мөхиттең таҙа, яҡшы булыуына бәйле икәнлекте аңлатыу.

Тәбиғәттә үҙеңде дөрөҫ тоторға өйрәтеү. Тәбиғәткә ҡарата һөйөү тойғоһо уятыу, уны һаҡларға теләк уятыу.

ПСИХОЛОГИК ҺӘМ ПЕДАГОГИК ЭШТЕҢ ЙӨКМӘТКЕҺЕ
Башланғыс ябай математик төшөнсәләр

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Һан. Төркөмләнгән предметтарҙың дөйөм сифатын күреп аңларға өйрәтеү (бөтә туптар ҙа түңәрәк, тәгәрәй; былары - күк төҫтә, ә былары - ҡыҙыл һ.б.

Төрлө төркөм предметтарын сағыштырыу ярҙамында «күп - бер», «аҙ», «бер үк», «берәү ҙә», «тигеҙ», «ни тиклем - шул тиклем», «ҡарағанда күберәк, аҙыраҡ» тигән төшөнсәләрҙе аңлап, ул предметтарҙы, береһе өҫтөнә икенсеһен һалып ҡарап, йә парлап алып, төҫө, дәүмәле, формаһы буйынса төркөмләү.

Бер төркөмдән икенсе төркөмгә предметтарҙы берәмләп ҡушыу, йә киреһенсә алыу юлы менән, ике төркөмдә лә уларҙы тигеҙләй белеү: «Тигеҙме?» тигән һорауҙы аңлауына ирешергә. «Нимә артыҡ?» (кәм?) һорауына яуап бирә белеү: «Мин һәр түңәрәккә бәшмәк һалдым. Түңәрәктәр күп, бәшмәктәр аҙ». Йәки «Бәшмәктәр шулай уҡ түңәрәктәр кеүек».

«Бер», «ике» һандары менән таныштырыу.

Дәүмәл. «Буй», «киңлек», «бейеклек» төшөнсәләрен аңлай һәм ҡулдар ярҙамында уларҙың дәүмәлен күрһәтә белеү.

Контраст йәки бер үк дәүмәлле предметтарҙы сағыштырып, «оҙон-ҡыҫҡа», «киң-тар», «бейек-тәпәш», «ауыр- еңел» төшөнсәләрен аңларға, айырырғаа, әйтергә һәм тирә-йүн предметтарында уларҙы таба белергә өйрәтеү.

Геометрик фигуралар тураһында төшөнсәләр. Түңәрәк, квадрат, өсмөйөш менән таныштырыу. Уларҙың оҡшашлығын һәм айырмаһын таба белеү. Шундай уҡ формалы предметтарҙы тирә-йүндә ҡараш йәки бармаҡтар менән тикшереп таба белеү.

Арауыҡтағы йүнәлеш.Баланың арауыҡта үҙенең кәүҙә торошо йүнәлештәрен аңлай, әйтә һәм күрһәтә белеүе: уң, һул ҡул, өҫкә- аҫка, алға- артҡа, алда-артта, аҫта, эсендә, эргәлә, өҫтөндә һ.б.

Төркөм бүлмәһендә һәм балалар баҡсаһы майҙансығында йүнәлештәрҙе билдәләй, таба, ҡуллана белеүе. Уң һәм һул ҡулдарын айыра белә.

Ваҡыт төшөнсәләре. Тәүлек өлөштәре: кис-иртә, көн-төн менән таныштырыу һәм ул ваҡыттарҙа кешеләр ниндәй эшмәкәрлек менән шөғөлләнеүен баланың һөйләй белеүе.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Һан һәм иҫәпләү. Балаларға күплек төшөнсәһен һәр төрлө сифаттары буйынса айырылған предметтарҙан тороуҙы төшөндөрөү: төрлө төҫтәге, формалағы, дәүмәлдәге предметтарҙыһанамайынса (бында түңәрәктәр күп- ҡыҙылдары, күктәре, ҙурҙары бар) күпме, аҙмы - билдәләү. Күплек эсенә ингән предметтарҙы парлап һалып (һанамайынса) предметтарҙың тигеҙлеген йәки тигеҙ булмауын билдәләргә өйрәтеү. Балалар телмәренә «Бында түңәрәктәр күп. Ҡыҙылдары бында, ә былары-күк. Ҡыҙыл түңәрәктәр күктәргә ҡарағанда күберәк». Йәки: «Күк түңәрәктәр ҡыҙыл түңәрәктәргә ҡарағанда аҙыраҡ». Йәки: «Ҡыҙыл түңәрәктәр менән күк түңәрәктәр бер тигеҙ».

Ике төркөм предметтарҙы сағыштырыу аша, «бер» һанын ҡушыу, йә алыу юлы менән 5 эсендәге һандарҙың барлыҡҡа килеүен аңлау һәм һанай белеү.

5-кә тиклем төп һәм рәт һандарын һанарға өйрәнеү. Һанағанда аҙаҡҡы һанды иҫәпләгән предметтар төркөмөнә бәйләп әйтә белеү (бер, ике, өс- бөтәһе өс ҡуян).

«Нисәнсе?», «Һан буйынса нисәнсе?» һорауҙарына яуап бирә белеү.

Предметтарҙы һаны яғынан, «1»-ҙе ҡушып, йә алып, тигеҙләй белеү. Уларҙы төҫө, формаһы, дәүмәле, һаны буйынса төркөмләү.

Рәттә, түңәрәктә, диагоналдә, периметрҙа урынлашҡан предметтарҙы һанай белеү.

Дәүмәл. Ике предметты дәүмәле (буйы, киңлеге, бейеклеге) буйынса сағыштыра белеү. Арта, йә кәмей барыу рәүешендә 5 – кә тиклем теҙә һәм теҙеү тәртибен һандар ярҙамында әйтә белеү.

Йәнәш торған төрлө төҫтәге предметтарҙы дәүмәле (бейеклек, киңлек) буйынса сағыштыра белеү (һары таҫма ҡыҙылынан оҙонораҡ, ә ҡыҙыл таҫма һары таҫманан ҡыҫҡараҡ).

Предметтарҙы дәүмәлдең киңлеге - тарлығы, оҙонлоғо - ҡыҫҡалығы, бейеклеге - тәпәшлеге буйынса сағыштырыу (һары таҫма йәшеленә ҡарағанда оҙонораҡ һәм киңерәк, ә йәшел таҫма һарыһынан ҡыҫҡараҡ һәм тарыраҡ).

Ҡалынлыҡ - йоҡалыҡ төшөнсәләре менән таныштырыу (ҡалын, ҡалынйыраҡ, нәҙек, йоҡа).

Геометрик фигуралар һәм формалар. Тура дүртмөйөш, овал, цилиндр менән таныштырыу һәм уларҙы таныш фигуралар менән сағыштырып, оҡшашлығын, айырмаһын табыу.

Геометрик фигураларға билдәләмә бирә белеү (квадрат - бөтә яғы ла тигеҙ булған фигура).

Ҡатмарлы формалы предмет өлөштәренең геометрик фигуралар менән ниндәй бәйләнештә (оҡшашлыҡта) булыуын күрә, аңлай белеү. Таныш булған 3-4 геометрик фигураны үҙ-ара сағыштыра, логик фекерләү аша уларҙың оҡшашлығын һәм айырмаһын таба белеү.

Арауыҡтағы йүнәлеш. Баланың үҙенән ситтә булған арауыҡтағы йүнәлештәрҙе әйтә, аңлай һәм күрһәтә белеүе: һулда - уңда, өҫтә - аҫта, алда - артта.

Үҙ кәүҙәһенә ҡарата арауыҡта урынлашҡан предметтарҙың урынын билдәләй һәм әйтә белеү.

Билдәләнгән йүнәлештә хәрәкәт итә белеү. «Араһында, эргәһендә, алдында» төшөнсәләре менән танышыу.

Өҫтәл яҫылығында йүнәлеш билдәләй белеү (дежур булғанда).

Балалар баҡсаһы бинаһында һәм үҙе йәшәгән урамда дөрөҫ хәрәкәт итә белеү.

Ваҡыт төшөнсәләре. Тәүлек өлөштәрен дөрөҫ әйтә белеү: иртә, көн, кис, төн. Кеше эшмәкәрлегенә ҡарап, уларға билдәләмә бирә белеү. «Тәүлек» төшөнсәһен аңлатыу һәм уның өлөштәрен айыра, һанай белеү.

«Кисә, бөгөн, иртәгә» төшөнсәләрен аңлатыу. Моделдәр ярҙамында тәүлек өлөштәре менән таныштырыу.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Һан һәм иҫәп. Төрлө төҫтәге, дәүмәлдәге, формалағы, ҡулланышы, тәғәйенләнеше менән айырылып торған предметтарҙы бергә ҡушып күплек (множество) төшөнсәһен аңлатыу. Күплектәге предметтарҙы төркөмдәргә бүлеү һәм яңынан ҡушыу. Бер бөтөн күплектә предметтар өлөштәргә бүленгән төркөмдәрҙекенә ҡарағанда күберәк. Уларҙы һанап күрһәтергә мөмкин. Күплектең өлөштәрен сағыштырып, ҡайҙа предметтар күберәк, ҡайҙа аҙыраҡ – шуны билдәләү йәки ике өлөштө лә тигеҙләү.

Ике предметтың оҙонлоғон, киңлеген, бейеклеген өсөнсө предмет (шартлы үлсәү) ярҙамында билдәләү. Шартлы үлсәү сағыштырылған предметтың береһенә тиң булырға тейеш.

Күҙ үлсәмен үҫтереү, күҙ ҡарашы аша предметтарҙы шартлы үлсәү ярҙамында сағыштырып, дәүмәлдәрен билдәләү: оҙонораҡ-ҡыҫҡараҡ, киңерәк-тарыраҡ, бейегерәк-тәпәшерәк.

Предметты (ҡағыҙ битен, таҫманы, түңәрәкте, квадратты һ.б.) бер нисә өлөшкә бүлергә өйрәтеү. Бүленгән өлөштәрҙе бөтөн предмет менән сағыштырып, өлөштәрҙең нисек аталыуын аңлатыу (яртыһы, йәки ике, өс, дүрт өлөшкә бүлдек), уның һәр саҡ бөтөн предметтан кәм икәнен төшөндөрөү.

Өс һәм унан да күберәк булған (төркөм) предметтарҙы сағыштырып, улар араһындағы һан яғынан булған бәйләнеште табып, «1», йә «2» һанын ҡушыу, йә алыу юлы менән 10 эсендәге һандарҙың барлыҡҡа килеүен аңлатыу.

10-ға тиклем төп һәм рәт һандарын иҫәпләргә (һанарға) өйрәтеү.

Һан башы итеп теләгән бер предметты алып, төрлөсә урынлашҡан предметтарҙы төрлө йүнәлештә һанарға өйрәтеү.

Бирелгән һан буйынса предметтарҙы төркөмләй белеү.

10 һаны эсендәге предметтарҙы (2, 3, 4, 5) төркөмгә бүлә белеү, килеп сыҡҡан төркөмдәрҙе һәм төркөм эсендәге предметтарҙы һанай белеү; «Бөтәһе нисә төркөм?», «Һәр төркөмдә нисә предмет?» һорауҙарына яуап бирә белеү.

10 һаны эсендәге йәнәш торған һандарҙың үҙ-ара бәйләнешен аңлау (5 дүрттән ҙур, ләкин 6-нан 1-гә кәм).

5 эсендәге һандарҙың нисә берәмектән тороуын аңлатыу.

1-ҙән 5-кә тиклемге цифрҙар менән таныштырыу.

Ябай арифметик мәсьәләләр сисеү һәм уларҙы һүрәт ярҙамында яҙыу (төшөрөү); «артыҡ», «кәм», «тигеҙ була» билдәләре менән таныштырыу.

Дәүмәл. Предметтарҙы дәүмәле буйынса арта, йә кәмей барған рәүештә 10-ға тиклем теҙә һәм теҙеү тәртибен һанап, әйтә белеү.

Бер рәттә ятҡан йәнәш предметтарҙы бер-береһе менән һәм шулай уҡ алдан һәм арттан килгән рәттәге предметтар менән сағыштыра белеү (һары таҫма күгенән оҙонораҡ, ләкин йәшел таҫманан ҡыҫҡараҡ; һары таҫма ҡыҙыл, аҡ, күк таҫмаларҙан оҙонораҡ, ләкин йәшел, алһыу, һорғолттарынан ҡыҫҡараҡ).

Күҙ самаһы менән предметтарҙы дәүмәле буйынса өлгөгә ҡарап һайлай белеү.

Предметтарҙы, ауырлығына ҡарап, үлсәү ярҙамында сағыштыра белеү. Ауырлығы артыуына, йә кәмеүенә ҡарап, предметтарҙы (6-ға тиклем) бер рәткә теҙә белеү. Теҙеү тәртибен аңлата белеү.

Бер предметты шартлы үлсәм итеп алыу юлы менән ике предметты дәүмәле буйынса сағыштырыу.

Арауыҡтың өс үлсәмле булыуын, күләм төшөнсәһен аңлатыу.

Геометрик фигуралар һәм формалар. Конус, брус, цилиндр, пластина менән таныштырыу, уларҙың атамаларын дөрөҫ әйтергә өйрәтеү. Тура һәм өҙөк һыҙыҡ тураһында төшөнсә биреү.

Күпмөйөш һәм дүртмөйөштәр менән таныштырыу, уларға билдәләмә биреү. «Сиге», «түбәһе», «эске яғы» төшөнсәләре менән таныштырыу һәм уларҙы тирә-йүндәге предметтарҙан таба, күрә, әйтә белергә өйрәнеү.

Аралыҡта йүнәлеш билдәләү. Предметтарҙың бер-береһенә ҡарата урынлашҡан урынын билдәләй белеү.

«Эргәлә, һулғараҡ, уңғараҡ, уртала» төшөнсәләрен киңәйтеү.

Ҡағыҙ битендә йүнәлеш билдәләй белеү, ҡағыҙ бите мөйөштәренең урындарын әйтә, күрһәтә белеү.

Урамда йөрөү ҡағиҙәләре менән таныштырыу һәм иҙәндәге, ҡағыҙ битендәге схемала юл йүнәлешен билдәләй, күрһәтә белеү.

Ваҡыт төшөнсәләренең айышына төшөү. Аҙна көндәрен эҙмә-эҙлекле әйтә белеү, бөгөн ниндәй көн, кисә, иртәгә аҙнаның ниндәй көн булыуын әйтә белеү.

«Ай» тураһында төшөнсә, йыл эсендә нисә ай, миҙгел барлығы тураһында төшөнсә биреү. Календарь тураһында аңлатыу.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Һан һәм иҫәп. 3 һанын ҡушыу һәм алыу юлы менән 10 эсендәге һандарҙың барлыҡка килеүен аңлатыу.

Теләгән һандан башлап 10 эсендә кире һәм ыңғай һанау.

Тиҫтәләп һәм йөҙәрләп һанарға өйрәтеү.

0-дән 9-ға тиклемге цифрҙар менән таныштырыу. Теләгән цифрҙың алдынан һәм артынан килгән цифрҙы таба, әйтә, күрһәтә белеү.

10 һанына ингән теләгән бер һанды төҙөй белеү.

Тәңкә аҡсалар менән таныштырыу, улар ярҙамында 10 эсендәге төрлө һандарҙы табыу.

«Ҡушырға», «алырға», «тигеҙ була» билдәләре менән танышыу.

Һандар һәм билдәләр (тамғалар) ярҙамында ябай мәсьәләләр сисеү.

Дәүмәл. Рәт эсендәге бер үк төҫтә булған предметтарҙы үҙ-ара дәүмәле буйынса һәм шулай уҡ алдан һәм арттан килгән рәттәге предметтарҙы һандары буйынса сағыштыра белеү.

Шартлы үлсәм ярҙамында предметтарҙың оҙонлоғон, киңлеген, бейеклеген үлсәргә өйрәтеү.

Шыйыҡ һәм һибелеүсән эсемлектәрҙең ауырлығын билдәләп, ауырлыҡтың массаһын әйтә белеү.

Предметтарҙы һәм фигураларҙы 2 һәм 4 тигеҙ өлөшкә бүлеү, уларҙы үҙ-ара бөтөн менән сағыштыра һәм дәүмәлдең атамаларын әйтә белеү (яртыһы, өсөнсө, дүртенсе өлөшө).

Геометрик фигуралар менән таныштырыу. Күпмөйөштәр менән таныштырыу. Төрлө күпмөйөштәрҙе танып, әйтә белеү.

Төрлө геометрик фигураларҙы бер нисә бәләкәй фигураларға бүлә белеү (бөкләү, киҫеү ярҙамында).

Ҡағыҙҙа төрлө геометрик фигуралар төшөрөү.

Яҫылыҡтағы нөктә, нур төшөнсәләре.

Тура, өҙөк, тулҡын һыҙыҡтар менән таныштырыу.

Арауыҡтағы йүнәлеш. Бер-береңә ҡарата урынды, йүнәлеште аңлай, таба белеү (Мараттың алдынан тор, Зиләнең уң ҡулын ал).

Уйынсыҡтарҙың, предметтарҙың яҫылыҡтағы урындарын билдәләй белеү.

Юл ҡағиҙәләрен өйрәнеүҙе дауам итеү.

Өй адресын белеү, балалар баҡсаһына барған юлды таный, аңлатып һөйләй белеү, яҡын-тирәләге йәмәғәт биналарын (почта, магазин, мәктәп) белеү.

Дәфтәр, китап битендәге йүнәлештәрҙе аңлай, таба белеү. Шаҡмаҡ һәм тура һыҙыҡлы дәфтәр битендә юлдарҙы һ.б. билдәләрҙе таба белеү.

Схема, шаблон (ҡалып), линейка, трафарет менән таныштырыу.

Ваҡыт төшөнсәләре. Йыл һәм миҙгел айҙарының атамаларын белеү, йыл төшөнсәһен аңлатыу.

Сәғәт, һауа температураһын билдәләүсе термометр менән таныштырыу.

Календарь тураһында төшөнсә. Мөсәл календары тураһында мәғлүмәт биреү.

ТИРӘ-ЙҮНДЕ ТАНЫП-БЕЛЕҮ ҺӘМ ТИКШЕРЕП ӨЙРӘНЕҮ ЭШМӘКӘРЛЕГЕНЕҢ ҮҪЕШЕ

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Танып-белеүҙә эҙләнеү эшмәкәрлеге үҫеше. Балаларҙы системаға һалынған сенсор эталондар һәм махсус әҙерләнгән перцептив

(предметты тойоу-һиҙеү аша ҡабул итеү) алымдар ярҙамында тирә-йүндәге обьекттарҙы тикшерергә өйрәтеү.

Балаларҙы ололар менән берлектә тикшереү һәм тәжрибә эштәренә ылыҡтырып, өйрәнелгән предметтарҙың һәм күренештәрҙең йәшерен үҙенсәлектәрен асырға йәлеп итеү.

Эҙләнеү-тикшереү эшмәкәрлегенең маҡсатына һәм ҡуйылған бурыстарына ярашлы балаларҙы моделдәр ҡороп эш итеү ысулдарына өйрәтеү.

Сенсор тәрбиә. Балаларҙың һиҙеү-тойоу органдары аша аң-белемде өйрәнеүен үҫтереү, танып белгән предметтарҙы, күренештәрҙе телмәрендә сағылдырырға күнектереү. Образдар аша уларҙы күҙ алдына килтереүҙе үҫтереү һәм предметтарҙы һүрәтләгәндә сағыштырыуҙар һәм эпитеттар ҡулланырға өйрәтеү.

Балаларҙы төҫтәр, форма, дәүмәл һәм предметтарҙың башҡа үҙенсәлектәре менән таныштырыуҙы дауам итеү һәм уның өсөн кәрәкле шарттар тыуҙырыу;

Музыка ҡоралдары (ҡурай, ҡумыҙ, һыбыҙғы, һ.б.) һәм туған башҡорт телендә яңғыраған ауыҙ-тел ижады һәмәҙәби һәм музыкаль әҫәрҙәр менән таныштырыу.

Бер үк предметтарҙы бер нисә үҙенсәлеге буйынса (дәүмәле, формаһы, төҫө) төркөмләргә өйрәтеү.

Предметтарҙың айырмаһын һәм оҡшашлығын таба белеүҙе нығытыу. Форманы аңлатҡан һүҙҙәрҙе әйтергә өйрәтеү (түңәрәк, өсмөйөш, дүртмөйөш, квадрат).

Предметтарҙы һиҙеп-тойоу аша танып, уларҙы һүҙ ярҙамында әйтә белергә өйрәтеү. Предметтарҙы төрлөсә тикшереп ҡарау ысулдары менән таныштырыу.

Дидактик уйындар. 2-3 төҫтәге ҙур, уртаса һәм бәләкәй шарҙарҙы, предметтарҙы төҫө һәм дәүмәле буйынса төркөмләргә, дүңгәләктәре кәмей барған һәм уларҙы 2-3 төҫө буйынса билдәле бер тәртиптә пирамида йыйыу.

4-6 өлөштән торған киҫмә һүрәттән бөтөндө йыйыу («Һауыт-һаба», «Уйынсыҡтар» һ.б.).

Ҡағиҙәһе ҡатмарлана барған уйындарҙы уйнауҙы планлаштырыу.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Танып-белеүҙә эҙләнеү эшмәкәрлеге үҫеше. Сенсор эталондар һәм махсус ҡоролған перцептив алымдар ярҙамында балаларҙы төрлө обьекттарҙы тикшереү ысулдары менән таныштырыуҙы дауам итеү.

Яңы объектты тикшереп өйрәнеү барышында уның тураһында өҫтәлмә мәғлүмәттәр алыуҙы формалаштырыуҙы дауам итеү.

Ҡуйылған бурыстарға һәм эшмәкәрлекте башҡарыу алгоритмына ярашлы эҙмә-эҙлекле эш-хәрәкәт итергә күнектереү.

Ололар тәҡдим иткән танып-белеү-эҙләнеү эшмәкәрлеге моделдарын аңларға һәм ҡулланырға өйрәтеү.

Сенсор тәрбиә. Төрлө эшмәкәрлектә предметтарҙы уларҙың тышҡы сифаттары буйынса һиҙеп-тойоп, күҙ алдына килтереп, сағыштырып һ.б. танып-белеү һәләтен үҫтереүҙе дауам итеү.

Предметтарҙы тикшереүҙең яңы ысулдары менән таныштырыу, балаларҙың тирә-йүнде үҙаллы өйрәнергә теләүен хуплау.

Предметтарҙы, тирә-йүн күренештәрен барлыҡ һиҙеү-тойоу органдары ярҙамында әүҙем ҡабул итеүҙе үҫтереү һәм нығытыу. Өйрәнгән асыштарын телмәрҙә сағылдыра белергә күнектереү.

Төҫ, форма, дәүмәл, ауырлыҡ, оҙонлоҡ һ.б. кеүек эталон төшөнсәләрҙе көнкүрештә ҡуллана, бер-ике сифаты буйынса предметтарҙы һайлай белергә өйрәтеү.

Геометрик фигуралар (түңәрәк, өсмөйөш, квадрат, овал, тура дүртмөйөш), төҫтәр (ҡыҙыл, күк, йәшел, һары, ҡыҙғылт һары (оранжевый), миләүшә (фиолетовый), аҡ, һоро (серый) таныштырыу.

Һиҙеү, тойоу һәләтен үҫтереү. Төрлө материалдарҙы бармаҡтар менән һәрмәп, устар менән һыйпап уларҙың йомшаҡлығын, шымалығын, ҡытыршылығын, ҡатылығын, сәнскелеген, һибелеүсәнлеген, йәбешкәкселеген билдәләү.

Предметтарҙы йәшәйештәге нимәгәләр оҡшатып ҡабул итергә өйрәтеү (ай ҡоймаҡ кеүек, әтәс кикерегә тараҡҡа оҡшаған һ.б.).

Предметтарҙы тышҡы яҡтан характерлаған эталондар (төҫ, форма, дәүмәл, ауырлыҡ һ.б.) уларҙың йәшәйештә бөтәһе тарафынан да ҡабул ителгән сифаттары һәм үҙенсәлектәре тип ҡабул итергә күнектереү.

1-2 сифаты йәки үҙенсәлеге буйынса предметтарҙы һайлап ала белеү.

Проект эшмәкәрлеге. Тикшеренеү-эҙләнеү һәм проект эшмәкәрелектәрҙе үтәү өсөн балаларға башланғыс мәғлүмәттәр биреү. Ата-әсәләр менән берлектә ул эштәрҙе үтәргә өйрәтә башлау, эштең һөҙөмтәләрен башҡаларға күрһәтеү һәм аңлатыу өсөн ярҙамлашыу һәм тейешле шарттар булдырыу.

Дидактик уйындар. Предметтарҙы сифаттары һәм үҙенсәлектәре буйынса сағыштырып, төркөмләүҙе, йәки айырыуҙы нығытыуға бағышланған уйындар уйнарға өйрәтеү. Предметтың өлөштәренән бөтөндө йыйыу уйындары уйнатыу (кубиктар, мозаика, пазлдар).

Балаларҙың ишетеп, тәмләп ҡарап, тире аша һиҙеп предметтарҙы таныу һәләттәрен үҫтереү: «Һәрмәп, тәмләп, тыңлаптаны!».

Күҙәтеүсәнлекте һәм иғтибарҙы үҫтереү: «Нимә үҙгәрҙе?», «Кемдә яулыҡ?» һ.б.).

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Таныып-белеүҙә эҙләнеү эшмәкәрлеге үҫеше Махсус системаға һалынған сенсор эталондар һәм перцептив алымдар ярҙамында объекттарҙы өйрәнеүҙең, тикшереүҙең дөйөм ысулдарын, алымдарын камиллаштырыу. Аң-белемгә өйрәнеү маҡсатында уларҙы һайлай һәм ҡуллана белергә өйрәтеү.

Төрлө саралар аша предметтар, объекттар, тәбиғәт күренештәре араһындағы бәйләнеште табырға, үҙ-аллы тәжрибә үткәрергә һәм яңы обьект тураһында мәғлүмәттәр алырға өйрәтеү.

Ололар ярҙамында моделдар төҙөргә һәм таныып-белеү эшмәкәрлегендә урынлы ҡуллана белеүҙе формалаштырыу.

Сенсор тәрбиә. Предметтарҙы, уларҙың сифаттарын, бер-береһе араһындағы бәйләнеште сағыштыра, уларҙы ниндәйҙер бер сифаты буйынса парлау, төркөмләү.

Төҫтәр менән таныштырыуҙы дауам итеү.

Төҫтәрҙең төп төҫтән ҡайтышыраҡ, йәғни ағыраҡ, йәки ҡуйыраҡ (аҡһыл, ҡыҙғылт, ҡыҙылыраҡ, ҡып-ҡыҙыл, һ.б.) икәнлекте аңлатыу һәм һүҙҙәр менән уларҙы атай белергә өйрәтеү.

Төҫтәр спекторы менән таныштырыуҙы дауам итеү: ҡыҙыл, ҡыҙғылт-һары, һары, йәшел, зәңгәр, күк, миләүшә. Былар хроматик төҫтәр (грек теленән «төҫлө» тигән мәғәнәне аңлата). Улар төҫтәр спекторын барлыҡҡа килтерә. Спекторҙың бөтә төҫтәрен ҡыҙыл, һары, күк төҫтәрҙе төрлө пропорцияла ҡушыу аша килтереп сығарыуҙы аңлатыу. Ахроматик (грек теленән «төҫһөҙ») төҫтәр (аҡ, ҡара, һоро) төҫтәр менән таныштырыу.

Төрлө геометрик фигуралар менән таныштырыуҙы дауам итеү, шартлы эталон итеп ялпаҡ һәм күләмле формалы предметтарҙы ҡулланырға өйрәтеү.

Төрлө формалағы предметтарҙы ҡулдар менән һыйпап, тикшерергә өйрәтеү. Предметтарҙың тышы ҡабарынҡы йөнлө, йомшаҡ, тигеҙ, шыма, ҡытыршы, сәнскеле һ.б. булыуын аңлатыу. Күҙ үлсәүе менән самалауҙы үҫтереү.

Ҡыҙыҡлы тәжрибәләр, фокустар аша балала төрлө эҙләнеү эштәренә ҡыҙыҡһыныу уятыу.

Проект эшмәкәрлеге.Балаларға өс төрҙәге проекттар башҡарыу өсөн шарттар булдырыу:

1) эҙләнеү-тикшереү проекты. Предметтың йәки тәбиғәт күренешен ныҡлап тикшереү, өйрәнеү. Проект һөҙөмтәләрен башҡаларға күрһәтеп, һөйләргә өйрәтеү;

2) ижади проекттар. Улар баланың шәхси һәләттәре менән бәйле;

3) норматив проекттар - баланың коллективта әҙәп һәм әхлаҡи тәртип нормалары уйлап сығарып башҡаларға тәҡдим итеүе.

Проект эшмәкәрлегендә тәүге күнекмәләрҙе башҡарырға өйрәтеү, артабан үҫтереү; ирешелгән һөҙөмтәләрҙе телмәр ярҙамында һөйләргә өйрәтеү, презентацияны яҡларға шарттар булдырыу. Тәжрибә үткәреү эшмәкәрлегендә ата-әсәләрҙе лә йәлеп итеү.

Дидактик уйындар. Балаларҙың сенсомотор һәләттәрен үҫтереүҙе дауам итеү.

Уларҙы 2-4 баланан торған төркөмдәргә бүлеп уйнатыу; уйын ҡағиҙәләрен үтәргә күнектереү.

Балаларҙың иғтибарын нығытыу, ҡарап, ишетеп, һиҙеп-тойоп хәтерҙә ҡалдырыу һәләтен үҫтереү маҡсатында предметтарҙы тышҡы үҙенсәлектәре аша ғына түгел, 2 сифаты, тәғәйенләнеше буйынса төркөмләүгә уйындар үткәреү.

Өлөштәрҙән бөтөндө төҙөүҙе, предметтың айырмаһын, оҡшашлығын айыра белеүгә уйындар ойоштороу.

Балаларҙың төрлө дидактик уйынсыҡтар һәм уйындар (халыҡ, компьютер уйындары һ.б.) менән уйнау теләген ҡәнәғәтләндереү

Ябай ғына күренештәрҙең бер-береһе менән бәйле икәнлегенә төшөндөрөүҙе дидактик уйындар аша дауам итеү. Уйында үҙ-аллыҡ күрһәтергә, уйын ҡағиҙәләренә бойһонорға күнектереү.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Танып-белеүҙә эҙләнеү эшмәкәрлеге үҫеше. Махсус системаға һалынған сенсор эталондар һәм перцептив алымдар ярҙамында объекттарҙы өйрәтеү төрҙәрен дөйөмләштереү, танып-белеү маҡсаттарына ярашлы һайлап алыу.

Таныш булмаған объекттарҙы өйрәнгәндә үҙ тәжрибәһенә таянырға, өйрәнелгән төрлө тикшеренеү ысулдарын ҡулланырға күнектереү.

Проект эшенең шарттарына һәм маҡсаттарына ярашлы кәрәкле мәғлүмәттәрҙе эҙләү, табыу ысулдарын билдәләргә өйрәтеү.

Бирелгән алгоритм буйынса үҙ-аллы эш итергә өйрәтеү: маҡсат ҡуйыу, уға ирешеү өсөн эҙмә-эҙлекле эш төрҙәрен башҡара белергә

күнектереү. Әгәр һөҙөмтәнең ҡуйылған маҡсатҡа тура килмәгәнлеге асыҡланһа, уны төҙәтеү өсөн үҙ эшен үҙгәртә алыу һәләтен үҫтереү.

Балаларҙы танып-белеү маҡсатында эҙләнеү эштәре башҡарыу өсөн үҙ-аллы уның моделдәрен ҡорорға һәм башҡарырға өйрәтеү.

Сенсор тәрбиә. Һиҙеү-тойоу органдарының һәләтен үҫтереүҙе дауам итеү (ҡарау, ишетеү, еҫкәү, тәмләү, тейеп, һәрмәп тойоу).

Ҡулдарҙың һәм күҙҙәрҙең хәрәкәтләнеү һәләтен, етеҙлеген үҫтереү, ҡул суҡтары һығылмалылығын, ваҡ предметтарҙы һәрмәп тотоу, сүпләү эштәрен башҡара белергә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Тирә-йүндәге күренештәргә, предметтарға иғтибар йүнәлтә, уларҙың айырмаһын, оҡшашлығын таба, төрлө үҙенсәлектәре буйынса (формаһы, дәүмәле, төҙөлөшө, төҫө, тауышы һ.б.) төркөмләй, матур төҫтәрҙең сағылышы менән һоҡлана белеү һәләтен үҫтереүҙе дауам итеү.

Төҫтәр спектрын нығытыуҙы һәм төп төҫтәрҙең сағылышын билдәләй белеүҙе, предметтарҙы тормошта ҡабул ителгән эталондары буйынса айыра белеүҙе (форма, төҫ, материал төрө һ.б.) дауам итеү.

Дөйөм сифаттары (форма, төҫ, төҙөлөшө, дәүмәле, ауырлығы һ.б.) буйынса предметтарҙы төркөмләй белеү.

Балаларҙың хроматик һәи ахроматик төҫтәр тураһындағы белемдәрен нығытыу.

Проект эшмәкәрлеге. Проект эшмәкәрлегенең бөтә төрҙәрендә үҫтереү, мәғлүмәттәр сығанағының дөрөҫлөгөнә иғтибар биреү, проекттың ыңғай һәм кире һөҙөмтәләрен күрә белеү.

Норматив проект өҫтөндә эшләгәндә уның һөҙөмтәләре тураһында фекер алышырға өйрәтеү.

Дидактик уйындар. Балаларҙы бер-береһе менән ярышып уйнарға өйрәтеүҙе дауам итеү (лото, мозаика, домино, шашки). Уйындарҙы ойоштора белергә һәм алып барыусы ролен башҡарырға өйрәтеү.

Уйында баланың хәл-хәрәкәтен алып барыусының һәм башҡа уйнаусыларҙың башҡарған хәрәкәттәренә тап килтерә белергә өйрәтеү.

Уйын һайлағанда һәм уның маҡсатына ирешеү юлдарын эҙләгәндә үҙ-аллылыҡ һәм тапҡырлыҡ күрһәтеү мөмкинлеген биреү.

Өҫтәл-баҫма уйындарында ҡағиҙәләрҙе тәрбиәсе күрһәтеүенә оҡшатып, үҙ-аллы уйнарға күнектереү.

Ҡайһы бер дидактик уйындарҙы әҙерләгәндә балаларҙы был эшкә йәлеп итеү «Тауышынан тап!», «Һәрмәп, атамаһын әйт!».

Уйынды бергәләп, ойошҡан рәүештә тамамлау һәм уйын аҙағында бергәләп һәр кемдең уйынына баһа биреү һәләтен формалаштырыу.

ТИРӘ-ЙҮН ПРЕДМЕТТАРЫ МЕНӘН ТАНЫШТЫРЫУ

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Балаларҙы тирә-йүндәге предметтар,(уйынсыҡтар, йорт кәрәк-яраҡтары,транспорт төрҙәре һ.б.),уларҙың башҡарған функциялары һәм ҡулланышы менән таныштырыуҙы дауам итеү.

Көнкүрештәге предметтарҙың ҡайһы бер үҙенсәлектәрен (өлөштәре, дәүмәле, формаһы, төҫө) айыра белергә өйрәтеү, уларҙың төҙөлөштәре һәм функциялары араһындағы бәйләнеште төшөндөрөү. Предметтың бер генә өлөшө етмәһә лә,уны тормошта ҡулланып булмаясағын аңлатыу.

Балаларҙың предметтың билдәләре (ныҡ, ҡаты, йомшаҡ) һәм эшләнгән материалдары (ағастан, балсыҡтан, ҡағыҙҙан) тураһындағы белемдәрен киңәйтеү.Ябай ғына тәжрибәләр ярҙамында предметтарҙы тикшереү ысулдарына өйрәтеү (бата-батмай, йыртыла-йыртылмай). Таныш булған предметтарҙы дөйөмләштереү (һауыт-һаба, аш-һыу) һәм төркөмләү (кейем-һалым, һауыт -һаба).

Предметтарҙың ҡайһы берҙәрен кеше үҙҡулы менән эшләүен (йорт йыһаздары, һауыт-һаба), ә ҡайһы берҙәре тәбиғәттә (таш, тубырсыҡ) барлыҡҡа килеүен аңлатыу. Кеше предметтарҙы үҙе һәм башҡалар көнкүрештә ҡулланһын өсөн эшләгәнлеген төшөндөрөү.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Балаларҙы уратып алған объекттар тураһындағы мәғлүмәттәрҙе киңәйтеү.

Эшмәкәрлектең бөтә төрҙәрендә лә (уйын,хеҙмәт,һынлы сәнғәт) ҡулланырға кәрәк булған предметтар менән таныштырыу.

Йәмәғәт транспорттары тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү (автобус, самолет, поезд).

Предметтарҙы билдәләре, төҫө, ҙурлығы, ауырлығы һәм эшләнгән материалы буйынса (быяла, пластик, металл, резина) айыра белергә өйрәтеү. Һәр бер предметтың айырым бер материалдан эшләнелеүе тураһында (машинаның корпусы металдан, тәгәрмәсе резинанан) аңлатыу.

Уйынсыҡтар һәм тормош кәрәк-яраҡтарының барлыҡҡа килеү тарихы миҫалында кеше хеҙмәте төрҙәренең үҙгәреп тороуо тураһында һөйләү.

Тормош-көнкүреш әйберҙәре, йорт йыһаздары менән таныштырыу (һыуытҡыс, газ плитәһе, саң һурҙырғыс, радио, компьютер, телевизор һ.б.). Уларҙы формаһына, күләменә, ҙурлығына, төрөнә, төҙөлөшөнә ҡарап, төркөмләргә өйрәтеү. Электр лампаһы, электр энергияһы тураһында мәғлүмәт биреү.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Предметтар доньяһы тураһындағы белемдәрҙе байытыу. Таныш булмаған предметтарҙың ҡулланышы менән таныштырыу. Кеше тормошон еңеләйткән әйберҙәр (миксер, кер йыуыу машинаһы, ит үткәргес), йортҡа йәм биреүсе предметтар (картина, ковер, люстра һ.б.) тураһындағы төшөнсәләрҙе формалаштырыу.

Предметтың тиҙ боҙолмауы һәм оҙаҡ хеҙмәт итеүе уның ниндәй материалдан эшләнеүен, уның сифаттарына бәйле булыуын аңлатыу. Предметтың ниндәй материалдан эшләнеүен, төҙөлөшөн, тышҡы-ҡиәфәтен, ҡатылығын, йомшаҡлығын үҙ-аллы билдәләргә өйрәтеү. Предметтарҙыүҙенсәлектәре буйынса (ҡулланышы, төҫө, формаһы, эшләнгән материалы) сағыштырып, төркөмләргә өйрәтеү, мәҫәлән: һауыт-һаба фарфорҙан, быяланан, керамиканан, пластмассанан эшләнгән булырға мөмкин.

Предметтарҙың барлыҡҡа килеүендә кеше хеҙмәтенең ҙур роль уйнауы тураһында аңлатыу: «Был өҫтәл ҡайҙан килгән?», «Ҡартатайым түбәтәйе», «Өләсәйемдең еләне», һ.б.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Предметтар доньяһы тураһындағы белемдәрҙе байытыу.

Транспорт төрҙәре тураһында белемдәрен киңәйтеү (һыу, һауа, ер өҫтө, ер аҫты транспорттары).

Кешеләрҙең көнкүрешен еңеләйтеүсе предметтар (компьютер, робот, станок, телефон, микротулҡын мейесе һ.б) тураһындағы төшөнсәләрҙе формалаштырыу. Тормошта йәшәүе еңел һәм уңайлы булһын өсөн предметтарҙың яңынан-яңы үҙгәртеп торолоуы тураһында аңлатыу. Предметтарҙың барлыҡҡа килеү тарихы менән таныштырыу.

Тәбиғәт обьекттары һәм кеше ҡулы ярҙамында эшләнгән предметтар менән һоҡлана белеү тойғоһо тәрбиәләү. Тәбиғәттә

булмаған предметтарҙы кеше үҙенең хеҙмәте менән барлыҡҡа килтергән: ҡанатһыҙ оса алмағас, самолет уйлап сығарған. Буйы тәпәш булып, бейектә эштәр башҡара алмағас, кран эшләгән. Былар барыһы ла кешенең аҡыл һәм ҡул көсө хеҙмәте һөҙөмтәһе икәнлекте аңлатыу.

Предметтың билдәләре һәм материалдарының сифаттары тураһындағы төшөнсәләрҙе дөйөмләштереү. Нимәлер эшләү өсөн кеше тәбиғәттәге төрлө материалдарҙы ҡулланырға өйрәнә.

Тәбиғәттә булмаған объекттарҙы ҡул эше һөҙөмтәһендә барлыҡҡа килтереүҙе аңлатыу һәм унда кеше хеҙмәтенең ҙур роль уйнауы тураһында һөйләү. Предметтарҙы тикшереүҙә төрлө ысулдарҙы, алымдарҙы ҡуллана белергә өйрәтеү (эргәһенә һалып, терәтеп ҡуйып, өҫтөнә һалып сағыштырыу һ.б.).

СОЦИАЛЬ ДОНЪЯ МЕНӘН ТАНЫШТЫРЫУ

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Балалар әҙәбиәте әҫәрҙәрен кескәй генә спектаклдар ҡуйыу, уйындар формаһында сәхнәләштереү аша театр менән таныштырыу.

Баланы үҙе йәшәгән яҡын-тирә менән таныштырыу: йорт, урам, магазин, дауахана, бөҙрәхана.

Тыуған ере һәм иле тураһында тәүге төшөнсәләр биреү: ҡаланың/ауылдың исемен иҫкә төшөрөү, уның иҫтәлекле урындары менән таныштырыу.

Балаларға таныш булған һөнәрҙәр (тәрбиәсе, тәрбиәсе ярҙамсыһы, музыка етәксеһе, табиб, һатыусы, ашнаҡсы, машина йөрөтөүсе, төҙөүсе һ.б.) тураһында һөйләү; уларҙың ниндәй эш-хәрәкәт башҡарыуҙары һәм эш һөҙөмтәләре тураһында тулыраҡ мәғлүмәт биреү. Һәр һөнәр эйәһенең үҙ эшендә кешеләргә ҡарата иғтибарлы, яғымлы булыуын, башҡарған эшен етеҙ, тейешле итеп үтәүен аңлатыу.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Йәмғиәттә үҙ-үҙеңде тотоу ҡағиҙәләре тураһындағы мәғлүмәттәрҙе киңәйтеү.

Йәмғиәт транспорттары тураһындағы белемдәрҙе (автобус, поезд, самолет) артабан тәрәнәйтеү.

Мәктәп тураһында тәүге төшөнсәләр биреү.

Мәҙәни тәрбиә үҙәктәре булған учреждениелар (театр, цирк, музей, зоопарк, күргәҙмә, кинотеатр, библиотека) һәм уларҙың атрибуттары,

унда барғас, ниндәй тәртип ҡағиҙәләрен үтәү кәрәклеге, эшләгән хеҙмәткәрҙәрҙең башҡарған эш-шөғөлө менән таныштырыу.

Бала йәшәгән ҡаланың, ауылдың матур, иҫтәлекле урындары менән таныштырыу. Рәсәйҙең һәм Башҡортостандың дәүләт байрамдары тураһында ябай ғына мәғлүмәттәр биреү. Тыуған илде һаҡлаусы хәрбиләр (сик һаҡсылары, моряктар, осоусолар), Рәсәй армияһы һалдаттары тураһында һөйләү.

Ҡалалағы һәм ауылдағы тормош һәм хеҙмәт шарттары, уларҙың айырмаһы тураһындағы мәғлүмәттәрҙе балаларҙың үҙ тәжрибәләренә таянып төшөндөрөү.

Төрлө һөнәрҙәр менән таныштырыуҙы дауам итеү (шофер, хат ташыусы, һатыусы). Уларҙың хеҙмәте, эш ҡоралдары, башҡарған эш-хәрәкәттәре, хеҙмәттәренең һөҙөмтәләре тураһында аңлатыу.

Балаларҙы аҡса һәм уның ҡулланылышы менән таныштырыу. Тыуған илгә ҡарата һөйөү хисе тәрбиәләүҙе дауам итеү.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Балаларҙа профессия тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү.

Төрлө уҡыу йорттары тураһындағы белемдәрен формалаштырыу (балалар баҡсаһы, мәктәп, колледж, институт). Кешеләрҙең төрлө эшмәкәрлектәре (фән, ижад, сәнғәт, сәнәғәт, ауыл хужалығы) менән таныштырыу.

Мәҙәниәт үҙәктәренең (музей, театр, цирк һ.б.), эше, атрибуттары, уларҙа ҡабул ителгән тәртип ҡағиҙәләре, йәмғиәт тормошонда тотҡан урындары, һөнәри эш башҡарыусы белгестәр менән таныштырыуҙы дауам итеү.

Аҡса һәм уның файҙаһы (кешегә хеҙмәт хаҡын биргәндә, ниндәйҙер әйбер һатып алғанда түләр өсөн) кәрәклеген аңлатыу. Семья бюджеты, уны нисек йыйыу һәм тотоноу.

Кешелек тарихы (Боронғо донья, Урта быуат, хәҙерге йәмғиәт) тураһында башланғыс төшөнсәләрҙе донъяуи мәҙәниәт әҫәрҙәре (һынлы сәнғәт, скульптура, донъя халыҡтары риүәйәттәре, легендалары, эпостары) һәм төрлө заманда йәшәгән кешеләрҙең йәшәү рәүешен өйрәнеү аша (кейем-һалымы, көнкүреш йыһаздары, йолалары, йыһаздары) таныштырыуҙы дауам итеү. Башҡортостан халыҡтарының кәсептәре.

Балаларға тәрбиәсе, уҡытыусы, табип, төҙөүсе, ауыл хужалығы, траспорт, һатыу итеү, бәйләнеш тармағы һ.б. төрлө сәнәғәт хеҙмәткәрҙәре һөнәрҙәре тураһында төшөндөрөүҙе дауам итеү, улар эшенең мөһимлегенә һәм халыҡ өсөн кәрәклегенә баҫым яһау. Һәр эште

башҡарыуҙа төрлө техника ҡулланыла, улар менән эшләй белеү өсөн белем һәм тәжрибә кәрәк. Ниндәй шәхси һәм һөнәри сифаттар кәрәк һәр бер һөнәр эйәһенә - уны балаларҙың тәжрибәһенә һәм үҙләштерелгән аң-белеменә таянып аңлатыу ҡарала.

Ижады һөнәр кешеләре (рәссамдар, яҙыусылар, композиторҙар, халыҡ кәсептәре оҫталары) һәм уларҙың эштәре менән таныштырыу. Кешенең хеҙмәтенә ҡарата рәхмәтле булыу тойғоһон тәрбиәләү.

Тыуған ер (Башҡортостан, тыуған ауыл/ҡала), ил (Башҡортостан, Рәсәй) тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү. Балаларға Тыуған яҡтың мәҙәниәте, йолалары, иҫтәлекле урындары тураһында һөйләү, арҙаҡлы шәхестәре менән таныштырыу.

Тыуған ил, дәүләт байрамдары (8 март, Ватанды һаҡлаусылар көнө, Яңы йыл, Сөмбәлә, Һабантуй, Ҡарға бутҡаһы, Ураҙа байрамы һ.б.) тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү. Тыуған илгә ҡарата ғорурлыҡ хисе тәрбиәләү. Рәсәй дәүләте бөйөк, күп милләтле ил тигән төшөнсәне формалаштырыу. Рәсәйҙең башҡалаһы - Мәскәү, Рәсәйҙең флагы, гербы, гимны менән таныштырыу.

Башҡортостан – башҡорттар йәшәгән ер. Уның башҡалаһы – Өфө, Башҡортостандың флагы, гербы, гимны менән таныштырыу.

Рәсәй армияһы тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү. Тыуған илде һаҡлаусыларға ҡарата хөрмәт һәм ғорурлыҡ хистәре тәрбиәләү, Тыуған илдең тыныслығын һәм хәүефһеҙлеген һаҡлау ни тиклем ауыр, яуаплы икәнлеген аңлатыу. Бөйөк Ватан һуғышы тураһында һөйләү, балалар баҡсаһына ветерандарҙы һәм хәрбиҙәрҙе саҡырыу. Балалар менән хәрби темаға ҡағылған картиналар, репродукциялар, альбомдар ҡарау.

Һуғыш һәм тыл ветерандары тураһында һөйләү. Уларға ҡуйылған һәйкәлдәр менән танышыу.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Китапхана һәм музейҙар менән таныштырыуҙы дауам итеү. Мәктәп, колледж, юғары уҡыу йорттары тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү. Мәктәпкә экскурсия ойоштороп уҡыусылар, уҡытыусылар, ғөмүмән, мәктәп тормошо менән таныштырыу.

Балаларҙы кеше эшмәкәрлеге өлкәләре (фән, сәнғәт, ауыл хужалығы, сәнәғәт, һ.б.) һәм уларҙың көнкүрештә, шулай уҡ баланың ғаиләһе, балалар баҡсаһы тормошонда тотҡан урыны, әһәмиәте тураһында аңлатыу.

Тәжрибә һәм практик эшмәкәрлек аша танышылған һөнәрҙәрҙең ябай ғына эш-хәрәкәттәрен башҡарып ҡарау (һыу, һауа, магнит менән ябай ғына тәжрибәләр үткәреү, бергәләп һүрәт төшөрөү, композиция әүәләү, бәләкәй төркөм балаларын кейендерешергә ярҙам итеү һ.б.).

Төрлө һөнәр кешеләренең эштәре тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү. Һәр һөнәр эйәһе үҙ эшен үтәгәндә сифатлы итеп эшләргә, үҙенең эшенә яуаплы ҡарарға, эшенән кешеләр ҙә, үҙе лә шатлыҡ, ҡыуаныс кисерергә тейеш икәнлекте төшөндөрөү.

Ябай ғына кимәлдә экономика нигеҙҙәре тураһындағы белемдәрен киңәйтеү (аҡса, уның тарихы, йәмғиәттәге роле, ғаилә бюджеты, кешеләрҙең материал һәм финанс яҡтан төрлө кимәлдә булыуы, һ.б.)

Башҡортостан һәм Рәсәй тураһындағы белемдәрҙе байытыу, үҫтереү. Иҫтәлекле урындар менән таныштырыуҙы дауам итеү. Рәсәйҙең һәм Башҡортостандың флагы, гимны, гербы тураһындағы белемдәрҙе нығытыу. Рәсәй һәм Башҡортостан бөйөк һәм күп милләтле ил тигән төшөнсәне үҫтереү. Башҡортостандың арҙаҡлы кешеләре.

Дәүләт байрамдары һәм Рәсәйҙең баш ҡалаһы - Мәскәү тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү. Ю.А.Гагарин һәм башҡа йыһан геройҙары менән таныштырыуҙы дауам итеү. Рәсәй армияһы тураһындағы белемдәрҙе тәрәнәйтеү.

Башҡортостан - бай тарихлы һәм мәҙәниәтле республика, ул Рәсәй Федерацияһына инеүсе иң беренсе республика.

“Урал батыр” эпосы – донъя кимәлендәге әҙәби ҡомартҡы.

Ерҙең эволюцияһы тураһында ябай ғына төшөнсәләрҙе формалаштырыу (Ер шарының барлыҡҡа килеүе, үҫемлектәр һәм хайуандар донъяһының эволюцияһы һ.б.). Тәбиғәттә һәм йәмғиәттә кешенең тотҡан урыны, төрлө халыҡтарҙың барлыҡҡа килеүендәге фараздар. Башҡорт ҡәбиләләре.

Сәнғәт ижады, уйын, продуктив эшмәкәрлектәр аша кешелек донъяһының тарихы менән таныштырыу. Балаларға Ер шары - беҙҙең дөйөм йортобоҙ һәм унда төрлө милләт халыҡтарының дуҫ йәшәүе тураһында һөйләү. Һәр халыҡтың мәҙәниәтен, телен, тарихын, ғөрөф-ғәҙәттәрен, йолаларын хөрмәт итергә кәрәклекте аңлатыу.

Башҡортостанда йәшәгән халыҡтар, уларҙың мәҙәниәте, ғөрөф-ғәҙәттәре, йолалары, милли кейемдәре, аштары һ.б.

Ерҙә йәшәгән һәр кем кешелек донъяһының ағзаһы икәнлекте төшөндөрөү. Башҡа илдәрҙә йәшәүсе балаларҙың тормошо менән таныштырыуы. Балаларҙың хоҡуғы, уны яҡлаусы ойошмалар (опека, ЮНЕСКО) тураһында мәғлүмәттәр биреү. Донъяла һәм кем ирекле шәхес булып үсешергә тейешле аңлатыу.

Тыуған илебеҙ Башҡортостан, балалар йәшәгән төбәк (ҡала/ауыл) менән, уларҙың тәбиғәте, халҡы, мәҙәниәте, иҫтәлекле урынлары, тарихы һәм йолалары менән таныштырыуҙы тәрәнәйтеү, киңәйтеү.

ТӘБИҒӘТ ДОНЪЯҺЫ МЕНӘН ТАНЫШТЫРЫУ

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Йәнле тәбиғәттең кешеләрҙән, үҫемлектәр һәм хайуандар донъяһынан торғанлығын аңлатыу. Уларҙы күҙәтергә һәм өйрәнергә ҡыҙыҡһыныу тыуҙырыу.

Тәбиғәттә бөтә нәмә тын ала, туҡлана, үҫешә, ишәйә. Уларҙың йәшәүе өсөн кәрәкле шарттар булыуы мотлаҡ (яҡтылыҡ, йылылыҡ, һауа, аҙыҡ).

Йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәт үҙ-ара тығыҙ бәйле. Тәбиғәткә бәйләнешле йола байрамдары тураһында төшөнсәләр биреү.«Ҡарға буткаһы», «Ҡар һыуына барыу».

Балаларға 2-3 ағас төрө (ҡайын, шыршы, саған) һәм бүлмә гөлдәре тураһында башланғыс белем биреү. Ағас олонон, япраҡтарын, ботағын, үләндең һабағын, япрағын, сәскәһен танырға һәм уларҙың нисек әйтелеүен белергә өйрәтеү.

Тыуған яҡтың шифалы үҫемлектәре (юл япрағы, мәтрүшкә, кесерткән, миләш, балан) менән таныштырыу.

Емеш-йәшелсәләрҙе төҫө, тәме, ҙурлығы буйынса айыра һәм исемен әйтә белеү *(кишер – ҡыҙыл төҫтә, тәмле).* Бала уларҙы тикшереп ҡарарға өйрәнә *(һыйпай, тәмләй, һәрмәй, бармаҡ менән ныҡ итеп баҫып ҡарай, еҫкәй).*

Ҡайһы бер орлоҡтарҙың тышҡы күренеше *(борсаҡ, ҡыяр, ҡабаҡ, кишер һ.б.)* һәм уларҙы сәсеү, тәрбиәләү ысулдары менән таныштырыу.

Ҡырағай һәм йорт хайуандары, уларҙың балалары тураһындағы төшөнсәләр тәрәнәйтелә: кеше эргәһендә һәм урманда йәшәүҙәре, ниндәй файҙа килтереүҙәре һ.б. Уларҙың тышҡы ҡиәфәттәрен, кәүҙә төҙөлөшөн, ҙурлығын, хәрәкәтләнеү ысулдарын, туҡланыуын, йәшәү шарттарын, ҡылыҡ-ғәҙәт үҙенсәлектәрен айыра белеү. Бала төрлө төркөм хайуандарҙың уларға ғына хас сифаттарын таный башлай *(ҡоштарҙың - ҡанаттары, суҡыштары, ҡаурыйҙары; балыҡтарҙың - тәңкәләре, йөҙгөстәре; һыйыр - мөгөҙлө, кәзә - һаҡаллы, ат - яллы, ҙур оҙон ҡойроҡло була һ.б.).*

Балаға йорт малдарының кешегә файҙа килтереүен төшөндөрөү (һыйыр – һөт, ҡаймаҡ, май, ҡорот; кәзә - мамыҡ, һөт бирә һ.б.).

Ҡайһы бер йәнлек тауыштарын отоп алып, ҡабатлау (*сеңәкәй, кәкүк, һыйыр, бәрәс).*

Температура үҙгәреү сәбәпле матдәләрҙең бер хәлдән икенсегә күсеүен күҙәтеү, аңлатыу (ҡар - һыу - боҙ). Тәжрибәләр үткәреү.

Балаларҙың күк есемдәре тураһындағы мәғлүмәттәре киңәйтелә (ҡояш, ер һәм ай араһындағы бәйләнештең тәүлек эсендә көн менән төндөң алмашыныуына килтереүе. Был күренештең даими ҡабатланып тороуы).

Ҡар һәм боҙҙоң үҙенсәлектәре менән таныштырыу (ҡар – һыуыҡ, еңел, боҙ – ҡаты, үтә күренеүсән).

Ҡом һәм балсыҡтың үҙенсәлектәрен үҙ теләгең менән үҙгәртеп булыу (ҡом – дымлы, ҡоро, таралып, ҡойолоп тора, балсыҡ – ҡамыр һымаҡ әүәләнә, кипһә, таш кеүек ҡата).

Һауа торошон билдәләп, уны тулыраҡ итеп һүрәтләү: һыуыҡ, йылы, эҫе; ямғыр яуа (ҡойоп, һибелеп); ел иҫә (талғын, көслө). Уларҙың үҙ-ара бәйләнеше: көслө ел иҫкәндә, көндөң һалҡыныраҡ булыуы.

Йыл миҙгелендәге үҙгәрештәрҙе аңлатыу:

Йыл миҙгелдәре, уларҙың бер-бер артлы ҡабатланыуы һәм кеше тормошона йоғонтоһо төшөндөрөлә. Йыл миҙгелдәрен уларҙың үҙҙәренә хас үҙенсәлектәре буйынса билдәләп, бәйләнешле телмәр аша тасуирлай белергә өйрәтеү. Йыл миҙгелдәре хаҡында халыҡ һынамыштары менән таныштырыу.

Көҙ: көндәр болотло һәм ямғырлы була. Кешеләр куртка һәм плащ кейә. Япраҡтар һарғая һәм ергә ҡойола. Ҡоштар йыйылышып, тупланып йылы яҡҡа осоп китәләр. Кешеләр баҡсаларҙа һәм ҡырҙарҙа уңыш йыя.

Ҡыш: көндәр ҡыҫҡара һәм һыуына. Иртә ҡараңғы төшә. Ағастар япраҡһыҙ тора. Һыу туңып, боҙға әйләнә. Ҡар яуа. Кешеләр йылы кейемдәрен кейә. Балалар саңғы, сана шыуа, ҡышларға ҡалған ҡоштарға ем ашата.

Яҙ: ҡояш яҡтыраҡ яҡтырта. Көндәр йылына башлай, ҡар ирей. Гөрләүектәр аға. Тәүге сәскәләр, үләндәр үҫеп сыға, ағастарҙың бөрөләре бүртә, япраҡ ярыла. Күбәләктәр, бөжәктәр күренә башлай. Кешеләр ҡышҡы кейемдәрен сисеп, еңел кейем кейәләр. Баҡсаларҙа һәм баҫыуҙарҙа яҙғы эштәр башлана.

Йәй: ҡояш ныҡ яҡтырта һәм ҡыҙҙыра. Төрлө-төрлө сәскәләр күпләп үҫеп сыға. Кешеләр йылғала һыу инә. Баҡсала, урманда, паркта төрлө ҡоштар һайрай. Еләк-емеш бешә.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Тыуған яҡтың ағастарын (ҡайын, имән, ҡарағай, саған һ.б.), ҡыуаҡтарын (сирень, сейә, акация һ.б.) таный һәм исемен әйтә белеү. Ағас һәм ҡыуаҡтың айырмаларынсағыштырыу, ылыҫлы һәм япраҡлы ағастарҙыңүҙенсәлектәре менән таныштырыу.

Бүлмә гөлдәренең ике яңы төрө (бегония, бальзамин) менән таныштырыу. Уларҙың тышҡы төҙөлөшө (тамыр, һабағының урынлашыуы, япраҡтар формаһы, сәскәләре, орлоҡтары) менән таныштырыу. Балаға үҫемлектең һәр өлөшө үҙенә хас эш башҡарғанын аңлатыу (тамыры уны тупраҡта (ерҙә) тотоп тора, һабағы ерҙән кәрәкле файҙалы матдәләрҙе япраҡ, сәскәләргә бирә, япрағы яҡтыны тота, күләгә төшөрә. Үҫемлектәргә үҫер өсөн йылылыҡ, дым, ҡояш яҡтыһы, тупраҡ кәрәк).

Емеш-йәшелсәнең яңы 2-3 төрөн (шалҡан, сөгөлдөр, ҡурай еләге, крыжовник) танып, исемдәрен әйтергә, үҙенсәлектәрен табырға өйрәтеү. Уларҙы дөйөм һүҙ - «йәшелсә», «емеш» тип атарға өйрәтеү.

Үҫемлектәрҙең орлоҡтан сәсеп үҫтерелеүе, уны тәрбиәләү (утау, һыу һибеү, төбөн йомшартыу) тураһында аңлатыу.

Баҫыуҙа үҫкән башаҡлы үҫемлектәр (бойҙай, һоло, арпа) һәм уларҙан он, ярма әҙерләүҙе, был продукттарҙан бешерелгән ризыҡтарҙы таныу: икмәк, бутҡа, печенье һ.б. (башҡорт милли аштары - ҡурмас, талҡан, һалма һ.б.). Болонда, туғайҙа үҫкән үҫемлектәрҙе белеү һәм таныу (аҡ сәскә, ҡыңғырау сәскә, андыҙ һ.б.).

Ашарға яраҡлы (ер еләге, ҡурай еләге, ҡыҙыл көртмәле) һәм ярамай торған (эт муйылы, бүре еләге, артыш) еләктәрҙе белдереү.

Ашарға ярамай торған (тырҡыш, ағыулы бәшмәк, ялған башлы бәшмәк) һәм ашарға яраҡлы бәшмәктәр (аҡ бәшмәк, гөрөздә, ҡайын бәшмәге) менән таныштырыу.

Ҡырағай һәм йорт хайуандары, уларҙың балалары тураһындағы белемде тәрәнәйтеү, йорт хайуандарының улар тураһында ҡайғыртыуға мохтаж булыуын (торлаҡ эшләү, аҙыҡ әҙерләү, тәрбиәләү һ.б.) аңлатыу.

Ҡырағай хайуандарҙы уларҙың үҙенсәлекле сифаттары буйынса таный белеү (холҡо, йәшәү урыны, ашарға табыу юлы, дошмандан һаҡланыу төрҙәре буйынса).

Йәнлектәрҙең йәшәү шарттары (ер өҫтөндә, һыуҙа-ерҙә, ерҙә һәм һауала, тупраҡта), ошо шарттарға ярашлы уларҙың тән төҙөлөшө тураһында мәғлүмәт биреү.

Йәнлектәрҙең йыл миҙгелдәрендәге үҙгәрештәргә яраҡлашыуы (ҡышҡы йоҡоға талыу, йөнөн ҡойоу (яҙын, көҙөн), йылы яҡтарға осоп китеү. Өйөр, көтөү (хайуандар), туп (ҡоштар), эркеү (балыҡтар) төшөнсәләрен үҙләштереү.

2-3 ҡошто танырға һәм исемен әйтергә өйрәтеү (турғай, кәкүк, һандуғас, ҡарға); ҙурлығы, тауышы, ҡаурыйҙарының төҫө һ.б. билдәләре буйынса ҡоштарҙы таныу.

Аквариум – балыҡтарҙың йәшәгән урыны (мөхите) икәнлеген аңлатыу. Унда таҙа һыу, ҡом, ҡырсынташ, һыу аҫты үҫемлектәре барлығын асыҡлау. Аквариумда йәшәгән балыҡтарҙы төрҙәре буйынса танып, атамаларын әйтә белеү.

Төрлө бөжәктәр, уларҙың тышҡы ҡиәфәттәре, тауыштары тураһында төшөнсәләр биреү (күбәләк, ҡуңыҙ, ҡырмыҫҡа, бал ҡорто, сиңерткә). Уларҙы кәүҙә төҙөлөшө (ҡанаты бар, юҡ), хәрәкәтләнеүе

(шыуыша, оса, һикерә), йәшәгән урыны (һыуҙа, ерҙә) һ.б. билдәләре буйынса сағыштырыу.

Тәлмәрйен менән таныштырыу, уның тышҡы ҡиәфәте, кәүҙәһенең төҙөлөшө, аяҡ остарының төҙөлөшө, уларҙың ерҙә һәм һыуҙа хәрәкәтләнеүгә яраҡлашыуын төшөндөрөү.

Быуа, күл, йылға – йәнлектәрҙең һәм үҫемлектәрҙең йәшәү урыны икәнлеге, Башҡортостандың ҙур күлдәре, йылғалары, унда йәшәгән йәнлектәр, балыҡтар менән таныштырыу.

Балаға күк есемдәре (ҡояш, ай, йондоҙҙар) һәм башҡа күренештәр тураһында аңлатыуҙы дауам итеү *(ҡояш ҡалҡыу, байыу, таң атыу, йондоҙ атылыу һ.б.).* Ҡояштың ер йөҙөнә яҡтылыҡ, йылылыҡ биреүе һәм тормош сығанағы булып тороуы хаҡында аңлатыу. Миҙгел байрамдары: «Науруз», «Нардуған», «Ҡарға бутҡаһы» һ.б.

Һауа торошон билдәләй һәм аңлата белергә өйрәтеү. Һауа торошо тураһында халыҡ һынамыштары менән таныштырыу.

Йыл миҙгелдәренең үҙгәреүе кешегә, үҫемлеккә, йәнлектәр донъяһына тәьҫире итеүе тураһында белешмә биреү.

Миҙгел билдәләрен асыҡлауҙы камиллаштырыу.

Көҙ: һалҡынайта, йыш ҡына быҫҡаҡлап ямғыр яуа. Күктә ҡара ауыр болоттар ағыла. Үтә һуғып торған ел иҫә. Япраҡ ҡойола. Кешеләр баҡсала һәм яланда уңыш йыя.

Ҡыш: ҡар яуа, буран сыға. Көндәр һалҡын тора. Йылғалар боҙ менән ҡаплана. Көндәр ҡыҫҡа. Кешеләр йылы кейемдәрен кейә.

Яҙ: ҡояш ерҙе йылыта, яҡтырта. Ҡар ирей. Йылғалар боҙҙан асыла. Үләндәр үҫә башлай. Ағастар япраҡ яра, сәскәләр сыға. Бөжәктәр уяна. Ҡоштар йылы яҡтан ҡайта. Кешеләр йылы кейемдәрен сисә.

Йәй: күк йөҙө аяҙ, сыуаҡ. Ҡояш ҡыҙҙыра. Йылы ямғырҙар яуа, күк күкрәй. Үҫемлектәр шаулап үҫә. Йылғала һыу йылына, кешеләр һыу инәләр, балыҡ тоталар, еләк-емеш йыялар.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Башҡортостан тәбиғәте тураһындағы белемдәрен киңәйтеү, тәбиғәткә һаҡсыл һәм аңлы ҡараш тәрбиәләү. Кешеләрҙең тәбиғәтте

һаҡлау эшмәкәрлеге менән таныштырыу: ағас ултыртыу, ҡышын ҡоштарҙы, йәнлектәрҙе ашатыу. Балыҡтар тураһында хәстәрлек күреү. Ҡурсаулыҡтар тураһында төшөнсә биреү. Башҡортостан ҡурсаулыҡтары, Шүлгәнташ, Асылыкүл, Ғәҙелшә шарлауығы һ.б. менән таныштырыу.

Үҫемлектәрҙең үҫеүе өсөн кәрәкле шарттар тураһында төшөнсә киңәйтелә: тупраҡ, дым, ҡояш яҡтыһы һәм йылыһы. «Үҫемлек» тигән дөйөм төшөнсә үҙләштерелә (үҫемлектәр ҙә кеше кеүек йәнле: уның тамыры, һабағы, япрағы, сәскәһе, орлоғо була. Үҫемлектәр – ағастар, ҡыуаҡтар, үләндәр һ.б.).

Бүлмә гөлдәре менән танышыу: төҙөлөшө, тышҡы күренеше, уларҙың ниндәй ихтыяжға мохтаж булыуы (һыу, ашлама һ.б. кәрәклеге), үрсетеү (ботаҡ, тамыр, орлоҡ менән)һәм тәрбиәләү ысулдары. Һабаҡтары үрмәләп, ергә йәйелеп, һуған һымаҡ үҫкән үҫемлектәр.

Үҫемлектәрҙе ботаҡ, мыйыҡтар, япраҡ һәм орлоҡ сәсеү юлы менән үрсетеү; яҡтылыҡ һәм күләгә, дым яратҡан, ҡороға сыҙамлы үҫемлектәр тураһында мәғлүмәт биреү.

Болон үҫемлектәре менән танышыу дауам итә (клевер, меңъяпраҡ, туғай яраны, муллаян үләне).

Культуралаштырылған үҫемлектәр – арыш, бойҙай, һоло; уларҙы үҫтереү ысулдары менән таныштырыу. Һабағына һәм ботағына ҡарап, уларҙы айыра белеү. Ҡый үләндәрен таный, айыра белеү.

Һыуҙа үҫеүсе үҫемлектәр менән таныштырыуҙы дауам итеү (томбойоҡ, һыу боросо).

Йәшелсә-емеш тураһында дөйөмләштерелгән төшөнсәләрҙе белеү (улар үҫемлектәрҙең бер өлөшө һәм шул уҡ ваҡытта уларҙың емеше лә була).

Урман, болон, ялан-ҡыр тураһындағы белемдәрҙе нығытыу: ундағы үҫемлектәрҙең бер-береһе менән бәйле булыуы.

Ағасты, ҡыуаҡты айыра белеү.

Баҡсала һәм урманда үҫкән, ашарға яраҡлы еләктәр тураһындағы белемде киңәйтеү (ҡыҙыл көртмәле, ҡурай еләге, бөрлөгән, ҡарағат, балан).

«Йорт хайуандары» тигән дөйөм төшөнсәне түбәндәге сифаттар буйынса билдәләй белеү: кеше эргәһендә йәшәй, уға файҙа килтерә, кеше уның тураһында хәстәрлек күрә (ҡарай, ашата һ.б.).

Ҡырағай хайуандарҙы урманда йәшәү, ашарға үҙҙәре табыу, торлаҡты үҙҙәре хәстәрләү сифаттары аша билдәләү.

Йәнлектәрҙең дошмандан һаҡланыу ысулдарын, төрҙәрен белеү (төҫөн үҙгәртә, шәп йүгерә, йәшеренә, ҡойроғо менән эҙен һеперә һ.б.). Уларҙың киләсәк быуын тураһындағы хәстәрлеге менән таныштырыу.

Ҡош кәүҙәһенең төҙөлөшөндәге дөйөм билдәләре (баш, аяҡ-тәпәй, ҡанат, ҡойроҡ); тәнен мамыҡ, ҡаурый ҡаплауын, айырмалы билдәләрен (суҡышының төҙөлөшө, йөндәренең төҫө һ.б.) белеү.

Ҡоштарҙың һиҙеү органдары (ишетеү, күреү, тойоу, тәмләү), тәпәйҙәр менән ҡанаттарҙың хәрәкәтләнеүгә яраҡлашыуы тураһында белеү (ҙур ҡанатлы – оса, көслө аяҡлы – йүгерә, бармаҡтары ярылы – йөҙә).

Йорт ҡоштарын һәм уларҙың бәпкәләрен таный һәм айыра белеү. Уларҙың тышҡы ҡиәфәттәре, холоҡтары, туҡланыуы, үрсеүе тураһында мәғлүмәт алыу (тауыҡ, өйрәк, ҡаҙ, күркә).

Ҡышлай торған (ҡарға, һайыҫҡан, турғай, сәпсек) һәм йылы яҡҡа осоп китә торған күсер ҡоштар (ҡарлуғас, торна, сыйырсыҡ, сәүкә) тураһында төшөнсә биреү. Уларҙың йылы яҡҡа осоп китеү сәбәбен аңлатыу.

Балыҡтарҙың ыуылдырыҡ сәсеп һәм бала тыуҙырып үрсеүе менән танышыу. Балыҡ селбәрәләрен аквариумда үҫтереү шарттарын төшөндөрөү (өҫтәлмә яҡтылыҡ, һыуҙы йылытыу, аэрация һ.б.).

Болонда *(сиңерткә, бал ҡорто, һағыҙаҡ, ҡуңыҙ),* һыуҙа *(һыу ҡуңыҙы, салҡан ҡандала, йомро селәүсендәр)* йәшәүсе бөжәктәр тураһында һөйләшеү.

Имеҙеүселәр төркөмө *(йорт ҡуяны, терпе, тейен, алйырҙан),* һөйрәлеүселәр төркөмө *(ташбаҡа, кеҫәртке, йылан),* уларҙың тышҡы күренеше, хәрәкәтләнеүе, туҡланыуы, холоҡтары, үрсеү юлдары, йәшәү үҙенсәлектәре менән танышыу.

Тәбиғәт күренештәре тураһында балаларҙың белеме тәрәнәйтелә:

- һыуҙың төрлө хәлдә булыуына ҡарап, тәбиғәт күренештәрен әйтә белеү (һибәләп яуған һалҡын ямғыр, ысыҡ, томан, ҡар, бәҫ, боҙ, тамсылар). Һыуҙың кешеләр, йәнлектәр, үҫемлектәр өсөн әһәмиәте;

- ҡар тураһында төшөнсәләрҙе киңәйтеү (һыуыҡ көндә – ҡар күҙе булып, йылытҡанда – ябалаҡлап, көслө һыуыҡ елдә – энә һымаҡ ырашҡы яуа; ҡар шығырлай, һибелә, әүәләнә һ.б.);

- боҙҙоң үҙенсәлектәрен артабан өйрәнеү (шыма, тайғаҡ, һыуыҡ, ныҡ, ҡаты, үтә күренеүсән, мурт, ватылыусан һ.б.);

- һауа тураһында төшөнсәләр байый (ҡыҫыла, ауырлығы бар). Уларҙы таба белеү ысулдары тураһында мәғлүмәт бирелә.

- яҡтылыҡтың үҙенсәлектәре менән танышыу (тура һыҙыҡ булып тарала, ҡаплаһаң – күләгә төшә һ.б.), йәнле тәбиғәт өсөн әһәмиәтен асыҡлау;

- магнит, уның ҡапма-ҡаршы полюстары, металдарҙы үҙенә тартыуы һәм этеүе тураһында белешмә биреү;

- ҡайһы бер металдар һәм минералдар өлгөһө менән танышыу (тимер рудаһы, алюмин, таш күмер, тоҙ). Уларҙың үҙсәнлектәре, кеше өсөн әһәмиәте. Башҡортостандың файҙалы ҡаҙылмалары;

- әйберҙәрҙең (машина, ҡояш, болот, автобус) хәрәкәте тураһында башланғыс төшөнсә (тиҙ, әкрен, шәп). Уның башланғыс нөктәһен, хәрәкәт юлын күҙәтә, тиҙлекте сағыштыра белергә өйрәтеү;

- Ер шары һәм уның юлдашы Ай тураһындағы белемдәрҙең артабан тәрәнәйеүе. Уларҙың йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәткә йоғонтоһо. Глобус һәм карталар менән таныштырыу.

Миҙгелдәрҙе йәнһеҙ һәм йәнле тәбиғәттәге, шулай уҡ кешеләр тормошондағы үҙгәрештәр буйынса билдәләргә өйрәтеү:

Көҙ: көндөң оҙонлоғо кәмей. Һыуыта. Күк йөҙө йонсоу, болотло, оҙаҡҡа һуҙылған һалҡын, һибәләмә ямғыр яуа, киҫкен һалҡын ел иҫә. Иртәнсәк ысыҡ, ҡырау, томан төшә. Үҫемлектәрҙең ер өҫтөндәге өлөшө һулый. Ағас һәм ҡыуаҡ япраҡтары төҫөн үҙгәртә. Бөжәктәр юғала. Күсер ҡоштар йылы яҡҡа осоп китә, йәнлектәр, кешеләр ҡышҡа әҙерләнә.

Ҡыш: иң ҡыҫҡа көндәр һәм иң оҙон төндәр. Ҡояшлы көндәр бик аҙ. Ҡояш түбән генә тора. Тышта һалҡын. Ҡаты һыуыҡтар тора. Ер өҫтөн ҡар ҡаплаған. Йылға-күлдәр боҙ менән ҡапланған. Үтә һуғып торған әсе ел өрә. Үҫемлектәр донъяһы тәрән йоҡоға сумған.

Яҙ: көн оҙая бара. Ҡояш нығыраҡ йылыта, ҡар, боҙ ирей. Тамсылар тама, гөрләүектәр аға, ҡарҙан асылған (әрселгән) ер күренә, үҫемлектәргә үҫер өсөн уңайлы шарттар тыуа, бөжәктәр уяна, ҡоштар йылы яҡтан ҡайта. Кешеләр яҙғы эшкә әҙерләнә.

Йәй: иң оҙон көндәр. Эҫе, ҡояш ҡыҙҙыра, йылы һипмә ямғыр яуа, йәйғор ҡалҡа. Үҫемлектәр шаулап үҫә, сәскә ата. Бөжәктәр, йәнлектәр бала сығара. Йылға-күлдәрҙә һыу йылына, кешеләр һыу инә.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Көн һәм төн тураһында төшөнсәләр биреү, уларҙың Ерҙең Ҡояш һәм үҙе тирәләй әйләнеүенә бәйле булыуын аңлатыу. Һауа торошон тәбиғәт миҙгеленә бәйләп асыҡларға өйрәтеү.

Үҫемлектәр һәм йәнлектәр, тере организм булғанлыҡтан, тын алалар, туҡланалар, үҫәләр, үрсейҙәр. Һәр йән эйәһенең үҙ йәшәү

мөхите бар: кешеләр – ауыл-ҡалаларҙа, үҫемлектәр, йәнлектәр – ялан-ҡырҙарҙа, болондарҙа, урманда, йылға-күлдәрҙә йәшәй.

Үҫемлектәр донъяһы тураһындағы төшөнсәләр формалашыуҙы нығытыу: уларға ҡояш яҡтыһы, йылылыҡ, дым, тупраҡ, ашлама кәрәк. Үҫемлектәр тупраҡта, һыуҙа үҫә; ҡышҡы шарттарға яраҡлаша (япраҡ ҡоя, тынлыҡ хәленә күсә).

Тәбиғәт мөйөшөндәге һәм тәбиғәттәге үҫемлектәрҙе тышҡы күренеше, төҙөлөшө буйынса айыра, әйтә белеү (ҡабығы, олоно, ботағы, япрағы һ.б.).

Туғайҙа үҫкән үләндәр, башаҡлы һәм шифалы үҫемлектәр менән танышыу дауам итә. Баҡсалағы сәскәләр тураһында, ҡый үләндәре тураһында аңлатыу.

Йәшелсә, емеш-еләк тураһында дөйөмләштерелгән төшөнсәләр, уларҙы үҫтереү, тәрбиәләү, уларҙың үҫеш стадиялары, тышҡы күренештәре, килтергән файҙалары тураһында әңгәмәләр.

Урман еләктәре, бәшмәктәре, уларҙың ашарға яраҡлы һәм ярамай торғандары тураһында төшөнсәләрҙе нығытыу.

Йылға-күл, урман, болон, яландарҙың, балалар баҡсаһы ихатаһы, урамының үҫемлектәр мөхите менән бәйләнешен аңлатыу.

Характерлы үҙенсәлектәре һәм сифаттары буйынса йорт һәм ҡыр хайуандары тураһындағы төшөнсәләрҙе системалаштырыу.

Төрлө йәнлектәрҙең ҡышлауға төрлөсә әҙерләнеүе (аҙыҡ туплау, май йыйыу, йөн ҡойоу (ташлау) һәм алмаштырыу, йоҡоға китеү, ҡоштарҙың йылы яҡҡа осоп китеүе, кеше торлаҡтары эргәһенәрәк урынлашыуы, балыҡтарҙың һыу төбөнә төшөүе, бөжәктәрҙең ағас ҡайырылары араһында ҡатып ҡалыуы һ.б.)менән таныштырыу.

Башҡортостандан башҡа ерҙәрҙә йәшәгән экзотик хайуандар менән таныштырыу *(дөйә, фил, ишәк)*. Уларҙың тышҡы күренештәре, кәүҙә төҙөлөшө, кешенең файҙаланыу ысулдары аша таный һәм айыра белеү.

Ҡош төрҙәре тураһында дөйөм төшөнсәләр биреү: биҙәү өсөн (декоратив ҡош), йорт ҡоштары, ҡышлаусы, күсер ҡоштар.Уларҙы тышҡы күренештәре, холоҡтары, туҡланыу, үрсеү ысулдары һ.б. үҙенсәлектәре буйынса таный белеү.

Аквариум – балыҡтарҙың йәшәү урыны, мөхите. Ундағы балыҡтар менән танышыуҙы дауам итеү.

Бөжәктәр тураһындағы төшөнсәләр киңәйә: уларҙың туҡланыу төрҙәре (үҫемлектәр, сәскә һуты, бөжәктәр менән). Уларҙы төркөмләй, бер-береһенән айыра белеү.

Миҙгелдәрҙе йәнһеҙ һәм йәнле тәбиғәттәге, шулай уҡ кешеләр тормошондағы үҙгәрештәр буйынса билдәләргә өйрәнеү:

Көҙ: сентябрь айы көҙҙөң беренсе айы тигән төшөнсәне хәтерҙә нығытыу. Көҙ миҙгеленең башҡорт халҡының һынамыштары аша билдәләй, үҙгәрештәрен күрә белергә өйрәнеү (һыуытты; ҡырау төшә, ер , йыйылып торған һыуҙар туңа башлай, япраҡтар ҡойола).

Баҡса ҡыуаҡтарының ботаҡтарын киҫеү, ниңә шулай эшләргә кәрәклеген аңлатыу. Көҙҙәнултыртып ҡалдыра торған үҫемлектәрҙе ултыртыу (һарымһаҡ, йәшел һуған, кишер).

Тәбиғәт материалдарын йыйырға өйрәтеү (орлоҡтар, тубырсыҡтар, сәтләүектәр, япраҡтар).

Ҡыш: тәбиғәттәге миҙгел үҙгәрештәре тураһында белемдәрен үҫтереү (төн оҙон, көн ҡыҫҡа, һыуыҡ, һалҡын, боҙлауыҡ һ.б.)

Балаларҙың иғтибарын оҙаҡ емештәрен ҡоймай ултырған ағастарға (миләш, балан, һ.б.) йүнәлтеү. Был емештәрҙең ҡош-ҡортҡа ризыҡ булыуын аңлатыу.

Ҡарҙың үҙенсәлеген билдәләргә өйрәтеү (һыуыҡ, ҡабарып торған, йомшаҡ, ҡойола, йәбешә һ.б.).

Февраль айында һауа торошоноң үҙгәреүен билдәләп үтеү (йә ҡояш яҡтырта, йә ел иҫә, йә булмаһа ҡар яуырға тотона, өй ҡыйыҡтарында боҙлауыҡ барлыҡҡа килә).

22 декабрь - иң ҡыҫҡа көн икәнлеген аңлатыу.

Яҙ: балаларға тәбиғәттең яҙ миҙгелендәге үҙгәрештәре тураһында һөйләү (ҡояш йышыраҡ яҡтырта һәм йылыта, умырзаялар сыға башлай, ағастар һәм ҡыуаҡтар бөрөләнә, боҙ китергә йыйына; тәлмәрйендәр, кеҫәрткеләр уяна; ҡоштар оя ҡора; күбәләктәр килеп сыға, ҡырмыҫҡалар уяна).

Термометр менән таныштырыу (бағаналағы терегөмөш һауа торошона ҡарап күтәрелергә һәм төшөргә мөмкин). Ағас-ҡыуаҡтарҙы ултыртҡанды уларҙың ботаҡтарын киҫкәнде күҙәтеү.

Тәбиғәт мөйөшөндәге үҙгәрештәрҙе күҙәтеү (бүлмә гөлдәре япраҡ бирә, сәскә ата һ.б.) Сәскәләрҙе тәрбиәләргә өйрәнеү.

Балаларҙы башҡорт халыҡ һынамыштары менән таныштырыу:
«Оҙон боҙбармаҡ-оҙон яҙға» һ.б.

Йәй. Тәбиғәттә булған үҙгәрештәрҙе асыҡлау (оҙон көндәр, ҡыҫҡа төндәр, йылы, эҫе; ҡойма ямғыр, йәшен, йәйғор). Йәй көнө үҫемлектәргә үҫергә уңайлы шарттар булыуын аңлатыу.

Башҡорт халыҡ һынамыштары менән таныштырыу: «Ямғырҙан һуң йәйғор оҙаҡ торһа – һауа боҙолоуға, тиҙ юғалһа – яҡшы һауа торошона», «Кис серәкәйҙәр күп булһа-көн йылытыуға».

22 июнь – иң оҙон көн тип атала, был көндән һуң төн оҙоная, ә көн ҡыҫҡара башлай.

Кешеләрҙең баҡсалағы, баҫыуҙағы эштәре менән таныштырыу. Ололарға ярҙам итеү теләге уятыу.

«ТЕЛМӘР ҮҪЕШЕ» БЕЛЕМ БИРЕҮ ӨЛКӘҺЕ

Телмәр үҫеше: телмәрҙе аралашыу һәм тирә-йүнде өйрәнеү сараһы итеп ҡабул итергә күнектереү. Балаларҙың һүҙ байлығын, грамматик яҡтан дөрөҫ ҡоролған бәйләнешле телмәрен, уның диалог һәм монолог формаларын үҙләштереүен ойоштороу; өндәр мәҙәниәтен тәрбиәләү һәм тауыш менән идара итә белеү өҫтөндә эш алып барыу.

Ижади телмәр нигеҙҙәрен, фонематик ишетеү һәләтен үҫтереүҙе, китап мәҙәниәте һәм балалар әҙәбиәте, әҫәрҙең төрлө жанрҙары менән таныштырыуҙы, өндөң аналитик-синтетик әүҙемлеге аша грамотаға өйрәтеүҙе формалаштырыу.

Төп маҡсаттары һәм бурыстары

Телмәр үҫтереү. Ололар һәм балалар менән ирекле аралашыу телмәрен конструктив алымдар менән үҙләштереү һәм тирә-йүндең йоғонтоһо булараҡ үҫтереү. Балаларҙың һөйләү телмәрен, грамматик яҡтан төҙөлөшөн, бәйләнешле телмәрҙең диалогик һәм монологик формаларын үҙләштереү,һүҙлек байлығын,өндәрҙең дөрөҫ әйтеү мәҙәниәтен үҫтереү.

Нәфис әҙәбиәт. Нәфис әҙәбиәткә һөйөү һәм ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү, әҙәби телмәрҙе үҫтереү, әҙәби әҫәрҙәрҙе теләк менән тыңларға һәм әҫәрҙәге хәл-ваҡиғаларҙы тойғолар аша кисерә белергә өйрәтеү.

ПСИХОЛОГИК ҺӘМ ПЕДАГОГИК ЭШТЕҢ ЙӨКМӘТКЕҺЕ

Телмәр үҫтереү

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Телмәр үҫтереүсе мөхит.Телмәр үҫешенә тәъҫир итеүсе мөхит булдырыу өҫтөндәге эште дауам итеү: балаларҙы тиҫтерҙәре һәм уларға таныш ололар менән төрлө йомоштар аша аралашыуҙы үҫтереү (һора, әйт, ярҙам ит, рәхмәт әйт һ.б.) «Ҡарағыҙ әле, беҙгә кем килгән?», «Был кемдең ҡурсағы?», «Уйынсыҡтар ҡайҙа, кем таба?» һ.б.

Уйнағанда үҙ-ара килешеп, бер-береһен ҡыйырһытыу, рәнйетеү осраҡтары килеп сыҡмаһын өсөн алдан өйрәтелгән телмәр үрнәктәрен

ҡулланырға өйрәтеү: «Саматҡа ярҙам ит?», «Кирбесте машинаға икәүләп һалығыҙ?», «Һин ҙур, аҡыллы малай, улай эшләмә?» һ.б.

Үҙ-аллылыҡ үҫтереү һәм аҡыл-зиһен кимәлен үҫтереү маҡсатында балаларға китаптар, һүрәттәр ҡарарға, төрлө тәбиғи предметтар (таш, ҡабырсаҡ, сәтләүек, ағас ҡайрылары, кипкән япраҡтар һ.б.) менән үҙ-аллы уйнау мөмкинлеген тыуҙырыу.

Балаларға аңлайышлы, фәһемле, уларға ҡыҙыҡ булған әкиәттәр уҡыу, саф һауала йөрөгәндә күҙәтеүҙәр ойоштороу, улар тураһында бергәләп һөйләшеү һ.б.

Һүҙлек эше. Өҫ, аяҡ, баш кейемдәрен, һауыт-һабаны, бүлмә йыһаздарын, транспорт төрҙәрен аңлатҡан һүҙҙәрҙең мәғәнәһенә һәм тәғәйенләнешенә төшөндөрөүҙе дауам итеү.

Предметтарҙың өлөштәрен айыра һәм әйтә белергә өйрәтеү (мәҫәлән, күлдәктең еңе, яғаһы, кеҫәһе, төймәләре, итәге бар), сифаттарын (төҫ һәм унынң сағылыштары, формаһы, дәүмәле); тышҡы яҡтан үҙенсәлектәре (шыма, йомшаҡ, ҡытыршы һ.б.); ҡайһы бер материалдар һәм уларҙың сифаттары тураһында төшөнсәләр биреү (ҡағыҙ йыртыла, һыулана; быяла ярыла; резина әйберҙәр ҡыҫыла, ебәрһәң – яңынан элекке формаһын ала); урынлашҡан урынын аңлатҡан һүҙҙәр (тәҙрә артында; өҫтәл өҫтөндә; юғары, бейек, алыҫ, карауат аҫтында һ.б.).

Балалар иғтибарын ҡайһы бер предметтың ҡулланыу буйынса оҡшаш булыуҙарына йәлеп итеү: *тәрилкә, сынаяҡ аҫты, сеүәтә һ.б.* – ашау өсөн кәрәкле әйберҙәр; *ултырғыс, диван, эскәмйә* – ултырыу өсөн кәрәкле йыһаздар һ.б.

Дөйөмләштереүсе һүҙҙәрҙе әйтергә һәм уларҙың мәғәнәһенә төшөнөргә өйрәтеү: *кейем-һалым, һауыт-һаба, йорт йыһаздары, емеш-еләк, йәшелсәләр, ҡоштар һ.б.*

Тәүлек өлөштәрен әйтергә өйрәтеү: *иртәнсәк (иртән), көндөҙ (төш), кис, төн.*

Тышҡы ҡиәфәтенә ҡарап йорт хайуандарын һәм уларҙың балаларын айырырға, әйтергә өйрәтеү.

Күҙ ҡарашы менән йәшелсәләрҙе һәм емеш-еләкте таный һәм атамаһын әйтә белергә өйрәтеү.

Өндәр өçтөндә эш.

Башҡорт теленең бөтә һуҙынҡы һәм тартынҡы өндәрен дә дөрөç әйтергә өйрәтеү.

Өндәр әйтелешендәге кәмселектәрҙе асыҡлау. Һәр бала менән айырым эш алып барыу.

Тын, һулыш менән идара итә белергә өйрәтеү. Фонематик ишетеү һәләтлеген үçтереүгә күнекмәләр үткәреү.

Ҡ-к, ғ-г, ҙ-з, ç-с, һ-ф, һ-х, а-ә, у-ү, о-ө өндәренең айырмаһын ишетә, дөрөç итеп әйтә белергә күнектереү.

Телмәр тасуирлығын (баçым, тауыш тембры, темпы, көсө) тәрбиәләү.

Телмәрҙең грамматик яҡтан төҙөлөшөн үҙләштереү.

Телмәрҙә исемдәрҙе һәм ҡылымдарҙы (терминды әйтмәйенсә) берлектә һәм күплектә ҡуллана белергә өйрәтеү.

Исемдәрҙе алмаштар менән алыштырып һөйләргә күнектереү. Эйәлек заты ялғауын дөрөç ҡулланырға, бирелгән һорауҙарға тулы яуап бирергә күнектереү.

Ябай һөйләмдәргә тултырыусы, аныҡлаусы һәм хәлде, урынды белдереүсе һүҙҙәр индереп һөйләргә тырышыуҙы хуплау, һөйләм өлгөләре биреп, уларҙы хәтерҙә ҡалдыртырға өйрәтеү.

Төрлө һүҙҙәр уйлап табып, уларҙы рифмаға һалыуҙы ҡеүәтләү.

Бәйләнешле телмәр үçтереү.

Һөйләмдә һүҙҙәрҙе бер-береһенә бәйләп, килеш ялғауҙарын дөрөç ҡулланып, уй-фекерҙе эҙмә-эҙлекле, йөкмәткеле итеп һөйләргә өйрәтеү.

Балалар тормошонан ҡыҙыҡлы ваҡиғаларҙы һөйләү. Уйындар уйнағанда ябай ғына һөйләмдәр төҙөү, ҡапма-ҡаршы һөйләшеүҙәр ойоштороу.

Бала телмәрендәге «ижади асыштар»ҙы хуплау. Шиғырҙар ятлатыу, әкиәтте ҡабатлатып һөйләтеү, йомаҡтар ҡойоу.

Китапҡа ҡарата ҡыҙыҡһыныу, һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү. Сәхнәләштерелгән уйындарға ылыҡтырып, тасуири һөйләү мәҙәниәтен үçтереү.

Үҙ ғаиләһе тураһында һөйләргә өйрәтеү.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Телмәр үҫтереүсе мөхит. Тирә-йүндәге күренештәрҙе, предметтарҙы өйрәнеүҙе, үҙләштереүҙе тәрәнәйтеү аша балаларҙың һүҙ байлығын арттырыу.

Телмәр үҫтереүгә ярҙам итеүсе шарттар булдырыу: төркөмдә китапхана мөйөшө ойоштороу; өҫтәлмә мәғлүмәттәр алырлыҡ төрлө ҡыҙыҡлы әйберҙәр (глобус, карталар, ер шарындағы төрлө хайуандар, йәнлектәр, үҫемлектәр, бөжәктәр, транспорт төрҙәре, тәбиғәт ҡомартҡылары һүрәтләнгә фотолар, журналдар, төрлө халыҡтың милли кейемдәре, эш ҡоралдары, һүрәттәр менән биҙәлгән һүҙлектәр, белешмәләр йыйынтығы һ.б.) урынлаштырылған мөйөш; тикшереү-эксперимент үткәреү мөйөшө ойоштороу.

Аралашҡанда бер-береһе менән ыңғай мөнәсәбәттә булырға өйрәтеү, «тылсымлы һүҙҙәр»ҙе ҡулланырға күнектереү.

Баланы ҡыҙыҡһындырған күренештәрҙең айышына төшөнөргә, төрлө һорауҙарын яуапһыҙ ҡалдырмаҫҡа тырышып, ярҙам итеү.

Һүҙлек эше. Һүҙлеккә яңы һүҙҙәр, һүҙбәйләнештәр индереү (исем, сифат, ҡылым, рәүеш, алмаш, һан һ.б.).

Һүрәттән һәм ысынбарлыҡтан кейем-һалым (күлдәк, бүрек, яулыҡ, түбәтәй һ.б.), уйынсыҡ (ҡурсаҡ, айыуҡай, ат, туп, бесәй, ҡуян, һ.б.), һаут-һаба (сәйнүк, сынаяҡ, ҡалаҡ, тәрилкә, самауыр һ.б.), йәшелсә (ҡыяр, кишер, һуған һ.б.), еләк-емеш (алма, сейә, еләк һ.б.), бүлмә йыһаздары-өҫтәл, ултырғыс, карауат, һике һ.б.; ауыл, ҡала йорттары айырмаһын (ҙур, бейек һ.б.);

ғаилә ағзалары һәм яҡын кешеләренең (атай, әсәй, ҡусты, һеңле, апай, ағай, олатай, өләсәй, ҡартатай) нисек аталыуын;

кеше кәүҙәһе өлөштәре (кеше, ҡул, аяҡ, баш, бармаҡтар);

предметтарҙың сифаттары: төҫтәре (ҡыҙыл, күк, йәшел, аҡ, ҡара); сифаты, дәүмәле (ҙур, бәләкәй, бейек, тәпәш, таҙа, бысыраҡ); миҡдары (әҙ, күп, әҙерәк, күберәк); бер, ике, өс һандары төшөнсәләрен;

көнкүреш һөм уйын хәрәкәттәрен аңлаткан (йыу(-а, -алар, -ҙы, -ына), аша (-а, -й, -ҙар), эс (-ә, -ләр), кей (-ә, -ен, -әләр) сис (-ә, -енә, -ендек, -енделәр), йоҡлай, йөрөй, ултыра, атлай, ята, кил, баҫ, бир, мә, ал, тор,

алып бир, һәм башҡа хәҙерге һәм үткән заман ҡылымдары, уларға күплек ялғауҙары ҡушыуҙы: (йыуҙы (-лар), ашаны (-лар);

балаларҙың үҙ-үҙҙәрен нисек тотарға кәрәклеген аңлата торған һүҙҙәр: ярай, ярамай, кәрәк, кәрәкмәй, яҡшы, насар, теймә, ташла, алма, тапама, түкмә һәм башҡалар;

предметтың урынын билдәләй белеү *(уңда, һулда, арала, эргәлә, янында, тегендә, бында*); тәүлек ваҡытын *(иртә, кис, төш, төн, кис, таң);*кешенең кәйеф торошон билдәләүсе *(асыулы, күңелһеҙ, шат, бойоҡ);* һүҙҙәрҙең мәғәнәһенә төшөндөрөү;

телмәрҙә предметтарҙың өлөшөн, сифатын, ниндәй материалдан эшләнгәнде аңлатҡан һүҙҙәрҙе, кеше һөнәрҙәре һәм улар башҡарған эш-хәрәкәтте аңлатыусы һүҙҙәрҙе ҡулланырға өйрәтеү;

Телмәрҙә дөйөмләштереүсе һүҙҙәрҙән һуң тиң киҫәктәрҙе теҙә белеү (мал-тыуар: *һарыҡ, кәзә, ат, һыйыр, тана, үгеҙ, быҙау, бейә, айғыр, ҡолон* һ.б.;кейем-һалым: *башлыҡ, бүрек, кәпәс, ҡолаҡсын, шәл, яулыҡ, пальто, тун, быйма, итек, калуш, бейәләй һ.б.).*

Ҡапма-ҡаршы мәғәнәле һүҙҙәрҙе аңлы рәүештә ҡулланырға өйрәтеү: *йыуан-нәҙек, таҙа-бысраҡ, төҙ-ҡыйыш, ҡаты-йомшаҡ.*

Бер үк төрлө әйтелгән, ләкин төрлө мәғәнә аңлатҡан һүҙҙәр менән таныштырыу: *май, баҫма, тартма, ҡала.*

Өндәр өҫтөндә эш.

Башҡорт теленең өндәрен дөрөҫ әйтергә өйрәтеү өҫтөндә даими эш алып барыу. Өндәр әйтелеше ирен, тел һәм тештәрҙең торошона бәйле булыуын аңлатыу һәм күрһәтеү.

Башҡорт теленең үҙенсәлекле һуҙынҡы (ә,ө,ү) һәм тартынҡы (ҫ,һ,ҙ, ғ,ң, ҡ) өндәрен дөрөҫ әйтергә күнегеүҙәр үткәреү.

Кескәйҙәрҙең телмәр аппаратын (ирендәр, тештәр, тел, тамаҡ) төрлө позицияларға ҡуйып, күнегеүҙәр үткәреү, уларҙы дөрөҫ итеп тын алырға өйрәтеү, тынды кәрәгенсә сығара белергә өйрәтеү.

Тауыш менән идара итә белергә өйрәтеү.

Ҡалын һәм нәҙек һуҙынҡылыарҙың айырмаһын ишетә, айыра белеүҙе, уларҙың әйтелешен үҙләштереүҙе нығытыу. Һуҙынҡы һәм тартынҡы өндәрҙең әйтелешен нығытыу. Өндөң һүҙҙә урынын билдәләргә өйрәтеү (башында, аҙағында).

Рус теленән ингән *ц, ч, ш, щ* өндәренең әйтелешен үҙләштереү һәм нығытыу.

Телмәрҙең грамматик яҡтан төҙөлөшөн үҙләштереү.

Эйәлек заты ялғауын дөрөҫ ҡулланыуҙы үҙләштереү: минең әсәйем (ҡурсағым, ҡалағым, бармағым һ.б.).

Ҡыҙыл туп, татыу ғаилә, тәпәш тәрилкә, һ.б. ошоларға оҡшаш һүҙбәйләнештәрҙә исемдәрҙең сифатын аңлатҡан һүҙҙәрҙе мәғәнәһе буйынса дөрөҫ ҡуллана белергә өйрәтеү.

Эйә менән хәбәрҙе яраштыра белеү: мин уйнайым, ашайым, ҡоям, бирәм һ.б. Мин әсәйемде яратам (атайымды, ағайымды, өләсәйемде, ҡурсағымды, бесәйемде һ.б.)

Күплек ялғауҙарының яңғырашына һәм дөрөҫ ҡулланышына иғтибар йүнәлтеү.

Ябай ғына һүҙъяһалыш ысулдары менән таныштырыу: ҡурай - ҡурай – сы (һүҙ яһаусы ялғау ярҙамында); билбау, Аҡъяр (һүҙҙәрҙе ҡушып; матур-матур (һүҙҙәрҙе ҡабатлау юлы менән).

Бәйләнешле телмәр үҫтереү.

Балаларҙы ябай һәм ҡушма һөйләмдәр ярҙамында әйтелгән үтенестәрҙе аңларға һәм үтәргә өйрәтеү: *Зифаға ҡурсағыңды биреп тор, уның да уйнағыһы килә. Гүзәлгә ярҙам ит, ул бәләкәй генә әле.*

«Мин, һин, беҙ, һеҙ, ул, улар» алмаштарының һәм «Унда, бында, аҫта, өҫтә» рәүештәренең мәғнәләрен аңлы рәүештә һөйләмдә ҡуллана белергә өйрәтеү.

Балаларҙы уларҙың үҙҙәре күҙәткән, күргән ваҡиғалар хаҡында һәм шулай уҡ сюжетлы һүрәттәр буйынса өлкәндәрҙең хеҙмәте тураһында ябай ғына хикәйә төҙөргә өйрәтеү.

Телмәрҙә 3-4 һүҙле һөйләмдәр ҡуллана, алмаштар, сифаттар, рәүештәр һәм һандар индереп, һөйләмдәр төҙөй белергә өйрәтеү.

Диалогик телмәр үҫтереү өҫтөндә даими рәүештә эш алып барыу.

Уйынсыҡтар менән бер-ике күренештән торған кескәй генә әҫәрҙе, йә уның өҙөгөн уйнарға өйрәтеү.

Балаларҙы нәфис әҙәбиәт һәм ауыҙ-тел ижады өлгөләре менән таныштырыу.

Уйынсыҡтар йәки һүрәттәр ярҙамында еңел аңлашыла торған, бәләкәй күләмле хикәйәләрҙе, шиғырҙарҙы, әкиәттәрҙе тыңларға һәм уларҙың йөкмәткеһен аңларға күнектереү, яттан һөйләргә өйрәтеү.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Телмәр үҫтереүсе мөхит. Аралашыу аша телмәр үҫтереүгә булышлыҡ итеү. Ололар һәм тиңдәштәре менән аралашыу-һөйләшеү мөмкинлеге тыуҙырыу өсөн балаларға төрлө эштәр ҡушыу: («Сисенеү бүлмәһенә сығып ҡара әле, кем килгән», «Апайҙан һора һәм миңә һөйлә!», «Таһирға нимә тип әйттең?. Ул һиңә нимә тип яуап бирҙе?».

Баланың тәрбиәселәр менән үҙенең күргәне, уҡығаны, кемдер менән бергә аралашҡандағы тәьҫораттары тураһында әңгәмәләшергә теләүен хуплау.

Телмәр үҫтереү маҡсатында балаларға башҡорт халҡының кәсептәре (бал ҡорто, йылҡы малы һ.б. үрсетеү); биҙәнеү-төҙәнеү әйберҙәре эшләү (мамыҡ шәл бәйләү; нағыш сигеү; ҡашмау, селтәр һ.б. тегеү, көмөштән алҡа, беләҙек, балдаҡ сүкеү); милли аштар төрө (ҡымыҙ, ҡорот, ҡатыҡ, сәк-сәк, бауырһаҡ һ.б.) милли кейем төрҙәре (сарыҡ, камзул, елән һ.б.), музыка ҡоралдары (ҡурай, ҡумыҙ, думбыра) менән таныштырыу.

Баланың телмәрен байытыуға Башҡортостан һәм Рәсәй тарихындағы иҫтәлекле ваҡиғалар (Башҡортостандың Рәсәйгә үҙ-аллы ҡушылыуы, 1812 йылда, шулай уҡ Бөйөк Ватан һуғышында бергәләп күрһәткән батырлыҡтары һ.б.), «Урал батыр» эпосында һүрәтләнгән күренештәр, республика сәнәғәтенең үҫеше (нефть табыусы һәм эшкәртеүсе заводтар, файҙалы ҡаҙылмалар табыу, ауыл хужалығындағы уңыштар, мәҙәниәт өлкәһендәге ҡаҙаныштар һ.б. мәғлүмәттәр менән таныштырыу ярҙам итә. Тыуған ерҙең тәбиғәте, халҡының йолалары, ғөрөф-ғәҙәттәре, йыр-бейеүҙәре, ауыҙ-тел ижады әҫәрҙәре һ.б. был юҫыҡта әүҙем ҡулланылырға тейеш.

Балаларға күргәҙмә материал булараҡололар һәм үҙ-ара аралашыу өсөн үҙ-аллы өйрәнергә китаптар, һүрәттәр, уйынсыҡтар тәҡдим итеү.

Балаларға ҡыҙыҡлы ваҡиғалар һөйләү (мәҫәлән, йорт хайуандарының ҡылыҡтары тураһында кешеләрҙең һәм хайуандарҙың хәл-торошон аңлатҡан һүрәттәр күрһәтеү (шатлана, моңһоулана һ.б.).

Һүҙлек эше. Тирә-йүндәге әйберҙәр, ваҡиғалар һәм күренештәр тураһында төшөнсәләр биреү аша балаларҙың һүҙ байлығын арттырыуҙы һәм әүҙемләштереүҙе дауам итеү.

Әйберҙәрҙең ҡайҙа, нисек урынлашыуын (артында, алдында, юғарыла, түбәндә, аҫта, өҫтә, уңда, һулда), тәүлектең ҡайһы ваҡыты булыуын (иртә, кис, көндөҙ, төнөн), кешеләрҙең хәлен (шатланыу, ҡыуаныу, үпкәләү) белдерә торған һүҙҙәрҙе әйтә һәм һөйләшкәндә ҡуллана белеү.

Предмет өлөштәренең исемдәрен әйтеп, уларҙың үҙенсәлеген белдерә торған сифаттарҙы, рәүештәрҙе һәм ялғауҙарҙы дөрөҫ ҡулланып һөйләү. Үҫемлектәр, ҡоштар, емештәр, иген кеүек дөйөм төшөнсә белдерә торған һүҙҙәрҙе аңларға һәм һөйләмдә ҡулланырға өйрәтеү.

Балаларҙың һүҙлеген *ташсы, тракторсы, табиб, таусы, осоусы, малсы, уҡытыусы, кейем тегеүсе* һөнәрҙәрен аңлата торған һүҙҙәр; *һыуытҡыс, саңһурғыс, үтек, компьютер, кеҫә телефоны, кер йыуғыс, ит турағыс, ҡар таҙартҡыс* кеүек көнкүреш техникаһы исемдәре; көрән, *зәңгәр, яҡты, ҡараңғы, әсе, шифалы, күңелһеҙ, йомшаҡ* кеүек сифаттар; *уңған, оҫта, батыр* кеүек рәүештәр; кешенең эш-хәрәкәтен, хеҙмәт эшмәкәрлеген белдерә торған ҡылымдар иҫәбенә байытыу һәм ҡулланыуға индереү.

Мәғәнәһе яғынан бер булған (синоним) һүҙҙәрҙе ҡулланыу буйынса күнегеүҙәр үткәреү, ябай ғына кроссвордтар сисеү.

Һүҙ яһаусы ялғауҙарҙы, күплек ялғауҙарын, дөйөмләштереүсе һәм ҡушма һүҙҙәрҙе, алмаш, һандарҙы телмәрҙә урынлы ҡулланырға өйрәтеү.

Өндәр өҫтөндә эш. Балаларҙың артикуляция аппаратын нығытыу, фонематик ишетеү һәләттәрен үҫтереү, өндәрҙе дөрөҫ әйтеү йүнәлешендә элек башланған эштәрҙе дауам итеү.

Теге йәки был өндөң яһалышында ҡатнаша торған телмәр органдары тураһында төшөнсә биреү. Һүҙҙәрҙәге айырым өндәргә

баҫым яһатып, уларҙы асыҡ һәм дөрөҫ әйттереү күнекмәләре башҡартыу (*ааа-т, а-ттт, ббб-ал, бааа-л, ба-ллл*).

Өндәрҙе һәм һүҙҙәрҙе, шул һүҙҙәр ингән һөйләмдәрҙе, балаларҙың асыҡ тауыш менән дөрөҫ итеп әйтә белеүҙәренә өлгәшеү. Балаларҙың үткән йылдарҙа (төркөмдәрҙә) өйрәнгән һуҙынҡыларҙы һәм тартынҡыларҙы дөрөҫ итеп әйтә һәм уларҙы бер-береһенән айыра белеүҙәренә өлгәшеү.

Өндәрҙең һүҙ яһауҙағы әһәмиәтен асыҡ миҫалдар аша төшөндөрөү.

Телмәрҙең грамматик яҡтан төҙөлөшөн үҙләштереү. «Ҡайсан?», «Нисәнсе?», «Был нимәнән эшләнгән?», «-мы, -ме, -мо, -мө» һорау киҫәксәләрен ҡушып, һорау бирә белеү.

«Ошо, шул, теге, был» күрһәтеү алмаштарын, рәт һандарын (беренсе, икенсе) ҡуллана белеү.

Һүҙҙәргә күплек (-лар, -ләр, -тар, -тәр, -дар, -дәр, ҙар, -ҙәр) һәм эйәлек заты һәм килеш ялғауҙарын ҡушырға (әсәйем, атайым, ҡурсағым һ.б.), сифат һәм ҡылымдар менән яраштырып, һөйләмдәр төҙөү;

ҡылымдарҙың хәҙерге, үткән, киләсә заман формаларын дөрөҫ ҡулланырға өйрәтә башлау (ашай, ашаны, ашар);

тәрбиәсе үрнәге буйынса тамырҙаш һүҙҙәр төҙә белеү; *ҡояш-ҡояшкай, ҡояшлы; тау-тауҙар, таулы, тауҡай;*

һүҙъяһалыштың төрлө ысулдары менән таныштырыу. Ижад итеү мөмкинлеген биреү һәм хуплау.

Балаларҙы өлгө буйынса ябай һөйләмдәр төҙөргә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Бәйләнешле телмәр үҫтереү. Балаларҙың диалогик һәм монологик телмәрен үҫтереүҙе дауам итеү: уларҙың әңгәмәгә ҡатнаша белеүҙәренә ирешеү, бер-береһенә һорауҙар бирҙертеү, шулһорауҙарға яуап ҡайтара белергә өйрәтеү. Яуап ҡайтарғанда, һүҙҙәрҙе асыҡ һәм башҡалар аңларлыҡ итеп, тамамланған һөйләмдәр менән әйтергә күнектереү.

Ябай һәм ҡушма һөйләмдәр төҙөп, һөйләргә өйрәтеү. Ҡыҙыҡлы әңгәмәләргә йәлеп итеп, балаларҙың ижад итеү һәләте үҫешенә булышлыҡ итеү.

План йәки өлгө буйынса үҙ-аллы берәй предмет тураһында яңы ишеткән һәм уҡылған бәләкәй күләмле хикәйәне, йә әкиәтте эҙмә-эҙлекле һәм тасуири һөйләй белергә өйрәтеү. Һүрәт буйынса хикәйәләр, әкиәттәр төҙөү. Телмәрҙә тура һәм ситләтелгән телмәрҙе ҡулланыу.

Кескәй күләмле әҫәрҙәрҙе сәхнәләштергәндә тура һәм ситләтелгән телмәр ҡуллана белергә өйрәтеү.

Әҙәби һәм халыҡ ижады әҫәрҙәрен уҡыу. Китапҡа ҡыҙыҡһыныу һәм һөйөү тәрбиәләү.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Телмәр үҫтереүсе мөхит. Телмәр саралары аша һөйләшеүҙе, аралашыуҙы үҫтереүҙе дауам итеү. Балаларға тирә-яҡ донъяның күп төрлө булыуы тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү.

Халыҡ кәсептәре әйберҙәре, мини-коллекциялар (төрлө материалдарҙан эшләнгән открыткалар, маркалар, тәңкәләр, уйынсыҡтар йыйылмаһы), иллюстрациялы китаптар (төрлө рәссамдар төшөрөүендәге әкиәттәр һүрәттәре), электрон аң-белем биреү саралары аша башҡорт телендәге видеояҙмалар, роликтар, йырҙар, спектаклдәр ҡарау һ.б. аша башҡортса һөйләшеү, аралашыу телмәрен үҫтереү.

Башҡортостандың, тыуған яҡтың (ҡаланың/ауылдың) иҫтәлекле урындарын сағылдырған фотолар, презентациялар, альбомдар;Өфөнөң, Мәскәүҙең элекке тормошон сағылдырған картиналар, һүрәттәр, музей экспонаттары менән таныштырыу, улар тураһында һөйләргә өйрәтеү.

Баланың төрлө информация сығанаҡтарынан алған тәьҫораттары (телетапшырыу, яҡындарының һөйләүе, күргәҙмәләргә барып, балалар өсөн ҡуйылған спектаклдәр ҡарап), улар тураһында ябай ғына кимәлдәүҙ фекерен әйтергә өйрәтеү.

Көндәлек тормошта, уйнағанда балаларҙың бер-береһенә ҡарата ягымлы мөнәсәбәттә булырға өйрәтеү (ғәфү үтенеү, рәхмәт әйтеү, хуплау әйтеү).

Балаларҙы төрлө бәхәстәрҙе, конфликтлы моменттарҙы дәлилләп, аңлатып сисергә өйрәтеү.

Яңы һүҙҙәр үҙләштереп, телмәрҙе байытыу.

Һүҙлек эше. Тирә-йүнде күҙәтеү аша кейем-һалым (көҙгө, яҙғы, ҡышҡы, йәйге кейемдәр), кешеләрҙең өйҙәге көндәлек эштәре (мал ҡарау, аш-һыу әҙерләү, өй йыйыштырыу), өлкәндәрҙең баҫыуҙа, фермала, заводта, фабрикала башҡарған хеҙмәттәре атамаларын, сифатын, эш-хәрәкәтен, эшләү рәүешен аңлатҡан һүҙ-төшөнсәләрҙе дөрөҫ ҡулланырға өйрәтеү.

«Ҡыш», «Яҙ», «Йәй», «Көҙ» темаларына үткәрелгән күҙәтеүҙәр балаға миҙгелдең төп билдәләрен белдергән һүҙҙәрҙе төшөнергә һәм ҡулланырға ярҙам итә.

Телмәрҙә (терминдың үҙе менән таныштырмайынса) бер үк мәғәнәле һүҙҙәр-синонимдар (яғымлы, һөйкөмлө) менән, шулай уҡ дөйөм төшөнсә белдергән һүҙҙәрҙе үҙ телмәрендә ҡуллана белергә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Балалар телмәренә антонимдар (ҡапма-ҡаршы мәғәнәле һүҙҙәр) индереү: ҡараңғы-яҡты, тәпәш-бейек; эшсән, тырыш, уңған.

Һүҙъяһалыш ысулдары менән таныштырыуҙы дауам итеү: һүҙҙәрҙе ҡушып – билбау, ҡулъяулыҡ; һүҙ яһаусы ялғауҙар ярҙамында – ташсы, уҡыусы, ҡайынлыҡ.

Өндәрҙе дөрөҫ әйтеү мәҙәниәтен тәрбиәләү. Фонематикишетеү һәләтен үҫтереү, телмәр аппаратын формалаштырыу йүнәлешендә даими эшләү. Өндәр әйтелешен нығытыу буйынса күнегеүҙәр үткәреү. Башҡорт теленең барлыҡ һуҙынҡыларын, бигрәк тә ышҡыулы [ж, ш, щ, х, в, ф, ҙ, ҫ, һ, й, уа], ҡуш [ц, ч] тартынҡыларҙы дөрөҫ әйтергә иғтибар биреү. Шулай уҡ [с-з], [с-ц], [ш-ж], [ч-ц], [с-ш], [ж-з], [к-ҡ], [л-р] һәм шуның кеүек йыш ҡына бутап әйтелә торған өндәрҙе айыра белергә өйрәтеү, уларҙы аҫыҡ, дөрөҫ итеп әйтә алыуҙарына ирешеү.

Фонематик ишетеү һәләтен камиллаштырыу: балаларҙы билдәле өнгә һүҙ таба белергә, ошо өн булған һүҙҙе һөйләмдән айырып ала белергә һәм һүҙҙә ул өндөң урынын (һүҙҙең башында, уртаһында, аҙағында) билдәләй белергә өйрәтеү.

Өндәргә ябай ғына анализ биреү: һуҙынҡы өндәр һуҙылып әйтелә, уларҙы йырлап була; тартынҡы өндәр ҡаршылыҡ аша әйтеләләр.

Телмәрҙең грамматик яҡтан төҙөлөшөн үҙләштереү. Балаларҙы һөйләмдә эйә менән хәбәрҙәре һәм һөйләмдең башҡа киҫәктәрен

яраштырып һөйләргә, берлек һандағы һүҙҙәрҙе күплек формаһына әйләндерә белергә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Исемдәрҙе алмаштар менән алмаштырыу буйынса күнегеүҙәр үткәреү: Сания ҡалаҡ йыуа. Ул-ярҙамсы.

Балаларҙың һөйләмдәге һәр һүҙҙе үҙ урынына ҡуйып, ялғауҙарҙы дөрөҫ ялғап һөйләй белергә өйрәтеү.

Телмәрҙә ябай һәм ҡушма һөйләмдәр ҡулланырға өйрәтеүҙе дауам итеү.

Әкиәттәрҙе ролдәргә бүлеп һөйләгәндә геройҙарҙың кисерештәренә бәйле рәүештә интонацияны үҙгәртеп, кәрәкле урында пауза яһап һөйләшергә өйрәтеү.

Бәйләнешле телмәр үҫтереү. Диалогик һәм монологик телмәр формаларын камиллаштырыу. Һорауҙарға тулы, һәр кем ишетерлек һәм аңларлыҡ итеп, һорауҙарҙы ҡабатлатмайынса, яуап бирергә күнектереү эшен дауам итеү. Балаларҙың үҙҙәренең дә һорау бирә белеү күнекмәләрн нығытыу; телмәр, үҙ-ара аралашыу мәҙәниәтен тәрбиәләү.

Балаларҙы бәләкәй күләмле хикәйә һәм әкиәттәрҙе тәрбиәсе һорауҙарынан башҡа бәйләнешле, эҙмә-эҙлекле һәм тасуири итеп һөйләргә өйрәтеү.

Балаларҙы билдәле бер әйбер тураһында йәки сюжетлы һүрәттәргә ҡарап, тәрбиәсе өлгөһөндә йәки сюжетлы һүрәттәргә ҡарап, тәрбиәсе өлгөһөндә йәки бирелгән план һәм схема-модель нигеҙендә бәләкәй генә хикәйәләр төҙөп һөйләргә, иптәшенә йәки тәрбиәсегә фекерен үҙ һүҙҙәре менән әйтеп бирергә күнектереү.

Баланы үҙ кисерештәрен, хистәрен кәрәкле һүҙҙәр менән һөйләп бирергә өйрәтеү.

Грамотаға өйрәтеү. Һөйләм тураһында ябай төшөнсә биреү (грамматик билдә бирмәйенсә). Ике-өс һүҙҙән торған һөйләмдәр төҙөп, уларҙы һүҙҙәргә бүлеү. Һүҙҙәрҙе ижеккә бүлеү. Ижектәрҙән һүҙҙәр төҙөү. Ижектәрҙең һәм һүҙҙәрҙең тартынҡы һәм һуҙынҡы өндәрҙән тороуон төшөндөреү.

Ике һәм өс һүҙҙән торған һөйләмдәрҙең схемаһын төҙөргә һәм ошо схемаларҙы ҡулланып, һөйләм төҙөргә өйрәтеү.

Өндәрҙең билдәһе булған киҫмә хәрефтәр менән таныштыра башлау.

НӘФИС ӘҘӘБИӘТ
(тәҡдим ителгән нәфис әҙәбиәт исемлеге 5-се номерлы ҡушымтала бирелде)

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Балаларға таныш булған һәм улар яратҡан әҙәби әҫәрҙәрҙе уҡыу.

Яңы әҫәрҙәрҙе уҡып, эстәлеге буйынса әңгәмәләшеп, ундағы персонаждар менән бергә шатланырға, ҡыуанырға өйрәтеү, уларҙың насар ҡылыҡтарына кире ҡараш тәрбиәләү.

Әҫәр өҙөктәрен ҡат-ҡат уҡып, һөйләмдәрҙе бергә ҡабатлау, йә балаларҙың үҙҙәренән әйтеп бөтөртөү.

Тәрбиәсе күрһәтеүе һәм өйрәтеүе буйынса бәләкәй генә әҫәр өҙөктәрен сәхнәләштереп уйнау.

Яттан һамаҡтарҙы, ҡыҫҡа күләмле шиғырҙарҙы һөйләү.

Китаптарҙың һүрәттәрен бергәләп ҡарау. Һүрәт буйынса әҫәрҙең эстәлеген иҫкә төшөрөү, 2-3 һөйләм менән һөйләргә өйрәтеү.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Балаларҙы уҡыған әҫәрҙе иғтибар менән тыңларға, уның эстәлегенә төшөнөргә, сюжетҡа ҡарап, үҙенең хис-тойғоларын һүҙҙәр ярҙамында аңлата белергә өйрәтеү.

Әҫәрҙең ҡыҙыҡлы урындарынан өҙөктәрҙе һайлап алып, уларҙы ҡат-ҡат уҡып сығыу, балаларҙың үҙҙәренән уның йөкмәткеһен ҡабатлап һөйләтеү.

Һүҙҙәрҙең матур әйтелешенә, уларҙың аңлатҡан мәғәнәһенең тәрәнлегенә балаларҙың иғтибарын йәлеп итеү.

Китапҡа ҡарата ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләүҙе дауам итеү, таныш әҫәрҙәр эстәлегенең һүрәттәр аша асылышын төшөндөрөү. Китап ҡарағанда уны биҙәгән рәссамдар менән таныштырыу.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Нәфис әҙәбиәткә ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләүҙе дауам итеү. Әкиәттәрҙең, хикәйәләрҙең, шиғырҙарҙың эстәлегенә төшөнөргә, уларға ҡарата хис-тойғоларҙы сағылдыра белергә өйрәтеү. Әҫәр персонаждарының холоҡ-фиғеленә, башҡарған эштәренә үҙ фекерен әйтә белергә өйрәтеү, уларҙың ниндәй маҡсатта тегеләй, йә былай эш итеүенә төшөндөрөү.

Әҫәрҙәге һүҙ матурлығына иғтибар биреү, жанр төрҙәрен айыра белеү һәләтен үҫтереү (әкиәт, хикәйә, шиғыр, йомаҡ, мәҡәл).

Шиғырҙарҙы тасуири һөйләргә, сәхнәләштерелгән әҫәрҙе башҡарғанда тауыш менән идара итергә өйрәтеү.

Китап биҙәктәренә, һүрәттәренә баланың иғтибарын йәлеп итеү. Рәссамдар тураһында мәғлүмәттәр биреү, бер үк әҫәрҙең төрлө рәссамдар тарафынан биҙәлгән өлгөләрен сағыштырыу. Балаларҙың үҙҙәренә лә уҡылған әҫәр буйынса һүрәттәр төшөрөргә тәҡдим итеү.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Нәфис әҙәбиәткә һөйөү тәрбиәләүҙе дауам итеү. Әҫәр геройҙары менән бергәләп шатланыу, ҡайғырыу, борсолоу, ҡыуаныу тойғолары кисереү һәләтен тәрбиәләү.

Әҙәби әҫәрҙәге төрлө һүрәтләү сараларына балаларҙың иғтибарын йәлеп итеү.

Яттан шиғыр һөйләгәндә, әҫәрҙәрҙе сәхнәләштергәндә тауыш, ым-ишара, бит мускулдары менән әҫәргә үҙ ҡарашын сағылдырып, күрһәтә белергә өйрәтеү.

Әҙәби жанрҙар тураһында төшөнсәләр биреү: әкиәт, хикәйә, ҡобайыр, һамаҡ, шиғыр, йомаҡ, мәҡәл.

«ХУДОЖЕСТВОЛЫ-ЭСТЕТИК ҮҪЕШ» БЕЛЕМ БИРЕҮ ӨЛКӘҺЕ

Донъялағы тәбиғәт күренештәре матурлығын, кешеләр араһындағы яҡшы мөнәсәбәттәрҙе дөрөҫ ҡабул итә һәм баһалай белеү нигеҙҙәре ғүмерҙең тәүге йылдарында – бала саҡта формалаша.

Балаларҙыңтөрлө сәнғәт әҫәрҙәре (һөйләү, йыр-моң, һынлы сәнғәт), тәбиғәт күренештәре аша матурлыкты күрә, тоя, һиҙә, ҡабул итә алыу һәләтен үҫтереү.

Тирә-йүндәге матур предметтарға, күренештәргә иғтибар итеүҙе, улар менән һоҡлана, шатлана, ҡыуаныс хистәре кисерә белеүҙе ябай ғына саралар аша төшөндөрөү.

Матурлыҡҡа ҡарата хис-тойғоларҙы үҫтереүсе мөхит булдырыу, сәнғәттең төрҙәрен һәм жанрҙарын билдәләй белергә өйрәтеү, музыка һәм халыҡ сәнғәте төрҙәре менән таныштырыу.

Сәнғәткә ҡарата ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү, уның ижади эшмәкәрлек булыуы һәм сәнғәттең төрлө төрҙәре тураһында төшөнсәләр биреп, уларҙы айыра, төркөмләй, атай белергә өйрәтеү (көнкүреш өсөн зауыҡлы әйберҙәр эшләү сәнғәте, һынлы сәнғәт, әҙәбиәт, музыка, архитектура, театр, бейеү, кино, цирк һ.б.).

Үҙ-аллы ижад итеүҙе хуплау һәм үҫтереү (һынлы сәнғәт, музыка, ҡоролмалар төҙөү һ.б.).

Төп маҡсаттары һәм бурыстары

Балаларға сәнғәт әҫәрҙәрендә матурлыкты күрә белергә өйрәтеү, уға ҡарата ыңғай мөнәсәбәт формалаштырыу; сәнғәт төрҙәрен айыра, төркөмләй, телмәрҙә уларҙы ҡуллана белергә өйрәтеү (музыка, әҙәбиәт, һынлы сәнғәт).

Балаларҙы ижади яҡтан үҫтереү, ижади эшмәкәрлеккә ҡыҙыҡһыныу уятыу, шөғөлләнеү өсөн шарттар тыуҙырыу (һынлы сәнғәт, музыка, ҡоролмалар төҙөү һ.б.).

Сәнғәт төрҙәре менән таныштырыу. Әҙәби һәм музыка әҫәрҙәре, башҡорт халҡының биҙәнеү сәнғәте менән таныштырыу.Тирә-йүндең матурлығын күрә белеүҙе, сәнғәт әҫәрҙәрен ҡабул итеп, автор тарафынан һалынған идеяны аңлай белергә өйрәтеү.

Донъя, Рәсәй һәм Башҡортостан халыҡтарының сәнғәт әҫәрҙәре аша балаларҙы сәнғәт төрҙәре менән таныштырыу, уларҙың йөкмәткеһен аңларға, төрҙәрен һәм жанрҙарын билдәләргә өйрәтеү.

Һынлы һәм музыка сәнғәтендәге жанрҙар менән таныштырыу. Һынлы сәнғәттәге, музыка һәм театр эшмәкәрлегендәге һүрәтләү саралары менән таныштырыу.

Буяу менән һүрәт төшөрөү сәнғәте (живопись) әҫәрҙәре һәм рәссамдар, тыуған яҡ һүрәтләнгән әҫәрҙәр менән таныштырыу.

Графика тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү, китап биҙәүсе рәссамдар менән таныштырыу.

Архитектура менән таныштырыуҙы дауам итеү: кешеләр йәшәгән йорттар, театр, мәсет, йәмғиәт йорто тигән төшөнсәләрҙе аңлатҡан ҡоролмалар менән таныштырыу.

Әкиәттә һүрәтләнгән йорттар төрө менән таныштырыу: тирмәкәй, бейәләй, ҡомған, япраҡ һ.б.

Ижади һөнәр эйәләренең эше менән таныштырыу. Телевидение, музей, театр, цирк, кино тураһында төшөнсәләр биреү һәм уларға ҡарата ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү.

Халыҡ сәнғәте һәм уларҙың төрҙәре тигән төшөнсәләрҙе һиҙемләргә өйрәтеү. Ҡобайыр, башҡорт халыҡ йыры, бейеүе, һөнәрҙәре менән таныштыра башлау.

Библиотека, музей тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү. Сәнғәт әҫәрҙәренә ҡарата һаҡсыл ҡараш, ҡурсылыҡ тәрбиәләү.

Һынлы сәнғәт эшмәкәрлеге. Һынлы сәнғәт эшмәкәрлеге төрҙәре тураһында төшөнсәләр биреү; һүрәт төшөрөү, әүәләү, йәбештереү, биҙәү-ҡулланма әйберҙәренең төрҙәре (камзул, тәбәтәй, түшелдерек, балдаҡ, беләҙек, билбау, елән, кейеҙ, таҫтамал һ.б.), уларҙың яһалышы менән таныштырыу; балаларҙың практик яҡтан уларҙы башҡарыуҙа ижады һәләтен үҫтереү һәм камиллаштырыу.

Һынлы сәнғәт мәҙәниәте әҫәрҙәрендә матурлыҡты күрә белергә өйрәтеү, матурлыҡҡа ынтылыш, ыңғай ҡараш һәм ошо матурлыҡты барлыҡҡа килтергән һөнәр эйәләренә ҡарата хөрмәт тәрбиәләү.

Коллектив эштәр башҡарғанда йәштәштәре менән бергә эшләү теләген үҫтереү.

Конструкция һәм модель ҡороу эшмәкәрлеге. Төрлө ҡоролмалар төҙөүгә ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү, конструктор төрҙәре менән таныштырыу, күмәкләп эшләү күнекмәләрен нығытыу, кемдең эштең ниндәй өлөшөн башҡарыуҙы билдәләү, алдан нисек ҡоролма төҙөүҙө планлаштырыу, һәр баланың башҡаларға ҡамасауламай дөйөм планға ярашлы эшләй белеү күнекмәләрен ойоштороу.

Музыкаль эшмәкәрлек. Музыка сәнғәтенә ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү,уның ижади эшмәкәрлек булыуын төшөндөрөү.

Төрлө инструменттарҙа, яҙмаларҙа башҡарылған музыкаль пьесаларға, бәләкәй күләмле йырҙарға ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү.

Төрлө жанрҙағы музыка әҫәрҙәренең йөкмәткеһен аңлау һәләтен үҫтереү, музыканыңкеше күңеленә нисек тәъҫир итеүен, ниндәй хис-тойғолар уятыуын төшөндөрөү.

Музыканы ҡабул итеү һәләтен үҫтереү, ритмды, көйҙө тыңларға, һәм уның характерын тойорға өйрәтеү. Музыкаға һөйөү тәрбиәләү, унан алған тәьҫораттарҙы байытыу, көй-моң аша баланың сенсор һәләтен һәм үҙ-аллы ижад итеү эшмәкәрлеген үҫтереү.

ПСИХОЛОГИК ҺӘМ ПЕДАГОГИК ЭШ ЙӨКМӘТКЕҺЕ

Сәнғәт төрҙәре менән таныштырыу

Кескәйҙәр төркөмө (3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Балаларҙы тирә-йәндәге предметтарҙа, күренештәрҙә матурлыҡты күрергә, тойорға, һиҙергә, уны ыңғай хис-тойғолар аша ҡабул итергә, күңелендә шатлыҡ, ҡыуаныс тойғолары кисерергә өйрәтеүҙе дауам итеү (китаптағы сағыу һүрәттәр, халыҡ кәсептәре әйберҙәре, көнкүреш предметтары аша, кейем-һалымда, йорт биҙәлешендә һ.б.).

Тирә-йүндә сәнғәттең ябай ғына саралар аша сағылыуына төшөндөрөү (төҫ, тауыш, форма, хәрәкәт, ым-ишара аша).

Балаларҙы ҡурсаҡ театрына, һүрәттәр күргәҙмәһенә, балалар баҡсаһындағы этномузейға барыуға әҙерләү һәм ойоштороу.

Ауыҙ-тел ижадына ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү (әкиәттәр, һамаҡтар, халыҡ уйындары), биҙәү-көнкүреш әйберҙәре менән, халыҡ йырҙары, музыкаль әҫәрҙәр һәм музыка ҡоралдары менән таныштырыу; йыл миҙгелдәренең матурлығын таба, күрә һәм һоҡлана белергә өйрәтеү.

Балаларҙың матурлыҡка булған хис-тойғоларын үҫтереүсе мөхит булдырыу: бүлмәләрҙәге йыһаздарҙың, уйынсыҡтарҙың, һауыт-һабаның, стена-тәҙрәләр биҙәлешенең эстетик талаптарға тура килеүе; һәр нәмәнең үҙ урыны булып, кәрәкле тәртиптә урынлаштырылыуы; таҙалыҡ, бөхтәлек булдырыу.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Балаларҙа сәнғәткә ҡарата ҡыҙыҡһыныу уятыуҙы дауам итеү, халыҡ сәнғәте әҫәрҙәре менән таныштырыу (биҙәнеү әйберҙәре, һүрәттәр, йорт

йыһаздары, көнкүреш предметтары һ.б.), музыка әҫәрҙәрен тыңлатыу аша уларҙа төрлө хис-тойғолар тыуҙырыуға ынтылыу.

Артист, рәссам, композитор һөнәрҙәре менән таныштырыу. Башҡортостан Республикаһының арҙаҡлы сәнғәт оҫталары менән таныштырыу (Арыҫлан Мөбәрәков, Хөрмәтулла Үтәшев, Камиль Вәлиев, Хөсәйен Әхмәтов, Рудольф Нуриев, Әхмәт Лотфуллин һ.б.)

Әҙәби, музыка әҫәрендә, һүрәттә тасуирланған образдарҙа таныш предметтарҙы, күренештәрҙе таный белеү.

Ҡурсаҡ театрына, һынлы сәнғәт күргәҙмәләренә йөрөргә күнектереү.

Сәнғәт төрҙәрен һәм жанрҙарын билдәләй белергә өйрәтеү: әҙәби әҫәрҙә: шиғыр, сәсмә әҫәр, йомаҡ һ.б.; йыр, бейеү, музыка, һүрәт (репродукция), скульптура (һынлы сәнғәт), бина һәм ҡоролмалар (архитектура).

Тасуирлауҙың төп төрҙәрен айырырға һәм атарға өйрәтеү (төҫ, форма, дәүмәл, ритм, хәрәкәт, ым-ишара, тауыш).

Архитектура менән таныштырыу. Балалар баҡсаһы, мәктәп, өйҙәр – бөтәһе лә архитектура ҡоролмалары. Балаларға биналарҙы ҡарап, уларҙың өлөштәрен айырып, формаһын, урынлашҡан урынын әйтергә өйрәтеү. Йорттарҙың айырмаһын һәм оҡшашлығын билдәләү.

Балаларҙың һүрәттә, әүәләүҙә, йәбештереүҙә ысынбарлыҡтағы йәки әкиәт донъяһындағы ҡоролмаларҙы һүрәтләүен хуплау.

Музейға ата-әсәләр менән берлектә экскурсия ойоштороу. Музей тураһында мәғлүмәттәр биреү, унда үҙ-үҙеңде тотоу ҡағиҙәләре менән таныштырыу.

Китапхана менән таныштырыу, уның сәнғәттә тотҡан урыны – шағирҙар һәм яҙыусылар ижад иткән китаптар йыйыла һәм кешеләргә уларҙы уҡый алыу мөмкинлеген бирә. Китапханала үҙ-үҙеңде тотоу ҡағиҙәләре менән таныштырыу.

Халыҡ сәнғәте менән таныштырыу (ауыҙ-тел ижады, халыҡ йырҙары, ҡурай моңо, көнкүреш һәм биҙәнеү-төҙәнеү әйберҙәре, йорт-ҡура йыһаздары, һауыт-һаба өлгөләре һ.б.).

Балаларҙы төркөм бүлмәләренең һәм балалар баҡсаһы бинаһы эсенең нисек йыһазландырылыуы менән таныштырыу.

Балаларҙа сәнғәт әҫәрҙәренә ҡарата һаҡсыл булыу сифаттарын тәрбиәләү.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Тирә-йүндә һәм сәнғәт әҫәрҙәрендә (музыка, һынлы сәнғәт, әҙәбиәт, халыҡ кәсептәре, архитектура, балет, театр, цирк, фотография һ.б.) матурлыҡты күрә белергә, аңларға өйрәтеүҙе һәм уға ҡарата ыңғай мөнәсәбәт формалаштырыуҙы дауам итеү.

Эстетик хис-тойғоларҙы, зауыҡлы әҫәрҙәрҙән алынған тәьҫораттарҙы үҫтереүҙе, сәнғәт әҫәрҙәренең төрҙәрен айыра белергә өйрәтеүҙе дауам итеү. Зауыҡлы сәнғәт әҫәрҙәрендә тыуҙырылған образды һәм уның ниндәй саралар аша һүрәтләнеүен танырға, уның тураһында һөйләй, үҙ-аллы эшмәкәрлек өсөн тейешле материалдар һәм әсбаптар һайларға күнектереү.

Сәнғәт әҫәрҙәрен төрҙәре буйынса (әҙәбиәт, музыка, һынлы сәнғәт, архитектура, театр һ.б.) айырырға, уларҙы һүҙ ярҙамында әйтергә, төркөмләүҙе формалаштырыу.

Һынлы сәнғәт һәм музыка жанрҙары менән таныштырыуҙы дауам итеү. Баланы һынлы сәнғәттә, музыкаль һәм әҙәби әҫәрҙәрҙе театрлаштырыу эшмәкәрлегендә тәъҫирле сараларҙы һайлау һәм ҡуллана белеү нигеҙҙәренә өйрәтеү, төрлө эшмәкәрлектә әүҙем ҡатнашыу теләге уятыу, уларҙы башҡарыуға кәрәк-яраҡтарҙы әҙерләү, башҡарыу ысулдарына, алымдарына өйрәтеү.

Һынлы сәнғәт һәм музыкаль әҫәрҙәр менән таныштырыуҙы дауам итеү. Рәссамдарҙың (И.Шишкин, И. Левитан, В. Серов, И. Грабарь, Ә. Лотфуллин, М.Нестеров, һ.б.) тыуған яҡтың матурлығын һүрәтләгән живопись әҫәрҙәрен өйрәнеүҙе дауам итеү. Графика тураһында төшөнсәләр биреү, уның һүрәтләү ысулдары менән таныштырыу. Китап биҙәүсе рәссамдар ижады тураһында һөйләү, уларҙың әҫәрҙәрен ҡарау, йөкмәткеһен һөйләргә өйрәтеү.

Архитектура тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү. Башҡарған функцияһы буйынса йорттарҙың, биналарҙың төрлө булыуын аңлатыу: кеше йәшәү өсөн төҙөлгән йорттар, һатыу итеү өсөн магазиндәр, күңел асыу өсөн һалынған театр биналары, мәсет, йәмғиәт йорто һ.б. (Мәскәүҙәге Останкино телебашняһы, Өфөләге Конгресс-холл, Өфө-

Арена, Мәжит Ғафури исемендәге Башҡорт дәүләт драма театры бинаһы һ.б.), уларҙың оҡшашлығын һәм айырмаларын билдәләргә өйрәтеү. Балаларға ҡоролмаларҙың төҙөлөшө уның ниндәй маҡсатта ҡулланыуына бәйле икәнлекте төшөндөрөү. Иғтибарлыҡ тәрбиәләү: биналарҙың төрлө пропорцияла, ҡоролошо буйынса төрлө формала, биҙәлештәренең дә бер-береһенән айырылып тороуын күҙәтеп, айырырға һәм әйтергә өйрәтеү.

Әҙәби әҫәрҙәр, әкиәттәр менән таныштырғанда төрлө ҡоролмаларға иғтибар итергә өйрәтеү (тирмә, бейәләй өй, тауыҡ тәпәйендәге өй, боҙҙан ҡоролған өй, ҡомған, япраҡ һ.б.)

«Халыҡ сәнғәте», «халыҡ сәнғәте төрҙәре һәм жанрҙары» тигән төшөнсәләр менән таныштырыу. Ҡобайыр, халыҡ йыры, бейеүе, сигеү, балаҫ һуғыу, кейеҙ баҫыу халыҡ һөнәрҙәре төрҙәре менән таныштыра башлау.

Сәнғәт әҫәрҙәренә ҡарата һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Сәнғәткә ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләүҙе дауам итеп, уның ижади эшмәкәрлек булыуы һәм сәнғәттең төрлө төрҙәре тураһында төшөнсәләр биреү (көнкүреш өсөн зауыҡлы әйберҙәр эшләү сәнғәте, һынлы сәнғәт, әҙәбиәт, музыка, архитектура, театр, бейеү, кино, цирк, һ.б.).

Һынлы сәнғәт тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү. Рус һәм башҡорт рәссамдары әҫәрҙәре менән таныштырыу: И. Шишкин «Арыш», И. Левитан «Алтын көҙ», А. Саврасов «Ҡара ҡарғалар ҡайтты», В.Васнецов «Аленушка», «Батырҙар»; К.Дәүләткилдеев «Башҡорт һунарсыһы», Б.Домашников «Ҡыш», М. Елгаштина «Сим йылғаһы». Лотфуллин «Алтын көҙ», «Өс ҡатын», А. Кузнецов «Салауат Юлаевтан һорау алыу», «Динислам бабай», А. Ситдикова «Башҡорт балы», «Зәңгәр мендәрҙәр», А. Тюлькин «Башҡорт урамы», «Архиерей биҫтәһе», М.Нестеров «Ағиҙел йылғаһы».

Бәләкәй формалағы скульптура тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү (форма, пропорция, төҫ, хәрәкәт торошо һ.б.), китап биҙәүсе рәссамдар менән таныштырыуҙы дауам итеү (И. Билибин, Ю.Васнецов, В.Конашевич, Е. Чарушин, А.Мөхтәруллин, Ф.Ислахов, Л.Фролова, А.Василов һ.б.).

Халыҡ көнкүреш сәнғәте менән таныштырыу: кейеҙ баҫыу, келәм туҡыу, шәл бәйләү, ағас семәрләп биҙәү, таҫтамал сигеү, тире иләү һ.б.

Архитектура өлгөләре менән таныштырыуҙы дауам итеп, архитектура ҡоролмаларының төрлө тәғәйенләнешле булыуын (Карауан һарай, Конгресс-холл, Ләлә-тюльпан мәсете, Спорт-арена һарайы, Башҡортостан опера һәм балет театры һ.б.), йәшәү өсөн төҙөлгән йорттар, мәктәптәр, дауаханалар, санаторийҙар, магазиндар һ.б. тураһында төшөнсәләр биреү.

Ер шарында бөтә донъяға танылған билдәле архитектура ҡомартҡылары булыуы тураһында таныштырыу: Мәскәүҙәге Кремль, Санкт-Петербургтағы Исаакиев соборы, Франциялағы Эйфелево башняһы, Бөйөк Ҡытай стенаһы, Өфөләге Конгресс-холл бинаһы һ.б.

Зауыҡлы эшмәкәрлектә архитектура ҡоролмаларының матурлығын һүрәтләргә өйрәтеү: семәрле тәҙрә ҡапҡастары, өй ҡыйығы ситтәре, мөһабәт ҡапҡалар һ.б.

Зауыҡлы ижад итеүсе сәнғәт эйәләренең һөнәре тураһында төшөнсәләр (рәссам, композитор, артист, бейеүсе, йырсы, пианист, ҡурайсы, режиссер, архитектор һ.б.) биреү.

Һиҙеү-тойоу ағзалары үҫешенең сәнғәт төрөнә тәьҫире: йырҙы, музыкаль әҫәрҙе тыңлайҙар; һүрәтте ҡарайҙар һ.б.).

Сәнғәт төрҙәре һәм уларҙың үҫеш тарихы менән таныштырыу. Халыҡ һәм профессиональ сәнғәт менән таныштырыу, уларға ҡарата ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү, үҙ көсөн ниндәйҙер сәнғәт төрөндә һынап ҡарау теләге уятыу.

ҺЫНЛЫ СӘНҒӘТ ЭШМӘКӘРЛЕГЕ

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4йәшкә тиклем)

Тирә-йүндәге матурлыҡҡа балаларҙың иғтибарын йәлеп итеү. Һынлы сәнғәт дәрестәренә ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү. Рәсем төшөргәндә, әүәләгәндә, ҡорамалар йәбештергәндә ябай ғына предметтар һәм күренештәр аша ниндәйҙер образ тыуҙырырға тырышыуҙы хуплау, айырым һәм күмәкләп эш итә белергә өйрәтеү. Предметты тикшергәндә уны ике ҡул ярҙамында ҡапшап, һыйпап уның үҙенсәлектәрен билдәләргә өйрәтеү.

Предметлы һүрәт төшөрөү. Бумала, ҡәләм, граттаж таяҡсаһын ҡулланырға, буяуҙар менән эш итергә өйрәтеү. Алһыу, күкһел (зәңгәр), буҙ (серый) төҫтәр менән таныштырыу. Әйберҙәрҙе һәм тирә-йүн

күренештәрен оҡшатып һүрәтләгәндә баланың үҙ-аллы төҫлө буяу һайларға һәм уны ҡуллана белергә төшөндөрөү. Бумаланың артыҡ һыуын йомшаҡ сепрәктә киптереп эш итергә күнектереү.

Предметлы һүрәт төшөрөү ысулдары: бумала осо менән төртөп алыу, өҙөк һәм тура һыҙыҡтар ярҙамында, уңдан һулға, өҫтән аҫка, төрлө киңлектә һәм оҙонлоҡта булған һыҙыҡтарҙы бер-береһе аша үткәреү (таҫма, балаҫ, билбау, таҫтамалдар төшөрөү).

Тура дүртмөйөшлө, түңәрәк формалағы предметтарҙы һәм улар менән сиратлашып килгән, түңәрәк һәм тура һыҙыҡтарҙан торған йәки түңәрәк һәм өсмөйөштән торған башҡа предметтарҙы төшөрөү: *ҡар бабай, себеш, машина, вагон и др.* (бер үк формалы, ләкин төрлө күләмдәге).

Һүрәтте ҡағыҙ битендә дөрөҫ (уртаһында, йә бөтә яҫылығында) урынлаштыра белеү.

Төрлө формалағы ҡалып (шаблон) ярҙамында биҙәк төшөрөү.

Халыҡтың биҙәү-ҡулланма сәнғәте буйынса биҙәктәр эшләй белеү (А.В.Молчева методикаһы буйынса).

Бер үк предметтың ҡабатланып килеүе аша ябай ғына сюжетҡа ҡоролған һүрәт төшөрөргә өйрәтеү *(беҙҙең баҡсалағы шыршылар, ҡоштар оса, сәскәләргә һыу һибәбеҙ һ.б.).*

Башҡортостан һәм Рәсәй рәссамдарын һәм уларҙың әҫәрҙәрен (4-5) белеү.

Ҡорама йәбештереү. Балаларҙа ҡорама йәбештереүгә ҡыҙыҡһыныу тыуҙырыу.

2-3 өлөштән торған һәм төрлө формалағы, ҙурлыҡтағы предметтарҙың һүрәтен (тәрбиәсе алдан әҙерләй) ҡағыҙ битендә йыйыу һәм елем менән йәбештереү. Елемде бумалаға аҙлап алырға, предметтың өлөштәрен клеенка өҫтөнә һалып, әкрен генә елем һөртөргә һәм уларҙы ҡағыҙ битенә йәбештерергә өйрәтеү. Йәбештергәндә сепрәк ҡулланырға күнектереү.

Төҫө, формаһы, ҙурлығы буйынса төрлөсә булған геометрик фигураларҙан (алдан әҙерләнгән) өсмөйөш, дүртмөйөш һәм түңәрәк эсендә бер-береһен аралаштырып, биҙәктәр төҙөргә өйрәтеү. Ошо уҡ эште фланелеграфта, магнит таҡтала башҡартыу.

Төрлө предметтарҙы айырым өлөштәрҙән йыйырға төшөндөрөү.

Ҡайсы менән ирекле эш итергә өйрәтеү. Квадрат, дүртмөйөш ҡырҡа белеү. Квадраттан – түңәрәк, дүртмөйөштән – оҙонса түңәрәк (овал) ҡырҡыу.

Төрлө ҡалыптар (шаблон) ярҙамында биҙәк төшөрөү.

Предметтарҙы ҡағыҙ битендә дөрөҫ урынлаштырырға өйрәтеү.

Дүртмөйөшлө һәм түңәрәк формалағы предметтарҙы ҡағыҙ бите өҫтөндә таратып һала һәм йәбештерә белеү (алма, шар); ике йәки унан да күберәк бер үк формалағы, әммә ҙурлығы буйынса төрлө булған *(пирамида, ҡар бабай)*, формаһы һәм ҙурлығы буйынса төрлө булып, бер нисә өлөштән торған предметтарҙы *(өй, машина)* йыя, йәбештерә белергә өйрәтеү.

Әүәләү. Балсыҡтың һәм пластилиндың үҙенсәлектәре менән таныштырыуҙы дауам итеү.Балсыҡтан һәм пластилиндан өйрөлтөп тәгәрәтеп йомарлау, йәйеү, йәлпәштереү, ныҡ итеп устар араһында ҡыҫыу, бармаҡ батырыу, таяҡтанбөгөп түңәрәк яһау, ситтәрен семтеү ысулдарын ҡулланып, таныш предметтарҙы әүәләү, стека менән эш итә белеү.

Ике-өс өлөштән торған, бер үк формалы һәм ҙурлыҡтағы йәки төрлө формалы һәм күләмле предметтарҙы әүәләй белеү: *самолет, баҫҡыс, себеш һ.б.*

Башҡорт халҡының көнкүреш-ҡулланыу әйберҙәре менән таныштырыу, һауыт-һаба *(туҫтаҡ, тәпән, ижау һ.б.)* әүәләү һәм уларҙы халыҡ биҙәктәре менән матурлау.

Тәрбиәсе ҡарамағы буйынса 1-2 халыҡ уйынсыҡтары менән таныштырыу (башҡорт, дымка, филимон һ.б.).

Уртансы төркөм (4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Һынлы сәнғәткә ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү. Ҡәләм, буяу (гуашь), фломастер, төҫлө аҡбур, ҡом һ.б. ҡулланып, төрлө предметтарҙы һәм күренештәрҙе һүрәтләү мөмкин икәнлекте аңлатыу.

Рәсем төшөрөүгә, ҡорамалар йәбештереүгә, балсыҡтан төрлө әйберҙәр әүәләүгә теләк, ынтылыш уятыу.

Предметтарҙы тикшереп ҡарарға, ҡулдар ярҙамында ниндәй образдар тыуҙырып була алғанлығын күҙаллап, күрһәтергә өйрәтеү. Төрлө формалағы, төҫтәге, дәүмәлдәге предметтарҙы эстетик яҡтан дөрөҫ ҡабул итергә өйрәтеү. Шул предметтарға оҡшатып эште нисек

башҡарыу кәрәклегән балаларға алдан планлаштырырға өйрәтеү. Уларға эштең үтәлеү ысулын күрһәтеп, тәүҙә балалар менән бергә, аҙаҡ – уларҙан үҙ-аллы был эште башҡартыу.

Коллектив эштәр башҡарырға өйрәтеү.

Предметлы һүрәт төшөрөү.Тасуири образ тыуҙырыу өсөн төҫтәрҙе һәм уларҙың сағылышын дөрөҫ ҡуллана, аҡ һәм ҡара буяуҙы ҡушып, төҫтәрҙең тон ҡуйылығын үҙгәртеү.

Контурҙан сыҡмай, асыҡ урын ҡалдырмай, һүрәттәрҙе буяй, бумаланың бөтә яҫылығын ҡулланып, киң һыҙыҡтар, ә осо менән нөктә һәм нәҙек һыҙыҡтар үткәрә белеү тәжрибәһе биреү.

Бер нисә өлөштән торған түңәрәк, дүртмөйөш, өсмөйөш формаһындағы предметтарҙы яҫылыҡта урынлашҡан урындарын билдәләп (өҫтә, аҫта, уңда, һулда) төшөрә белеү.

Бер һыҙыҡ кимәлендә бер-бер артлы 2-3 предметты төшөрә белеү: себештәр урамда йөрөй.

Төшөрөлгән һүрәттең формаһын һәм уның яҫылыҡта урынлашҡан урынын дөрөҫ күрһәтеү ниәтендә ҡағыҙ битенең торошон һайлай белеү.

Балаларға рәсемдең төп мәғәнәһен аңлатҡан өлөшө ҡағыҙ битенең уртаһында урынлаштырылыуын һәм уның һүрәттәге башҡа предметтарҙан ҙурлығы менән айырылыуын аңлатыу һәм һүрәт төшөргәндә был ҡағиҙәне ҡуллана белергә өйрәтеү.

Декоратив рәсем төшөрөү. Биҙәк элементтарын халыҡ орнаменты мотивтары менән төшөрә белеү (рустарҙың – мазки, нөктә, тура һыҙыҡтар, дуға һ.б., башҡорттарҙың – ҡусҡар, кәкерсә, ромб, әүернә).Төрлө биҙәктәрҙе киң таҫмала (ҡашмау, һарыуыс), квадрат эсендә (келәм, балаҫ), дүртмөйөштә (алъяпҡыс, ашъяулыҡ) һ.б. төшөрөү.

Рус халыҡ биҙәктәре (дымка, филимон, городец) менән таныштырыу. Дымка һәм филимон биҙәктәрен ҡулланып, сюжетлы композиция төҙөргә өйрәтеү. Дымка һәм филимон биҙәктәре аша зауыҡлыҡты һәм матурлыҡты күрә белеү һәләтен үҫтереү, был биҙәктәрҙе өлгө өсөн ҡулланыу (өлгө өсөн балаларҙың элек әүәләп һәм ҡырҡып эшләнгән уйынсыҡтарын ҡулланырға була).

Горордец биҙәктәре менән таныштырыу. Городец биҙәгенең төҫөн күрә һәм уның элементтарын айыра белергә өйрәтеүҙе дауам итеү, төшөрөлгән һүрәттәрҙә городец биҙәктәрен ҡулланыу.

Әүәләү. Балсыҡты тәгәрәтеп йомарлау, бармаҡ батырып соҡоу, йәйеп баҫыу, бармаҡ остары менән ҡыҫып йәмшәйтеү, йоҡартыу, семтеп ситтәрен бөгөү, балдаҡ һымаҡ бөгөү, бармаҡ менән төп деталдән тартып, семтеп сығарып, өҫтәлмә деталдәр эшләү, һылау, һыйпау ысулдарына өйрәтеү.

Төрлө ысулдар менән түңәрәк һәм оҙонса түңәрәк формалы (еләкемеш, йәшелсәләр, балыҡтар, ҡоштар), конус формалы (сысҡан, кишер), тумалаҡ форманы бармаҡ батырып соҡоп, эсен ҡыуыш итеп (сынаяҡ, тәпән), йәлпәштерелгән түңәрәктең ситен бөгөп (сынаяҡ аҫты, тәрилкә), ике өлөштө бергә йәбештереп һылап ҡуйыу юлы менән (сынаяҡ тотҡаһы, сәйнүк мороно) эшләй белеү.

Халыҡ уйынсыҡтары өлгөһө буйынса эшләй белеү: тәпән, тырыз, туҫтаҡ һәм башҡа һауыт-һаба, муйынсаҡтар, беләҙектәр, ҡатлы-ҡатлы рус ағас ҡурсаҡтары, дымка әтәстәре, кәзәләре һ.б. һәм уларҙы стека ярҙамында, йә өҫтөнә йәбештереү ысулы менән биҙәү.

Бер нисә предметтан торған (төрлө ҙурлыҡтағы һәм формалағы) композицияны бергәләп эшләргә өйрәтеү.

Йәбештереү. Ҡайсыны дөрөҫ тотоп, уның менән эш итә белеү, тар һәм киң таҫмаларҙы – бер үк хәрәкәтттәр менән, квадратты диагональ буйынса һәм ҡыя һыҙыҡлап киҫә белеү; түңәрәкте, квадраттың, оҙонса түңәрәктең, дүртмөйөштөң остарын (мөйөштәрен) түңәрәкләтеп ҡырҡыу.

Бер нисә өлөштән торған предметтарҙы йыйып, йәбештерә белеү.

Бер үк йәки бер нисә төрлө геометрик элементтарҙы ҡулланып, киң таҫмала, квадратта, таныш әйберҙәрҙең силуэты эсендә биҙәк, орнамент төҙөп, йәбештерә белеү.

Өлкәндәр төркөмө (5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Һынлы һәм музыка сәнғәтендәге жанрҙар менән таныштырыу.

Һынлы сәнғәттә, музыка әҫәрҙәрендә һәм театр эшмәкәрлегендә һүрәтләү саралары менән таныштырыу.

Буяу менән һүрәт төшөрөү сәнғәте (живопись) әҫәрҙәре һәм рәссамдар, тыуған яҡ һүрәтләнгән әҫәрҙәр менән таныштырыу.

Графика тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү, китап биҙәүсе рәссамдар менән таныштырыу (А.Мөхтәруллин, А.Хәйруллин, А Чудинов һ.б.).

Архитектура менән таныштырыуҙы дауам итеү: кешеләр йәшәгән йорттар, театр, мәсет, йәмғиәт йорто тигән төшөнсәләрҙе аңлатҡан ҡоролмалар менән таныштырыу: «Ихлас» мәсете, «Ҡунаҡ йорто-Гостиный двор», Өфөләге «Даско Гарден» рестарандар комплексы, «Планета» аквопаркы, Башҡортостан Республикаһының Дәүләт йорто, Өфө дәүләт татар театры«Нур» һ.б.

Әкиәттә һүрәтләнгән йорттар төрө менән таныштырыу: тирмәкәй, бейәләй, ҡомған, япраҡ һ.б.

Ижади һөнәр эйәләренең эше менән таныштырыу. Телевидение, музей, театр, цирк, кино тураһында төшөнсәләр биреү һәм уларға

ҡарата ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү. «Башҡортостан» киностудияһы тураһында мәғлүмәт биреү.

Халыҡ сәнғәте һәм уларҙың төрҙәре тигән төшөнсәләрҙе һиҙемләргә өйрәтеү. Ҡобайыр, халыҡ йыры, бейеүе, көнкүреш һөнәрҙәре төрҙәре менән таныштыра башлау.

Библиотека, музей тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү: Третьяков исемендәге дәүләт галереяһы, Зәки Вәлиди исемендәге милли библиотека, Башҡортостан Республикаһының милли музейы һ.б.

Сәнғәт әҫәрҙәренә ҡарата һаҡсыл ҡараш, ҡурсылыҡ тәрбиәләү.

Предметлы һүрәт төшөрөү. Натуранан һәм күҙ алдына килтереп, сәскә, еләк-емеш, уйынсыҡ һ.б. төшөрә белеү, уларҙың формаһын, пропорцияһын, төҫөн; яҫылыҡта нисек урынлашыуына ҡарап, форманың үҙгәреүен күрһәтә белеү. Натюрморт төшөрөү.

Таныш төҫтәрҙе нығытыу, *көрән, зәңгәр, күк, миләүшә* (фиолетовый) һәм төҫтәрҙең сағылыштары – *зәңгәр, алһыу, аҡһыл йәшел (салатный), сейә (вишневый)* менән таныштырыу.

Гуашь менән эш иткәндә төҫтәрҙе бер-береһе менән ҡушып, яңы төҫтәр алырға, уларҙы ҡуйы йәки асыҡ итер өсөн һыу өҫтәргә өйрәтеү.

Акварель, гуашь һәм башҡа материалдар менән, төрлө ысулдарҙы ҡулланып, һүрәт төшөрә белеү (штрих, тушевка, размывка, по-сырому, «сухая кисть» һ.б.).

Төрлө һүрәт төшөрөү материалдарын ҡулланып (төҫлө аҡбур, фломастер, гуашь, акварель, күмер ҡәләм, төрлө бумалалар һ.б.) эш итергә өйрәтеү.

Предметтың контурын ябай ҡәләм менән нык баҫмай төшөрөргә һәм рәсемде буяғанда бысраҡ эҙҙәр ҡалдырмай эшләргә күнектереү.

Бумала менән төрлө ысулдар ҡулланып буярға өйрәтеү: киң һыҙыҡтарҙы бумала өбөрөһөнөң (ворс) бөтә киңлеге менән, нәҙек кенә һыҙыҡтарҙы – өбөрөнөң осо менән; бумаланың тик осо ярҙамында нөктәләр төшөрөргә өйрәтеү.

Сюжетлы һүрәт төшөрөү. Тирә-яҡ мөхиткә һәм әҙәби әҫәрҙең йөкмәткеһе буйынса сюжетлы композиция төҙөргә өйрәтеүҙе дауам итеү(«Йомро икмәк үҙ юлында кемдәрҙе осратҡан?», «Ике һаран айыу»).

Һүрәттә предметтарҙың, тирә-йүндәге күренештәрҙең һәм әҙәби әҫәр геройҙарының образын бирергә ынтылдырыу. Предметтарҙы яҫылыҡта төрлөсә урынлаштырып булыуҙы төшөндөрөү (ята, тора, тәгәрәй, йәнле предметтар хәрәкәтләнә, ел иҫкәндә ағастар бөгөлә һ.б.). Һүрәттә кешенең һәм йәнлектәрҙең ябай ғына хәрәкәтен ҡул һәм аяҡ торошторын үҙгәртеү аша күрһәтә белеү.

Ҡағыҙҙа композицияны дөрөҫ урынлаштыра белеү һәләтен үҫтереү. Сюжеттағы предметтарҙың дәүмәленә, формаһына балаларҙың иғтибарын йәлеп итеү (өйҙәр ҙур, ағастар тәпәш һәм бейек).

Декоратив һүрәт төшөрөү. Халыҡ биҙәнеү-төҙәнеү әйберҙәренең, көнкүреш кәрәк-яраҡтарының биҙәктәре менән таныштырыу. Башҡорт һәм рус халыҡ биҙәктәре элементтарын (әүернә, ромб; сәскә, япраҡ, сәскә бөрөһө, япраҡ мыйығы) ҡулланып, биҙәктәр, орнаменттар төҙөү һәм улар менән һүрәттәрҙе биҙәү (ҡулъяулыҡ, һарауыс, таҫтамал, билбау).

Һынлы сәнғәттең төрлө төрҙәрендә тасуирлау сараларын айыра белергә өйрәтеү (формаһы, төҫө, композицияһы һ.б.). Һүрәтләү материалдарының үҙенсәлектәре, тасуирлау маҡсатында төрлө төҫтәрҙе һәм уларҙың сағылыштарын ҡуллана, башҡорт һәм рус халыҡ биҙәү сәнғәте биҙәктәрен айыра һәм төшөрә белеүҙәге күнекмәләрен үҫтереү.

Әүәләү. Балсыҡтан, пластилиндан, тоҙло ҡамырҙан һ. б. әүәләү ысулдарына өйрәтеүҙе дауам итеү.

Һәр төрлө әүәләү ысулдарын белеү: скульптуралы һәм конструктив әүәләү йәки икеһен бергә ҡатнаштырып эшләү ысулы; стеканы ҡуллана белеү, әүәләгән предметтың өҫтөн еүеш сепрәк менән һылау, һыйпау.

Натуранан йәки күҙ алдына килтереп, 2-3 таныш предметты ябай хәрәкәттәрҙә күрһәтеп, скульптура төркөмө әүәләү. Үҙаллы сюжет таба, төрлө алымдар ҡулланып, үҙенең планы буйынса эш итергә өйрәтеү.

Һауыт-һабаны, төрлө ҙурлыҡтағы балдаҡтарҙы бер-береһенең өҫтөнә һалыу, йә стека ярҙамында йомро балсыҡ киҫәгенең эсенән балсыҡ соҡоп сығарыу ысулы менән эшләй белеү.

Әүәләнгән предметтың өҫтөн стека менән эшкәртә, рельеф, йә буяуҙар менән биҙәй белеү.

Үҙләштерелгән ысулдар һәм алымдар ҡулланып, төрлө формалағы предметтарҙы, уларҙың хәрәкәтен, торошон һүрәтләп, ябай ғына сюжетлы композиция уйлап әүәләү.

Декоратив әүәләү. Натуранан, йә күҙ алдына килтереп, балсыҡ киҫәгенән формаһы буйынса ҡатмарлы булған уйынсыҡтар, декоратив пластиналарға йәбештереп, йә соҡоп эшләнгән рельеф ысулын ҡулланып, орнаменттар төшөрә белеү.

Халыҡ уйынсыҡтарына (филимон, дымка, һ.б.) оҡшатып ҡоштарҙы, хайуандарҙы, кешеләрҙе әүәләргә өйрәтеү (ҡошсоҡ-һыҙғыртҡыс, утын ҡырҡҡан айыу, ем сүпләгән тауыҡ һ.б.).

Коллектив эште бергәләп башҡарыу.

Ҡорама йәбештереү. Ҡайсы менән эш итә белеү күнекмәһе: тура һыҙыҡ буйынса, йә төрлө йүнәлештәрҙә киҫеү, тиражлап киҫеү ысулы; ҡатмарлы һүрәтте силуэты буйынса киҫеү.

Икегә, йә гармун һымаҡ бөкләнгән ҡағыҙҙан дүртмөйөш, түңәрәк, оҙонса түңәрәк формалар киҫеү.

Һүрәтте бер нисә өлөштән йыйып йәбештерә, уларҙан сюжетлы композиция төҙөй белеү.

Башҡорт һәм руҫ халҡының биҙәү-ҡулланма сәнғәтенә таянып, геометрик фигураларҙы, үҫемлек элементтарын, ҡош, йәнлек һүрәттәрен ҡулланып, орнамент төҙөй, киҫә, йыя белеү.

Биҙәк (орнамент) элементтарын квадрат, тура дүртмөйөш, киң таҫма, силуэт эсендә симметрия һаҡлап урынлаштырыу ҡағиҙәләрен белеү һәм ҡулланыу.

Көнкүреш өсөн зауыҡлы әйберҙәр эшләү ижады. Ҡағыҙ менән эш итеү алымдарын камиллаштырыу. Ҡағыҙҙы төрлө йүнәлештә дүрт өлөшкә бөкләү, әҙер өлгөләр буйынса эшләү (кәпәс, кәмә, өй).

Ҡағыҙҙан күләмле фигуралар эшләү: тура дүртмөйөшлө ҡағыҙҙы бер нисә тигеҙ өлөшкә бүлеү, бөкләү, бөкләнгән урындан уны ҡырҡып, төрлө күләмле әйберҙәр эшләүҙе нығытыу (кәрзинә, өй).

Тәбиғәт (тубырсыҡ, ботаҡ, япраҡ) һәм башҡа материалдарҙан (тимер сыбыҡ, коробка) төрлө уйынсыҡтар, сувенирҙар эшләргә өйрәтеү (ҡулъяулыҡ, сәскә һ.б).

Ата-әсәйҙәргә, балалар баҡсаһының хеҙмәткәрҙәренә, сюжетлы-ролле уйындар уйнау өсөн үҙллы уйынсыҡтар эшләй белеү һәләтен үҫтереү.

Материалдарҙы һаҡсыл ҡулланырға кәрәклеген аңлатыу.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Һынлы сәнғәткә тотороҡло ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү. Предметты ҡул суҡтары ярҙамында тикшереп, өйрәнеп, уның нимәнән эшләнгәнлеген һәм ниндәй сифаттарға эйә булыуын белергә өйрәтеү.

Күренештәрҙе, предметтарҙы эстетик яҡтан образлы итеп ҡабул итергә, һынлы сәнғәт саралары ярҙамында һүрәтләргә өйрәтеү. Өйрәнелгән алымдарҙы ҡулланып, үҙ-аллы һүрәт төшөрөргә, әүәләргә, ҡорамалар йәбештерергә ылыҡтырыу.

Предметтың үҙенә ҡарап (натуранан); уның формаһын, дәүмәлен, өлөштәренең пропорцияһын дөрөҫ итеп биреп, һүрәт төшөрөргә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Күмәкләп ижад итеүҙе хуплау. Үҙенең эшендә етешһеҙлекте табып, төҙәтә белергә күнектереү.

Предметлы һүрәт төшөрөү. Предметтарға ҡарап һәм хәтер буйынса һүрәт төшөрөү. Күҙәтеүсәнлек тәрбиәләү, предметтарға хас һыҙаттарҙы билдәләй һәм рәсемдә уны сағылдырып, төшөрә белергә өйрәтеү (формаһын, пропорцияһын һаҡлау, альбом битендә дөрөҫ урынлаштырыу).

Рәсем төшөрөү ысулдарын нығытыу. Төрлө материалдар ҡулланып *(гуашь, акварель, күмер, аҡбур, фломастер, ҡәләм һ.б.)* һүрәт төшөрөү.

Ҡәләм менән тура һәм тулҡын һыҙыҡтарҙы ҡул суҡтарын төрлө йүнәлештә бороп төшөрә белеү; ҡыҫҡа, оҙон һыҙыҡтарҙы, бөҙрәләнгән түңәрәктәрҙе бармаҡтар ярҙамында башҡара белеү.

Төҫтәрҙең һәм улар сағылыштарының төрлө булыуын, төп төҫтәрҙе бер-береһенә ҡушып, төрлө буяу сағылыштарын алып булыуҙы төшөндөрөү. Төҫтәрҙең тәбиғәттә лә төрлөсә үҙгәреүен күҙәтеүҙе ойоштороу (бер үк предметты уйынсыҡ майҙансығында көҙөн, яҙын, ҡышын, йәйен);.

Төҫтәрҙең атамаларын әйтә, уларҙың айырмаһын, төрлө сағылыштарын билдәләй һәм рәсемдә ҡуллана белергә өйрәтеү.

Сюжетлы һүрәт төшөрөү. Сюжетлы рәсем төшөрөүгә өйрәтеүҙе дауам итеү. Предметтарҙың дәүмәл буйынса айырмаһын һүрәтләй белеү (турғай бәләкәй, ҡарға ҙур), кешеләрҙең, йәнлектәрҙең хәрәкәтен күрһәтеп төшөрөү.

Һүрәтте ҡағыҙҙа нисек урынлашҡан, шулай уҡ урынлаштырырға өйрәтеү, һүрәтләнгән предметтарҙың ҙурлығына иғтибарҙарын йәлеп итеү (ағас бейек, сәскә тәпәшерәк). Һүрәттә композиция төҙөгәндә кешеләрҙең, йәнлектәрҙең хәрәкәтен, үҫемлектәрҙең елгә эйелеүен дөрөҫ күрһәтеү.

Халыҡ ижадын һәм автор әҫәрҙәренең сюжетын дөрөҫ һүрәтләү һәләтен үҫтереү. Үҙ-аллылыҡты үҫтереү һәм композицияның темаһын, төҫөн үҙ-аллы һайлау.

Декоратив һүрәт төшөрөү. Халыҡ биҙәктәрен төҙөү: рус, башҡорт халыҡ биҙәктәрен айыра, төшөрә, буяй белеү. Көнкүреш әйберҙәре силуэттарын биҙәү.

Балаларҙа декоратив ижадты үҫтереү. Халыҡ сәнғәте менән (гжель, городец, хохлома) таныштырыуҙы дауам итеү. Халыҡ декоратив сәнғәтенең айырым төрҙәрендәге төҫтәрҙе айырырға һәм дөрөҫ ҡулланырға өйрәтеү. Төрлө формалағы ҡағыҙҙа, уйынсыҡтар һәм предметтар силуэтында композиция төҙөү һәләтен үҫтереү. Декоратив композиция төҙөгәндә халыҡ сәнғәтенең биҙәктәрен һәм төҫтәрен урынлы ҡулланырға өйрәтеүҙе дауам итеү.

Әүәләү. Предметтың төп һәм башҡа өлөштәренең пропорцияһын һаҡлап хәрәкәтләнеүен, кәүҙә торошон сағылдырып әүәләргә өйрәтеүҙе дауам итеү. Әүәләгән предметтың өҫтөн бармаҡтар һәм стека ярҙамында тигеҙләү, матурлау, биҙәкләү.

Бергәләп төрлө сюжетҡа скульптура төркөмөнән композиция төҙөп әүәләү. Ҡатмарлы формалы предметтарҙы әүәләгәндә пропорция һаҡларға, стека менән соҡоп биҙәргә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Декоратив әүәләү. Декоратив әүәләү алымдарын үҫтереүҙе дауам итеү, төрлө әүәләү алымдарын ҡулланыу (һылау, соҡоп, тәрән рельеф). Балсыҡтан әүәләгәндә пластинаны таяҡса ярҙамында биҙәргә өйрәтеү. Төрлө төҫтәге пластилиндан һәм балсыҡтан предметлы, сюжетлы, коллектив композиция төҙөүҙө дауам итеү.

Ике-өс предметты әүәләп, уларҙан сюжетлы композиция төҙөү, әүәләнгән предметтарҙы халыҡ биҙәктәре һәм орнаменттары менән биҙәй белеүҙе камиллаштырыу.

Ҡорама йәбештереү. Предметты һәм берәй темаға бәйле сюжетты ҡорамаларҙан йәбештерә белеүҙе дауам итеү: альбом битендә дөрөҫ урынлаштырып, һәр өлөштөң пропорцияһын һаҡлап, эш итергә күнектереү.

Төрлө биҙәктәрҙе, орнаменттарҙы һәм композицияларҙы геометрик фигуралар һәм үҫемлектәр элементтарын ҡулланып төҙөү.

Ҡоштарҙы, йәнлектәрҙе балалар уйы буйынса йәки халыҡ сәнғәте өлгөһөндә йыйып, йәбештерә белеү.

Ҡағыҙҙы төрлө ысул менән ҡырҡыу, йыртыу, өҙөү, күләм биреп йомарлау, елем менән кәрәкле урынын һылап йәбештерергә өйрәтеү.

Ҡәләм менән предметтың силуэтын төшөрөп, мозаика ысулы менән йәбештереү.

Биҙәү-ҡулланма ижады: ҡағыҙ һәм ҡатырға менән эш. Дүртмөйөшлө,тура дүртмөйөшлө, түңәрәк формалы ҡағыҙҙы төрлө йүнәлештә бөкләү һәләтен үҫтереү (пилотка); төрлө фактуралы ҡағыҙҙы ҡулланыу, шаблон ярҙамында билдәләп эшләү, уйынсыҡтар төҙөргә өйрәтеүҙе дауам итеү. Төҫлө ҡағыҙ киҫәгенән предметтар эшләү (балаҫ, юл), уйынсыҡтар, сувенирҙар, байрам өсөн биҙәүестәр эшләгәндә төҫтәрҙе дөрөҫ һайлау.

Өлгө буйынса эшләү һәләтен үҫтереү. Оригами ысулын ҡулланып күләмле уйынсыҡтар эшләргә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Биҙәү-ҡулланма ижады: туҡыма менән эш. Энәгә еп һаплау, төйөн төйнәү, төймә тегеү, ябай әйберҙәр тегеү һәләтен үҫтереү (ҡурсаҡ өсөн алъяпҡыс, орлоҡтар өсөн тоҡ), төрлө фактуралағы туҡыма киҫәген

ҡулланып, аппликация эшләү, алдан уйланылған сюжеттың контурын аҡбур ярҙамында һыҙыу һәм дөрөҫ итеп ҡырҡыу алымдарын нығытыу.

Биҙәү-ҡулланма ижады: тәбиғи материалдар менән эш. Тубырсыҡтан, ботаҡтан, үләндән һәм башҡа тәбиғи материалдарҙан кешеләрҙең, йәнлектәрҙең, ҡоштарҙың һындарын эшләү һәләтен үҫтереү, дөйөм композиция төҙөү (әкиәт геройҙары, ялан), образдарҙы дөрөҫ тасуирларға өйрәтеүҙе дауам итеү. Күҙ алдына килтерә белеү һәм фантазияны үҫтереү. Материалдар менән һаҡ һәм һаҡсыл эш итергә өйрәтеү.

ҠОРОЛМАЛАР ҠОРОУ ҺӘМ МОДЕЛЛӘШТЕРЕҮ ЭШМӘКӘРЛЕГЕ

Кескәйҙәр төркөмө (3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Формаһы, ҙурлығы буйынса төҙөү-ҡороуҙа ҡулланылған материалдарҙы танып, атамаларын әйтә белергә өйрәтеү.

Тар, киң, бейек, тәпәш, оҙон, ҡыҫҡа төшөнсәләрен аңлап, ҡоролмаларҙа ҡуллана белеү.

Ҡоролма өлгөһөн ябай ғына анализлап, уның өлөштәрен айырып, һәр өлөштөң ниндәй форманан тороуын билдәләп, күрһәтә белеү.

Ҡоролманың яҫылыҡтағы йүнәлештәрен билдәләй белеү күнекмәләрен формалаштырыу.

Ябай ғына төҙөү-ҡороу ысулдарын үҙләштереү: кубиктарҙы, кирбестәрҙе, пластиналарҙы горизонталь рәүештә бер йәки ике рәткә теҙеү *(машиналар өсөн юл)* һ.б., төҫө, формаһы буйынса уларҙы сиратлатып бер-береһенән әҙ генә айырып баҫтырып ҡуйыу *(ҡапҡа, өй)*, ҡоролмаларҙың өҫтөн ҡаплай белеү һ.б.

Ололарҙың күрһәтеүе буйынса, ҡоролмаларҙы ҡабатлап төҙөй белеү.

Бер төрлө ҡоролманы икенсегә әйләндереү; уның бер өлөшөн икенсеһе менән алмаштырыу; ҡоролманы йә юғарыға, йә буйға дауам итеп төҙөү.

Шарт буйынса, һүрәткә ҡарап, йәки үҙенең уйы буйынса төҙөй белеү.

Төрлө төҫтәге фигураларҙы ҡулланып, төҫлө ҡоролма-моделдәр эшләү.

Төҙөлөш материалдарын таный, атамаһын әйтә һәм ҡоролмаларҙы ҡуллана белә. Кирбестәрҙе, пластиналарҙы вертикаль рәүештә урынлаштыра ала.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Төҙөү-ҡороуҙы башҡарғанда конструкцияның деталдәрен белеү: кубик, кирбес, призма, пластина, брус. Мәҫәлән: брус – дүрт ҡырлы итеп юнылған ағас. Уларҙы таный, әйтә белеү: конструктив үҙсәнлектәренә (тотороҡлоғона, һығылмалығына, йомшаҡлығына, ныҡлығына, формаһына, ҙурлығына) ҡарап, уларҙы ҡуллана белеү.

Төҙөү объекттары тураһында дөйөмләштерелгән төшөнсәләр формалаштырыу.

Төрлө күләмдәге, бейеклектәге, төҫтәге ябай ғына бер нисә ҡоролма төҙөү, дөйөм яҡтарын һәм айырмаһын табып, уларҙы сағыштыра белеү.

Өлгөһөҙ, тәрбиәсенең тәҡдимдәре, йә билдәле шарт буйынса, ҡоролманың моделен күҙаллай һәм төҙөй белеү, уйынсыҡтарҙың ҙурлығына, бейеклегенә ҡарап, уларҙан төрлө конструкцияларһәм ҡоролмалар төҙә белеү.

Ижади эшкә әҙерлек: үҙ-аллы тема, материал һайлап ала белеү, төрлө ҡоролмаларҙың айырым деталдәрен һәм предметты алмаштырған әйберҙәрҙе ҡулланыу күнекмәләренә өйрәтеү.

Икәүләп һәм күмәкләп эшләү күнекмәләрен үҫтереү.

Тәбиғи материалдарҙың үҙсәнлектәрен белеү һәм, уларҙы (ағас ҡайыры, ботағы, япраҡтары, тубырсыҡтар, сәтләүек ҡабығы, мүк һ.б.) бер-береһенә йәбештереп, төрлө предметтар эшләү.

Ҡағыҙ менән эшләүҙең төрлө ысулдарын үҙләштереү (бөтәрләү, йыртыу, бөкләү,төрлө ҙурлыҡтағы һәм төҫтәге йомарлаҡтар һ.б. эшләү), дүртмөйөштө мөйөштәрен һәм ситтәрен тап килтереп, уртаға бөкләп (автобус, байраҡ, өй, гараж һ.б.) эшләү.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Төрлө төҙөлөш-ҡоролма материалдарын һәм уларҙың үҙенсәнлектәрен белергә, айырырға өйрәтеү.

Предметтарҙы һәм өлгөләрҙе үҙ-аллы анализлап, уларҙың төп һәм ярҙамсы өлөштәрен билдәләп, бер-береһе араһында булған бәйләнештәрҙе табып, уларҙың мөһим үҙенсәлектәрен төркөмләп, ҡоролмалар төҙөүҙә төрлө ысул ҡулланып эш итә белеү.

Һүрәткә, фотоһүрәткә, чертежға ҡарап, кәрәкле төҙөлөш материалдары һайлап алып төҙөй белеү (өйҙәр, спорт һәм уйын ҡорамалары һ.б.). Оригами ысулы менән төрлө әйберҙәр эшләй алыу. Тәбиғи һәм ташландыҡ материалдарҙан уйынсыҡтар эшләй белеү.

Бер деталде икенсеһе менән алмаштырыу ҡағиҙәһен белеү һәм ҡулланыу.

Предметтарҙы төҙөп ҡороу планын күҙ алдына килтереү һәм уны тормошҡа ашыра белеү һәләтен үҫтереү.

Кем ниндәй ҡоролма төҙөргә тейешлеген алдан билдәләп, бергәләп эш итергә өйрәтеү. Төҙөлгән ҡоролманы анализлап, баһа бирергә өйрәтеү, етешһеҙлектәрен төҙәтә белеү.

Төрлө формалағы һәм ҙурлыҡтағы пластина, брус , цилиндр, конус һ.б. яңы деталдәр менән таныштырыу.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Төрлө ҡоролмалар төҙөүгә теләк уятыу. Ҡоролмаларҙың төп һәм ярҙамсы өлөштәрен айыра, уларҙың үҙенсәлектәрен, формаһын, дәүмәлен, урынлаштырыу урынын билдәләп, беркетергә өйрәтеү, үҙ-аллы ижади эш итергә күнектереү.

Күмәкләп, парлап эшләү күнекмәләрен нығытыу: кемдең эштең ниндәй өлөшөн башҡарыуҙы билдәләү, алдан нисек ҡоролма төҙөүҙе планлаштырыу, бер-береһенә ҡамасауламай дөйөм планға ярашлы эшләүҙе ойоштороу.

Ҡулланышы бер үк булған предметты төрлө маҡсатҡа ярашлы итеп ҡороу (йәйәүлеләр өсөн күпер, ауыр йөк машиналары өсөн күпер, поезд үтер өсөн күпер).

Дөйөм темаға (сюжетҡа) бәйле ҡоролмалар төҙөү (урам, машиналар, өйҙәр һ.б.).

Төрлө пластмасс конструкторҙар менән таныштырыу. Һүрәт, тәрбиәсе әйтеүе буйынса һәм үҙе уйлап ҡоролмалар төҙөү.

Өлөштәре ағас сөйҙәр менән беркетелә торған ағас конструкторҙар ярҙамында йорт йыһаздарын, машиналарҙы һ.б. һүрәт, йәки схема, йәки тәрбиәсе әйтеүе буйынса төҙөү. Төҙөлгән ҡоролмаларҙы пластмасс тотҡостар һәм ағас сүкештәр ярҙамында сисеү.

Предметтың төҙөлөшөн күреп, уның нindәй өлөштәрҙән тороуын билдәләй белеү.

МУЗЫКАЛЬ ТӘРБИӘ

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Балаларҙа төрлө характерҙағы көйҙәрҙе (бейеү, бишек йыры, марш) музыкаль яҡтан һиҙемләү һәм уларҙы айыра белеү һәләтен тәрбиәләү, уларҙы тыңлау теләген уятыу.

Таныш пьесаларҙы һәм йырҙарҙы танырға өйрәтеү.

Балаларҙа йырлау һәләтен үҫтереү. Бергәләп йырларға өйрәтә башлау. Хәрәкәттең һәм көйҙөң берҙәм үтәлешенә иғтибарлыҡ үҫтереү.

Тыңлау. Музыкаль әҫәрҙе аҙағына тиклем тыңларға, унда нимә тураһында йырланыуын һөйләргә өйрәтеү. Музыканың характерын (күңелле, тыныс) аңларға өйрәтеү. Ике бүлекле пьесаны таный белеү. Өндәрҙең октава һәм септима араһындағы ҡалынлығын һәм нәҙеклеген айырыу.

Яңғырауҙың (көслө, тыныс) үҙгәреүен һиҙемләргә өйрәтеү. Музыкаль ҡоралдарҙың яңғырашын айырыу һәм уларҙың атамаһын әйтә белеү (барабан, шалтырауыҡ, дөңгөр, ҡурай, металлофон, гармун).

Боронғо башҡорт халыҡ йырҙарын тыңлау.

Йырлау. Ре (ми) – ля (си) диапазонында музыка ҡоралы уйнауына ҡушылып, күңелле һәм шат кәйеф менән, наҙлы итеп, артыҡ ҡысҡырмай ғына, бер темпта һәм бер-береһенән ҡалышмай, һүҙҙәрҙе асыҡ итеп әйтеп йырларға өйрәтеү.

Йыр ижады. Балаларға сәңгелдәк йырҙарын «бәү-бәү» өндәренә, күңелле көйҙәрҙе «лә-лә» өндәр ҡушылмаһына йырларға өйрәтеү. Һалмаҡ һәм күңелле көйҙәрҙе айырырға өйрәтеү.

Музыкаль - ритмик хәрәкәттәр. Ике өлөштән торған көй формаһына ярашлы һәм тауыштың яңғырау көсөнә (көслө, әкрен) ҡарап хәрәкәттәрҙе үҙгәртергә өйрәтеү.

Көйҙөң башында һәм аҙағында хәрәкәтте үҙ-аллы башлау һәм тамамлау. Уртаса һәм шәп темптағы, тыныс йәки етеҙ характерлы көйгә ярашлы итеп (бөтәһе менән бергә һәм яңғыҙ) маршта атларға өйрәтеү: парлашып йөрөү, парлашып өйөрөлөү, ике аяҡты алмашлатып тыпырлау, ҡул суғы өсөн күнегеүҙәр башҡарыу, аяҡтарҙы алмашлап һикереп йүгереү (галоп).

Төп хәрәкәттәр (йөрөү һәм йүгереү) күнекмәләрен камиллаштырыу. Башҡалар менән бергә һәм яңғыҙ ғына атлап йөрөргә, музыка аҫтында еңел, һалмаҡ һәм тиҙ темпта йүгерергә өйрәтеү.

Бейеү хәрәкәттәрен башҡарыу сифатын яҡшыртыу: сиратлаштырып, ике аяҡ һәм бер аяҡ мелән тыпырҙау.

Парлашып әйләнеү, тура галоп башҡарыу, музыкаль әҫәрҙең темпына һәм ритмына ҡарап, предметтар, уйынсыҡтар менән һәм уларҙан башҡа көйгә тап килтереп хәрәкәтләнә белеү күнекмәләрен үҫтереү. Уйын һәм әкиәт образдарын тәьҫирле һәм хис-тойғоло итеп сағылдыра алыуға булышлыҡ итеү: *айыу килә, бесәй йәшеренеп кенә атлай,сысҡан балалары йүгерешә, ҡуян һикерә һ.б.*

Музыкаль-уйын һәм бейеү ижады.Көйгә ҡушылып ябай бейеү хәрәкәттәрен үҙ-аллы башҡарыуҙы тәрбиәләү. Йәнлектәрҙең холҡон һүрәтләгән хәрәкәттәрҙе дөрөҫ күрһәтә белеү (айыу килә, бесәй шыуыша һ.б.)

Музыкаль ҡоралдарҙа уйнау. Балаларҙы ябай музыка ҡоралдарындауйнап һәм уларҙың яңғырауышы менән таныштырыу: металлафон, ҡыңғырау, шалтырауыҡ, барабан, дөңгөр. Уларҙы һуҡма ҡоралдарҙа уйнарға өйрәтеү.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Музыкаға һөйөү тәрбиәләүҙе дауам итеү, уны тыңларға теләк, ынтылыш тәрбиәләү, музыканан алған хис-тойғоно һәм тәьҫораттарҙы байытыу, музыкаль яҡтан мәҙәнилекте үҫтереү.

Тыңлау. Көйҙө иғтибар һәм ҡыҙыҡһыныу менән тыңларға, унын характерын тойорға өйрәтеү. Көйө буйынса йырҙы, пьесаны таный белеү. Өндәрҙе юғарылығы буйынса айыра белеү (секта, септима).

Башҡорт музыка ҡоралдары – ҡурай һәм ҡумыҙ менән яҡындан танышыу, уларҙа башҡарылған көйҙәрҙе тыңлау, характерҙары буйынса айыра белергә өйрәтеү. Башҡорт халыҡ йырҙарын тыңлау, улар тураһында ҡыҫҡаса төшөнсә биреү.

Йырлау. Йырҙы көсәнмәй, тасуири, етеҙ һәм моңло итеп йырларға, тынды фразалар араһында алырға, һүҙҙәрҙе асыҡ әйтергә, көйҙөң мелодияһын дөрөҫ тапшырырға өйрәтеү.

Йырҙы берҙәм башларға һәм тамамларға өйрәтеү, музыка инструменты менән бергәләп йәки яңғыҙ йырлау.

Йыр ижады.Бишек йырына көйҙө үҙ-аллы уйлап сығарып, ижад итә белергә өйрәтеү. Йырлап бирелгән һорауҙарға («Һинең исемең нисек?», «Бесәй, һиңә ни кәрәк?», «Һин ҡайҙа?») яуап бирергә өйрәтеү. Бирелгән текстҡа импровизация менән көй сығарыу һәләтен формалаштырыу.

Музыкаль-ритмик хәрәкәттәр. Балаларҙы көйҙөң характерына ярашлы хәрәкәт итергә өйрәтеү, ике һәм өс өлөштән торған көйгә ҡарап, хәрәкәттәрҙе үҙ-аллы үҙгәртә белергә өйрәтеү.

Бейеү хәрәкәттәрен башҡара белеү: аяҡтарҙы алмаш-тилмәш аяҡ осона һәм үксәгә ҡуйыу, ике аяҡты бергә ҡуйып, тубыҡтарҙы ҡыҫып, торған урында әҙ генә бер нисә тапҡыр эйелеү («пружинка»); яңғыҙ һәм парлашып әйләнеү; парлашып түңәрәктә йөрөү; ат булып сабыу; түңәрәктән сығып таралышыу һәм кире түңәрәккә тора белеү; аяҡтарҙы бер-бер артлы алмаштырып баҫып, аҙымдар яһау һәм тыпырлау; предметтар менән хәрәкәттәр башҡарыу; аяҡтан-аяҡҡа һикереү.

Музыкаль-уйын һәм бейеү ижады. Уйынлы образдарҙы тасуири итеп күрһәтергә өйрәтеү (япраҡ өйөрөлә, ҡар яуа). Йырҙарҙы уйнап хәрәкәтләнеп башҡарыу һәм сәхнәләштерә белеү (шаян ҡуян, хәйләкәр төлкө, уҫал бүре һ.б.).

Музыкаль ҡоралдарҙа уйнау. Ябай көйҙәрҙе ағас ҡалаҡта, шалтырауыҡта, дөңгөрҙә, металлафонда ябай көйҙәрҙе уйнарға өйрәтеү. Ҡурайға, ҡумыҙға ҡыҙыҡһыныу тыуҙырыу.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Музыкаға ҡарата ҡыҙыҡһыныу һәм мөхәббәт, уны тоя белеү һәләтен үҫтереүҙе дауам итеү. Классик музыка, халыҡ көйҙәре һәм хәҙерге заман музыкаһы менән таныштырыу нигеҙендә музыкаль мәҙәнилекте формалаштырыу.

Балаларҙың музыкаль яҡтан һәләттәрен (тауыш юғарылығын, ритмын, тембрын, динамикаһын) айырыуҙы һәм ишетеүҙе үҫтереүҙе дауам итеү.

Йырлау, музыка аҫтында хәрәкәттәр яһау, балалар музыка уйын ҡоралдарында уйнау һәм импровизациялау күнекмәләрен үҫтереү; балаларҙың ижади әүҙемлегенә булышлыҡ итеү.

Тыңлау. Музыкаль әҫәрҙәрҙең жанрҙарын (марш, бейеү, йыр) айырырға өйрәтеү.

Музыкаль хәтерҙе үҫтереү, музыкаль әҫәрҙең айырым өлөштәре (инеш, йомғаҡлау, музыкаль фраза) буйынса уларҙы таныуҙы камиллаштырыу.

Квинта сиктәре эсендә өндәрҙең юғарылығын, яңғыраштары буйынса музыка уйын ҡоралдарын (клавишлы-бәрмә һәм ҡыллы: фортепиано, скрипка, виолончель, балалайка) айырыу күнекмәләрен үҫтереү. Төрлө музыка ҡоралдарының яңғырауын таныу (фортепиано, баян, ҡурай, ҡумыҙ). Әйтелгән ҡоралдарҙа башҡарылған йырҙарҙы тыңлатыу.

Йырлау. Балаларҙы тасуири итеп, тыныс, ҡысҡырмай, талғын, еңел, ре$_{ү}$ – до$_{ә}$ диапазонында йырларға өйрәтеү; тынды йыр алдынан һәм музыкаль фразалар араһында алырға өйрәтеү; һүҙҙәрҙе асыҡ әйтеү; йырҙы ваҡытында башлау һәм тамамлау; көйҙө дөрөҫ итеп башҡарырға өйрәтеү; элек өйрәнелгән йырҙарҙы яңғыҙ башҡарыу.

Йыр ижады. Бирелгән текстҡа ярашлы көй уйлап сығарырға өйрәтеү. Төрлө көйҙәрҙе яңғырашы буйынса ҡабул итеп, уларҙы үҙаллы характеры буйынса айыра белергә өйрәтеү: моңло һәм яғымлы бишек йырын, дәртле һәм теремек марш көйөн, һалмаҡ вальсты, шат күңелле бейеү көйөн һ.б.

Музыкаль-ритмик хәрәкәттәр. Көйҙөң характерына, музыкаль фразаларға ярашлы хәрәкәттәрҙе үҙгәртә белергә, төрлө предметтар менән, йәки уларҙан башҡа башҡарырға өйрәтеү.

Бейеү хәрәкәттәрен өйрәтеү: аяҡтарҙы алмашлап баҫып, аҙымлап атлау; тубыҡтарҙы күтәрә биреп баҫыу; ҡул суҡтарын һелкетеү; бармаҡтарҙы сиртеү; бер урында тыпырлау; бер аяҡта һикереп, алға табан аҙым яһау һәм икенсе аяҡ менән дә шул уҡ хәрәкәттәрҙе башҡарыу. Балаларға ошо хәрәкәттәрҙән торған бейеүҙәрҙе өйрәтеү.

Йырлы түңәрәк бейеүҙәре, шулай уҡ башҡа халыҡтарҙың бейеүҙәре менән таныштырыу. Музыкаль уйындарҙы һәм бейеүҙәрҙе үҙ-аллы башҡарыу. Йырлы түңәрәк бейеүҙәренең йөкмәткеһен сәхнәләштереү.

Төрлө уйындарҙа әкиәт хайуандарын һәм ҡоштарын (ат, кәзә, төлкө, айыу, ҡуян, торна, ҡоҙғон һ.б.) кәүҙәләндерергә өйрәтеү.

Музыка ҡоралдарында ябай ғына көйҙәрҙе яңғыҙ һәм бәләкәй төркөмдәр менән уйнарға өйрәтеү.

Музыкаль-уйын һәм бейеү ижады.

Бейеү ижадын үҫтереү; ижадта үҙ-аллылыҡ күрһәтеп, бейеүҙәр өсөн хәрәкәттәр уйлап сығарырға, бейеү композицияһын төҙөргә өйрәтеү.

Үҙ-аллы йырҙың эстәлеген сағылдырыусы хәрәкәттәр уйлап сығарырға өйрәтеү.

Йырҙарҙың, әйлән-бәйлән уйындарының эстәлеген сәхнәләштереү теләге уятыу.

Балалар музыка уйын ҡоралдарында уйнау. Балаларҙы иң ябай көйҙәрҙебалалар музыка уйын ҡоралдарында уйнарға; көйҙөң үҫеш динамикаһын һәм темпынһаҡлап, таныш йырҙарҙы шәхси рәүештә һәм бәләкәй төркөмдәр менән башҡарырға өйрәтеү.

Балалар ижадын үҫтереү, уларҙы әүҙем рәүештә үҙ-аллы башҡарыуға дәртләндереү.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Балаларҙа төрлө жанрҙағы музыкаль әҫәрҙәргә ҡарата ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү. Музыка тәьҫире аҫтында алынған тәьҫораттарҙы киңәйтеү.

Йырлау тауышы аппаратын формалаштырыуға, музыкаға эйәреп хәрәкәт итеү күнекмәләрен үҫтереүгә булышлыҡ итеү.

Ябай ғына кимәлдә музыкаль төшөнсәләр менән таныштырыу.

Ансамблдә (төрлө музыка ҡоралдарында) уйнарға өйрәтеү.

Йырҙарҙы, бейеүҙәрҙе үҙ-аллы башҡарыуға ынтылыш тәрбиәләү.

Тыңлау. Квинта - терция сиктәре эсендә көйҙөң моңон, яңғырау үҙенсәлеген, көсөн ишетә һәм айыра белеү һәләтен үҫтереүҙе дауам итеү. Өндәрҙең юғары, түбән яңғырау нескәлеген айыра белеү. Таныш әҫәрҙе таный белеү.

Балаларҙа музыкаль тәьҫирҙәрҙе байытыуҙы һәм музыкаль зауыҡ формалаштырыуҙы дауам итеү, музыкаль хәтерҙе үҫтереү. Фекерләү ҡеүәһен, күҙаллау, хәтер, ишетеү һәләтен үҫтереүгә булышлыҡ итеү.

Ябай ғына музыкаль төшөнсәләр (темп, ритм); музыкаль жанрҙар (опера,концерт, симфоник концерт), композиторҙар һәм музыканттар ижады менәнтаныштырыу.

Бейеүҙе (полька, вальс, халыҡ бейеүе), йырҙы, маршты айырып әйтә белеү һәм йөкмәткеһенең өлөштәрен таный белергә өйрәтеү (инеш, ҡушымта, аҙағы).

Вокаль музыка менән таныштырыу: башҡорт халыҡ йырҙары, башҡа халыҡ йырҙары, хәҙерге заман йырҙары, инструменталь музыка менән таныштырыу: фортепиано, баян, скрипка, ҡурай, оркестр менән таныштырыу: халыҡ инструменттары, тынлы һәм симфоник оркестр.

Башҡорт халҡының тормошонда ҡурайҙың, йырҙың, ҡурайсыларҙың тотҡан урынын күрһәтеү. Атаҡлы ҡурайсылар (Ишмулла Дилмөхәмәтов, Роберт Юлдашев, һ.б.) башҡарыуында әҫәрҙәр тыңлау. Халыҡ йырҙарын һәм бейеүҙәрен башҡарыусы арҙаҡлы шәхестәр менән таныштырыу (Рәшиҙә Туйсина, Риф Ғәбитов һ.б.).

Ҡобайырҙар менән таныштырыу. Башҡортостан һәм Рәсәй Федерацияһының гимндары менән таныштырыуҙы дауам итеү. Уларҙы көйө аша таный белеү.

Классик һәм бөгөнгө заман композиторҙарының балалар өсөн яҙған әҫәрҙәре менән танышыу.

Балаларҙы Рәсәйҙең һәм Башҡортостандың Дәүләт гимндары менән таныштырыу.

Йырлау. Балаларҙы тасуири итеп, тыныс тауыш менән, талғын, еңел, ре$_{\text{ү}}$ – до$_{\text{ә}}$ диапазонында йырларға өйрәтеү. Тынды музыкаль фразалар араһында һәм йырҙың башында дөрөҫ итеп алып, фразаның аҙағына тиклем тоторға өйрәтеү. Йырҙы үҙ-аллы башлау һәм тамамлау. Яңғыҙ һәм бергәләп йырлау.

Йыр ижады.Халыҡ йырҙарына оҡшатып, үҙ-аллы көйҙәр сығарырға; таныш йырҙарҙы, музыкаль пьесаларҙы һәм бейеү көйҙәрен файҙаланып, өлгө буйынса, йәки унан башҡа бирелгән темаға көйҙәр уйлап сығарырға өйрәтеү.

Музыкаль-ритмик хәрәкәтләр. Бейеү хәрәкәттәре күнекмәләрен, бейеүҙә хис-тойғоно сағылдырып, музыканың характерына тап килтереп, ритмик хәрәкәтләнеү күнекмәләрен үҫтереүгә булышлыҡ итеү.

Көйҙөң характерына ярашлы итеп ритмлы хәрәкәттәр башҡарыу һәләтен нығытыу. Бейеү хәрәкәттәрен өйрәтеү (аҙымдарҙы алмашлап атлау, полька, галоп, үксә һуғыу, бармаҡ сиртеү, тыпырлау һ.б.) Балаларға ошо хәрәкәттәрҙән торған бейеүҙәр өйрәтеү.

Милли халыҡ бейеүҙәре (рус, башҡорт, татар, белорус, украин һ.б.) менән таныштырыу.

Бейеү-уйын ижадын үҫтереү; йырҙарҙы, әҙәби әҫәрҙәрҙе сәхнәләштергәндә төрлө образдарҙы зауыҡлы итеп башҡарыу күнекмәләрен формалаштырыу.

Музыкаль-уйын һәм бейеү ижады.

Музыкаль үҫеште тәьмин иткән эшмәкәрлектең аңлайышлы төрҙәрендә (оркестрҙа уйнау, йырлау, бейеү хәрәкәттәре һ.б.) балаларҙың ижади әүҙемлеген үҫтереүгә булышлыҡ итеү.

Төрлө характерҙағы музыкаға ярашлы импровизациялар уйлап табырға өйрәтеү (саңғысы, конькиҙә шыуыусы, һыбайлы, балыҡсы, хәйләкәр бесәй, асыулы кәзә бәрәсе һ.б.)

Йырҙың эстәлеген сағылдырыусы хәрәкәттәр уйлап сығарырға, күҙ алдына килтергән предметтар менән төрлө образдар тыуҙырырға өйрәтеү.

Хәрәкәттәрҙә музыкаль образдарҙы сағылдырыу ысулдарын үҙ-аллы эҙләргә өйрәтеү.

Музыкаль һәләтте үҫтереү; әүҙемлек һәм үҙ-аллылыҡ күрһәтеүҙе хуплау.

Балалар музыка уйын ҡоралдарында уйнау. Төрлө музыка уйын ҡоралдары ярҙамында башҡарылған һәм оркестр өсөн эшкәртелгән музыкаль әҫәрҙәр менән таныштырыу.

Балаларҙы металлофонда, һыбыҙғыла, бәрмә музыка ҡоралдарында (барабан, шөңгөр (бубен), шалтырауыҡ), башҡорт халыҡ музыка ҡоралдарында (ҡумыҙ, ҡурай, думбыра, һ.б.) рус халыҡ музыка ҡоралдарында (өсмөйөш, ағас ҡалаҡ, дөңгөр, һ.б.) уйнарға өйрәтеү.

Ансамблдә, йә оркестрҙа музыкаль әҫәрҙе уйнарға өйрәтеү.

«ФИЗИК ҮҪЕШ» БЕЛЕМ БИРЕҮ ӨЛКӘҺЕ

«Физик үҫеш» эшмәкәрлектең йөкмәткеһе үҙ эсенә төрлөсә хәрәкәтләнеүҙе, координация һәм һығылмалылыҡ кеүек физик сифаттарҙы үҫтереүҙе һәм организмдың төп хәрәкәтләнеү системаһының дөрөҫ формалашыуына нигеҙ һалыуҙы күҙаллай.

Баланың үҙ хәрәкәт-торошо менән идара итә белеүенә өйрәнеүҙе, ҡулдарҙың эре һәм ваҡ моторикаһының үҫешенә булышлыҡ итеүсе күнекмәләр башҡара белеүен,организмға зыян килмәҫлек итеп төп хәрәкәттәрҙе дөрөҫ үтәүен (атлау, йүгереү, һикереүҙәр, ике яҡҡа ла боролоу, эйелеү, тәгәрәү һ.б.) өйрәтеү ҙә инә.

Спорттың ҡайһы бер төрҙәре тураһында башланғыс төшөнсәләрҙең формалашыуын, хәрәкәтле уйын ҡағиҙәләре һәм уларҙы уйнау ысулдары менән таныштырыуҙы үҙ эсенә ала.

Сәләмәт тормош алып барыуҙы, сәләмәт һәм хәүефһеҙ йәшәү ҡағиҙәләрен дөрөҫ үтәүҙе (файҙалы ғәҙәттәр, дөрөҫ туҡланыу,сынығыу алымдарын) ала.

Төп маҡсаттары һәм бурыстары

Сәләмәт тормош тураһында башланғыс төшөнсәләр биреү, балаларҙың һаулығын һаҡлау һәм нығытыу эшен даими рәүештә алып барыу; дөрөҫ һын, кәүҙә торошон формалаштырыу; төп хәрәкәттәрҙе һәм тирә-йүндә дөрөҫ хәрәкәтләнә белеүҙе үҫтереү.

Физик культура. Әүҙемлек, үҙ-аллылыҡ, етеҙлек, хәрәкәтте башҡарғанда уларҙың матурлығын, тасуирлығын, һомғоллоғон сағылдырыуға иғтибар биреүҙе, хәрәкәтле һәм спорт уйындарына, физик һәм спорт күнекмәләренә, үҙ-аллы хәрәкәтләнеү эшмәкәрлегенә ҡыҙыҡһыныу һәм спортҡа ҡарата һөйөү тәрбиәләү.

ПСИХОЛОГИК ҺӘМ ПЕДАГОГИК ЭШТЕҢ ЙӨКМӘТКЕҺЕ

Сәләмәт тормош тураһында башланғыс төшөнсә биреү

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Балаларҙың һаулығын һаҡлау һәм нығытыу эшен дауам итеү: дөрөҫ һын, кәүҙә торошон формалаштырыу, төп хәрәкәттәрҙе үтәй белеүҙе нығытыу, үҫтереү.

Тирә-йүндә дөрөҫ хәрәкәтләнә белеүҙе үҫтереү. Балаларҙың бергәләп уйнауын, физик күнекмәләр башҡарыуын хуплау.

Әүҙемлек, үҙ-аллылыҡ, күтәренке күңел формалашыуына булышлыҡ итеү.

Төрлө тәбиғи факторҙарҙы (һыу, һауа, ҡояш) ҡулланып, медицина хеҙмәткәрҙәрҙе күҙәтеүе аҫтында балаларҙы сыныҡтырыу саралары үткәреү.

Төркөм бүлмәһендә балаларҙы еңел кейемдә йөрөргә өйрәтеү.

Саф һауала көн тәртибенә ярашлы кейем кейҙереү.

Көн һайын 5-6 минутлыҡ иртәнге гимнастика үткәреү.

Хәрәкәтле уйындарҙа һәм физик күнекмәләрҙе башҡарыуҙа бергәләп, ҡатнашып эш итергә күнектереү.

Физик күнекмәләргә ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү, буш ваҡытта физкультура йыһаздарын ҡулланырға өйрәтеү.

Мөмкинлек булғанда балаларҙы йөҙөргә өйрәтеү.

Уртансы төркөм (4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Медицина хеҙмәткәрҙәре етәкселегендә тәбиғи факторҙар ҡулланып, сыныҡтырыу саралары үткәреү.

Көн һайын 6-8 минутлыҡ иртәнге гимнастика үткәреү.

Йыл миҙгеленә ярашлы төрлө хәрәкәтле һәи спорт уйындары үткәреү (ҡышын – санала, саңғыла шыуыу, боҙ юлдан аяҡ өҫтөндә йәки ултырып шыуыу; йәйен – велосипедта, самокатта йөрөү). Мөмкинлеккә ҡарап, йөҙөргә өйрәтеү.

Айына 1 тапҡыр 20 минутлыҡ физкультура буйынса күңел асыуҙар, йылына 2 тапҡыр (йәй һәм ҡыш) 45 минутлыҡ физкультура байрамдары үткәреү.

Өлкән төркөм (5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Һаулыкты нығытыу сараларын башҡарыу, төп хәрәкәттәрҙе үтәү оҫталығын байытыу.

Һәр төр хәрәкәттә кәүҙә торошон дөрөҫ тотоуҙы формалаштырыу, әҙәп-гигиена ҡағиҙәләрен үҙ-аллы һәм теләк менән башҡарыуҙы формалаштырыу.

Тән, хәрәкәт матурлығына иғтибар тәрбиәләү.

Медицина хеҙмәткәрҙәре күҙәтеүе аҫтында тәбиғи сараларҙы ҡулланып, (һыу, һауа, ҡояш) сыныҡтырыу процедуралары физик күнекмәләр менән аралаштырып башҡарыуҙы дауам итеү.

Көн һайын 8-10 минутлыҡ иртәнге гимнастика үткәреүҙе дауам итеү. Дәрестәрҙә 1-3 минутлыҡ, улар араһында 10 минутлыҡ ял минуттары үткәреү.

Балаларҙы үҙ-аллы спорт һәм хәрәкәтле уйындар уйнарға өйрәтеү: ҡышын санала, саңғыла йөрөү; йәйен – ике тәгәрмәсле велосипедта, тәгәрмәсле конькилә йөрөү, йөҙөргә өйрәтеү һ.б.

Айына 1 тапҡыр 25-30 минутлыҡ физкультуранан күңел асыуҙар, 2 тапҡыр 1 сәғәтлек физкультура байрамдары үткәреү. Уларға әҙерлекте бергәләп башҡарыу, сараларҙа балаларҙың һәм ата-әсәләрҙең әүҙем ҡатнашыуын ойоштороу.

Физик яҡтан сыныҡтырыу һәм һауыҡтырыу саралары аша балаларҙа үҙ-аллылыҡ, ижадилыҡ, психик яҡтан тотороҡлоҡ һәм әхлаҡи һыҙаттар тәрбиәләү.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Балаларҙың һаулығын нығытыуҙы һәм сәләмәт йәшәйеш күнекмәләрен үтәргә күнектереүҙе дауам итеү.

Хәрәкәтләнеүҙә ижадилыҡ, үҙ-аллылыҡ, әүҙемлек үҫтереү. Спортҡа ҡыҙыҡһыныу һәм һөйөү тәрбиәләү.

Медицина хеҙмәткәрҙәре күҙәтеүе аҫтында һәр баланың шәхси үҙенсәлектәренә ҡарап, төрлө сыныҡтырыу саралары үткәреү.

Көн һайын 10-12 минутлыҡ иртәнге гимнастика үткәреү.

Дәрестәр араһында һәм психик энергия күберәк талап ителгән дәрестәрҙә 1-3 минутлыҡ физминуткалар үткәреү.

Тейешле шарттар булдырыу мөмкинлеге булған осраҡта йөҙөргә өйрәтеү.

Баланың үҫеш кимәленә тап килтереп, көн эсендә тейешле хәрәкәтләнеүҙе ойоштороу.

Айына бер тапҡыр 40-ар минутлыҡ физкультуранан күңел асыу, йылына ике тапҡыр (ҡыш, йәй) бер сәғәтлек физкультура байрамыүткәреү.

Физик культура

Кескәйҙәр төркөмө(3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Хәрәкәтләнеүҙең төрлө төрҙәрен үҫтереү. Балаларҙы аяҡтарын һөйрәмәй, баштарын төшөрмәй, ҡулдарҙы сиратлап һелтәп һәм аяҡтарҙы алмашлап атлап, иркен һәм еңел итеп йөрөргә һәм йүгерергә өйрәтеү.

Бейеклеккә һикергәндә ике аяҡты ерҙән этеп күтәрелергә һәм ергә дөрөҫ төшөрөргә өйрәтеү, бер урында һәм алға табан ике аяҡта һикереү.

Урындан алыҫҡа һәм бейеклеккә һикергәндә, туп ташлағанда, тәгәрәткәндә кәүҙәне дөрөҫ тоторға өйрәтеү.

Үрмәләгәндә арҡыры ағасҡа дөрөҫ тотонорға, тупты ике ҡул менән тотоп ташларға өйрәтеү.

Берәмләп колоннаға бер-береһе эргәһенә, сафҡа, түңәрәккә теҙелергә һәм үҙ урынын табырға күнектереү. Һәр төр хәрәкәтләнеүҙә дөрөҫ кәүҙә торошон һаҡлауға өйрәтеү.

Санала, өс тәгәрмәсле велосипедта үҙ-аллы ултырып йөрөргә өйрәтеү. Саңғыларҙы кейергә, сисергә, шыуырға, аҙаҡ урынына ҡуйырға өйрәтеү.

Хәрәкәтле уйындарҙа ҡағиҙәләрҙе үтәргә өйрәтеү. Тәүәкәллек, үҙ-аллылыҡ, етеҙлек тәрбиәләү.

Хәрәкәтле уйындар. Хәрәкәтләнеү эшмәкәрлегендә балаларҙың әүҙемлеген, ижадилығын хуплау. Ҡағиҙәле уйындар уйнауҙы ойоштороу. Тәгәрмәсле уйынсыҡтарҙа, машиналарҙа, велосипедта йөрөүҙе, шар, туп менән үҙ-аллы уйнауҙы ойоштороу. Ябай ғына ҡағиҙәләрҙе үтәп, бер-береһе менән килешеп, тирә-йүндәге арауыҡта үҙҙәре торған ерҙе билдәләй белеү.

Уртансы төркөм(4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Хәрәкәтләнеүҙең төрлө төрҙәрен дөрөҫ башҡарыуҙы нығытыу. Хәрәкәттәрҙе башҡарғанда уларҙың матурлығын, мәғәнәлеген, тасиурлығын, һомғоллоғон сағылдырыуға иғтибар биреү.

Кәүҙәнең дөрөҫ торошон формалаштырыу.

Аяҡ һәм ҡул хәрәкәттәрен бер-береһенә тап килтереп атлау, йүгереү күнекмәләрен камиллаштырыу.

Аяҡ осона, үксәгә баҫып атлауҙы нығытыу.

Темпты, йүнәлеште үҙгәртеп, тубыҡтарҙы юғары күтәреп йүгерергә өйрәтеү.

Шыуышыу һәм үрмәләүҙең төрлө төрҙәрен (имгәкләп, шыуышып, эскәмйә буйлап) нығытыу.

Гимнастика стенкаһының әле бер яғына, әле икенсе яғына күсеп, үрмәләргә өйрәтеү.

Һикереү, ҡом тултырылған тоҡсай ырғытыу, сәпкә бәреү, тупты тотоп алыу төрҙәрен нығытыу.

Тигеҙлек һаҡлауҙы нығытыуға айырыуса иғтибар итеү.

Сафҡа теҙелеү буйынса күнегеүҙәр башҡарыуға, колоннаға берәрләп, икешәрләп, өсәрләп теҙелергә, төрлө яҡҡа боролорға өйрәтеү.

Хәрәкәтле, спорт, халыҡ уйындары менән таныштырыу.

Хәрәкәтле уйындар. Туптар, һикергестәр, ҡоршауҙар һ.б. менән уйындар үткәреп, әүҙем хәрәкәтләнеүҙе үҫтереү.

Тирә-йүндә йүнәлеш билдәләүҙе, үҙ-аллылыҡты, осҡорлоҡто, зирәклекте, ижади һәләтлекте үҫтереүгә уйындар үткәреү.

Ололар әйтеүен көтмәй, уйында ҡағиҙәләрҙе үҙ-аллы үтәй белеүгә ғәҙәтләндереү.

Өлкәндәр төркөмө(5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Баланың кәүҙәһенең дөрөҫ торошон формалаштырыуҙы дауам итеү.

Хәрәкәтләнеү күнекмәләрен камиллаштырыу.

Психофизилогик сифаттар – йылғырлыҡ, көс, сыҙамлыҡ, һығылмалыҡ - тәрбиәләү.

Терәк предметтан этенеп, еңел генә йүгерә һәм атлай белеү. Баҫтырышып йүгереү, ҡаршылыҡтар үтеп йүгереү.

Тиҙлекте үҙгәртеп, гимнастика стенаһынан үрмәләү.Йүгереп килеп оҙонлоҡҡа һәм бейеклеккә һикереү. Һикереү төрөнә ҡарап, аяҡтар менән этенә белеү, йомшаҡ урынға һикергес аша һикереү, тигеҙлек һаҡлап ергә һикереп төшөү.

Предметты ташлағанда ҡулдарҙы һелтәү һәм әйберҙеырғытыуҙы бергә башҡара белеү, тупты һыңар ҡул менән тота белеү, тупты ергә ике ҡул менән алмашлап һуғып, хәрәкәтләнеү.

Саңғыла аяҡтарҙы шыуҙырып йөрөү, ҡалҡыу урынға саңғыла менә белеү, тауҙан шыуып төшөү, ике тәгәрмәсле велосипедта йөрөү, самокатта аяҡтарҙы алмаштырып этеп йөрөү. Түрә-йүндәге аралыҡта йүнәлеште дөрөҫ билдәләү.

Спорт уйындарының ябай ғына элементтарына өйрәтеү, ярыш рәүешендә уйындар ойоштороу.

Өлкәндәргә спорт йыһаздарын әҙерләргә, аҙаҡ – йыйышырға ярҙамлашыу.

Баланың шәхес булараҡ формалашыуына һәр яҡлап ярҙам итеү.

Хәрәкәтле уйындар.Таныш булған уйындарҙы үҙ-аллы ойошторорға тырышыуҙы, уйында әүҙемлек күрһәтеүҙе хуплау.

Балаларҙа хәрәкәтле уйындарҙа, ярыштарҙа, эстафеталарҙа ҡатнашырға ынтылыш тәрбиәләү. Спорт уйындарына һәм күнегеүҙәренә өйрәтеү.

Уйын ҡағиҙәләрен дөрөҫ үтәп, аҙағына тиклем уйнау. Ярышыу, күмәкләп бер командала уйнау һәләтен үҫтереү.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө(6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Балаларҙың сәләмәтлеген нығытыуҙы, физик үҫешен камиллаштырыуҙы дауам итеү. Көн һуҙымында әүҙем хәрәкәт эшмәкәрлегенә өлгәшеү. Хәрәкәт итеүҙең бөтә төрҙәрен (атлап йөрөү, йүгереү, шыуышыу, үрмәләү, һикереү, туп ырғытыу, уны тотоп алыу, сәпкә бәреү һ.б.) камиллаштырыу.

Тирә-йүндә үҙ урыңын билдәләп, хәрәкәтләнә, тигеҙлек һаҡлап, күнекмәләр башҡара белеү.

Сафта йөрөгәндә хәрәкәт итеү йүнәлешен үҙгәртергә, сафҡа төрлөсә яңынан теҙелергә өйрәтеү.

Физкультура күнегеүҙәренең бөтә төрҙәрен дә үҙ-аллы башҡарырға өйрәтеү.

Хәрәкәт итеүҙең төп төрҙәрен нығытыу маҡсатында һәр бала менән шәхси эш үткәреү. Йөҙөргә, ике тәгәрмәсле велосипедта йөрөргә өйрәтеүҙе дауам итеү.

Еңел атлетика комплекстарын, йүгереү, атлау, һикереү, сәпкә бәреү кеүек төп хәрәкәт төрҙәрен киң ҡулланыу.

Физик тәрбиә сараларында халыҡ уйындарын ҡулланыу. Хәрәкәтле уйындарҙы көн тәртибенең икенсе яртыһында йышыраҡ үткәреү. Ата-әсәләр менән кәңәшләшеп, медицина хеҙмәткәрҙәре күҙәтеүе аҫтында балалар организмын сыныҡтырыуҙа традицион булмаған алымдар ҡулланыу.

Хәрәкәтле уйындар. Балаларҙы төрлө хәрәкәтле уйындарҙы һайлай белергә өйрәтеү (ярышыу элементтары менән), ошо уйындар уларға психофизик яҡтан үҫешергә булышлык итергә тейештәр (йылдамлыҡ, көс, тиҙлек, сыҙамлыҡ, һығылмалыҡ).Хәрәкәттәрҙә үҙенең кәүҙә торошон, хәрәкәтләнеү ысулдарын аңлы рәүештә арауыҡта дөрөҫ башҡара белергә өйрәтеү.

Таныш булған уйындарҙы иптәштәре менән берлектә ойоштора белеү, үҙҙәренең һәм дуҫтарынын һөҙөмтәләрен баһалай белергә өйрәтеү. Яңы уйындар уйлап сығарырға, хәрәкәттәрҙе төрлөләндерә белеүҙе хуплау.

Спорт уйындарына, күнекмәләренә ҡарата ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү (бура уйыны, бадминтон, баскетбол, өҫтәл теннисы, хоккей, футбол).

ПРОГРАММАНЫ ТОРМОШҠА АШЫРЫУ САРАЛАРЫ

Программаны тормошҡа ашырыуғапсихологик һәм педагогик шарттар

Аң-белем биреүһәм тәрбиә эшен ойоштороу үҙенсәлектәре

Программаны тормошҡа ашырыу өсөн мөһим шарттар булып, балалар үҫешенә ыңғай тәьҫир иткән һәм төрлө яҡлап уны үҫтереүсе мөхит булдырыу тора.

Балалар баҡсаһы балаларға шатлыҡ килтерергә,ә белем биреү эшмәкәрлеге мауыҡтырғыс итеп ойошторолорға тейеш.

Белем биреү эшмәкәрлегенең маҡсаттары:

- балаларҙың эмоциональ яҡтан именлеген тәьмин итеү;

-балаларҙа башҡа кешеләргә ҡарата иғтибарлы һәм яҡшы мөнәсәбәттә булыуҙы тәрбиәләү өсөн шарттар булдырыу;

-балаларҙа үҙ-аллыҡты үҫтереү;

- төрлө эшмәкәрлек төрҙәрендә балаларҙың һәләтен үҫтереү.

Был маҡсаттарҙы тормошҡа ашырыу өсөн педагогтарға түбәндәгеләр тәҡдим ителә:

-баланы шәхес булараҡ хөрмәт итеү һәм башҡа педагогтар менән берлектә демократик алымдар ҡулланыу аша уны үҫтереү;

-балаларҙа яуаплылыҡ һәм башҡа кешеләргә ҡарата хәстәрле һәм яуаплы булыу һәләтен үҫтереү өсөн шарттар булдырыу;

-килеп сыҡҡан көндәлек ваҡиғаларҙы бергәләп тикшереү, хәл итеү, кәрәк саҡта ярҙам итеү, йәшәйештә дөйөм әҙәп һәм әхлаҡи ҡағиҙәләр булдырып, уны үтәргә өйрәтеү, бер-береһенә хөрмәтле булырға өйрәтеү;

-балаларҙың йәшәйештәге күренештәргә, хәл-ваҡиғаларға үҙ ҡарашы булыуын формалаштырыу һәм уны дәлилләргә, яҡларға өйрәтеү;

-балаларғаһәр бер кешенең үҙ фекере,үҙ баһаһы булыуы менән айырылып тороуын һәм уларҙың нисек итеп кешенең тәртибенә, холоҡ-фиғеленә тәьҫиритеүен аңлатыу, төрлө осраҡтарҙы бергәләп тикшереү;

-ата-әсәләр һәм педагогтар менән ҡуйылған маҡсаттарҙы үтәүгә йүнәлтелгән сараларҙы бергәләп билдәләү, тормошҡа ашырыу юлдарын асыҡлау.

Балалар баҡсаһында баланың уйын аша аң-белемде үҙләштереү даирәһе киң булырға һәм балала был өлкәлә әүҙемлек күрһәтеүгә шарттар тыуҙырылған булырға тейеш.

Мәктәпкәсә белем биреү ойошмаларында балаларҙа тормошто яратыу, тирә-йүнде өйрәнеүгә ҡыҙыҡһыныу, һәр бер яңылыҡты белергә һәм үҙләштерергә теләге булыу кеүек сифаттарҙы формалаштырыу өсөн тейешле шарттар булдырыу мөһим.

Аң-белемгә өйрәтеү һәм тәрбиәләү мөхитенең заман талаптарына тап килтереп ойошторолоуы балала үҙ-үҙеңә ышаныс тойғоһо үҫтереүҙе, йәшәйеште тәрәнерәк өйрәнергә ҡыҙыҡһыныу уятыуҙы, көндәлек тормошта хаталаныу осраҡтарының булыуын, ләкин уларҙы

йырып сығыу сараларын өйрәнеү мөмкинлегенең һәр саҡ булыуын тәьмин итә. Баланыңауыр ваҡыттарҙа башҡаларға ярҙам итеү теләген,танып-белеүгә ҡыҙыҡһыныуын хуплау, уға социаль яҡтан уңышлы шәхес булып үҫергә ярҙам итә.

Балалар менән өйрәнелгән темалар аң-белемгә өйрәтеүҙә һәм тәрбиәләүҙә ҡуйылған маҡсаттарҙы үтәү материалдары булып тора. Улар балаларҙың һәләтен һәм үҙ-аллылығын үҫтереү, көндәлектормошта уңышлы йәшәү өсөн кәрәк булған эш-хәрәкәттәрҙе башҡарыу ысулдарын үҙләштереүҙе һәм ҡуллана белеүҙе күҙаллай.

Балалар баҡсаһы шарттарында көндәлек йәшәйештә килеп тыуған төрлө осраҡтар баланы шәхес булараҡ тәрбиәләүҙә мөһим урын биләй: бала саф һауала уйнағанда, йәки эшмәкәрлектең башҡа төрҙәрендә башҡалар менән аралаша, тиҫтерҙәре менәнтөрлө мөнәсәбәткә инә, әүҙем булырға, үҙ-аллы ниндәйҙер ҡарарға килергә, уйлап эш итергә күнегә.

ҒАИЛӘ ҺӘМ БАЛАЛАР БАҠСАҺЫ АРАҺЫНДАҒЫ ҮҘ-АРА БӘЙЛӘНЕШ

Төп маҡсаттары һәм бурыстары

Баланы шәхес булараҡ үҫтереү өсөн иң мөһим шарттарҙың береһе булып ғаилә һәм балалар баҡсаһы араһындағы үҙ-ара бәйләнештең нисек бер-береһенә ыңғай тәьҫир итеүе, йәки йоғонтоһо тора.

Төп маҡсат булып, балалар баҡсаһы педагогтары һәм ғаилә ағзалары араһында тығыҙ һәм нәтижәле үҙ-ара бәйләнеште формалаштырыуға кәрәкле шарттар булдырыу, ата-әсәләрҙең компетентлығын (бала тәрбиәләү буйынса килеп тыуған төрлө социаль-педагогик проблемаларҙы сисә белеү һәләтен) үҫтереү; ата-әсәләрҙең хоҡуҡтарын аңлауҙы һәм хөрмәтләүҙе тәьмин итеү тора.

Ата-әсәләрҙең һәм педагогтарҙың бер-береһен ғәйепләүҙе, бала тәрбиәләүҙә ҡулланылған алымдарҙы бергәләп кәңәшләшмәй эшләүҙебулдырмай, тулы хоҡуҡлы партнерҙар берҙәм эш итеүҙе ойоштороу кәрәк.

Балалар баҡсаһы һәм ғаилә араһындағы үҙ-ара бәйләнештең төп бурыстары:

- ғаиләлә һәм балалар баҡсаһында балалар тәрбиәләүҙә, уларҙы аң-белемгә өйрәтеүҙә, һәр төрлө үҫтереүсеэшмәкәрлек барышында килеп сыҡҡан һорауҙарға, педагогик ситуацияларға ҡарата ата-әсәләрҙең фекерен өйрәнеү;

- педагогтарҙы һәм ата-әсәләрҙе балалар баҡсаһы шарттарында һәм ғаиләлә тәрбиәләүҙең иң отошло тәжрибәләре менән таныштырыу, шулай уҡ тәрбиә һәм аң-белемгә өйрәтеү эшендә килеп тыуған ҡыйынлыҡтар тураһында мәғлүмәт биреү, уларҙы булдырмау юлдарын өйрәтеү;

- педагогтарҙы һәм ата-әсәләрҙе тәрбиәләү һәм аң-белемгә өйрәтеү процесының көнүҙәк мәсьәләләре менән системалы рәүештә таныштырып тороу, уларҙы тормошҡа ашырыуҙа балалар баҡсаһының һәм ғаиләнең мөмкинлектәре тураһында һөйләшеүҙәр үткәреп тороу;

- педагогтар һәм ата-әсәләр араһындағы бәйләнеште нығытыу һәм үҫтереү маҡсатында балалар баҡсаһында йөкмәткеһе һәм формаһы төрлө булған хеҙмәттәшлек итеү саралары һәм уларҙы ойоштороу шарттары булдырыу;

- районда (ҡалала, республикала) ойошторолған төрлө сараларға ата-әсәләрҙе йәлеп итеү һәм мәктәпкәсә белем биреү өлкәһендәге проблемалар, ҡаҙаныштар менән таныштырыу;

- баланың төрлө ынтылыштарына һәм ихтыяждарына ҡарата иғтибарлы мөнәсәбәт күрһәткән ата-әсәләрҙе дәртләндереү, хуплау, ошо ихтыяждарҙы ғаиләлә ҡәнәғәтләндереү өсөн кәрәкле шарттар тыуҙырыу.

Ғаилә менән балалар баҡсаһы араһындағы бәйләнештең төп йүнәлештәре һәм формалары

Балалар баҡсаһы ғаиләнең тәрбиәүи мөмкинлектәре менән таныш булһа, ә ғаиләлә үҙе балаһын ышанып тапшырған балалар баҡсаһы тураһында етерлек кимәлдә мәғлүмәттәр булған осраҡта, үҙ-ара бәйләнештең уңышлы булыуы мөмкин. Бындай бәйләнеш бала үҫешендә бер-береһенә ярҙам итергә һәм дөйөм бурыстарҙы бергәләп тормошҡа ашырырға ярҙам итә.

Ике яҡтың да тәрбиә һәм бала үҫеше өлкәһендәге белем кимәлен камиллаштырыуға түбәндәге саралар ярҙам итә:

- анкеталар, иншалар, әңгәмәләр аша социаль-педагогик диагностика үткәреү;

- балаларҙың ғаиләһенә барыу, йәшәү шарттары менән танышыу;

- балалар баҡсаһында асыҡ ишектәр ойоштороу;

- төрлө йыйылыш-осрашыуҙар үткәреү. Тәүге йыйылыш-осрашыуҙарҙың маҡсаты булып, педагогтарҙың ғаиләләр менән һәм ғаиләнең педагогтар менән танышыуы тора. Аралашҡанда ике яҡтың да бер-береһенә ҡарата ыңғай ҡараште, хөрмәтле, итәғәтле булыуы мөһим. Аралашыу файҙалы булһын һәм ата-әсәләр менән педагогтар араһында бер-береһенә асылып һөйләшеү мөмкинлеген тыуҙырыу маҡсатында махсус аралашыу алымдары ҡулланыу кәрәк: «Дистанция һайла», «Фотографиялар теле», «Ассоциатив рәт» һ.б.

Тәрбиәселәр һәм ата-әсәләр бер-береһенә балалар баҡсаһында һәм ғаиләлә балаларҙың тормошондағы төрлө факттар, хәл-тороштары, балалар һәм ололар араһындағы мөнәсәбәттәр тураһында хәбәр итеп торорға тейеш. Бындай мәғлүмәттәр осрашҡанда (әңгәмә, консультация, йыйылыш, конференция), йә төрлө мәғлүмәти сығанаҡтарҙан алына (стенд, газета, журналдар).

Стендтар. Стендтарҙа стратегик, тактик һәм оператив мәғлүмәттәр урынлаштырыла. Стратегик белешмәләргә балалар баҡсаһы үҫешенең маҡсаттары һәм бурыстары, балалар баҡсаһының инновацион проекттары, өҫтәлмә белем биреү тураһындағы мәғлүмәттәр ҡарай.

Тактик белешмәләргә педагогтар һәм уларҙың эш графигы, көндәлек режим, бер йылға планлаштырылған тәрбиәүи-белем биреү эштәренең бурыстары һәм йөкмәткеһе тураһындағы мәғлүмәттәр инә.

Оператив стенд белешмәһенә ололарҙы ҡыҙыҡһындырған хәбәрҙәр, төркөмдә (балалар баҡсаһында, районда) буласаҡ һәм булған ваҡиғалар, акциялар, конкурстар, репетициялар, күргәҙмәләр, осрашыуҙар, проекттар, ял көнөндәге экскурсиялар һ.б.тураһындағымәғлүмәттәр ҡуйыла. Был мәғлүмәт төрҙәрен һәр ваҡыт алмаштырып торорға кәрәк.

Стендтағы мәғлүмәттәр ата-әсәләрҙә һәм педагогтарҙа ҡыҙыҡһыныу тыуҙырһын өсөн улар биҙәлеше яғынан сағыу булыуы (фотографиялар, төрлө сағыу һүрәттәр ҡулланыла), ғаиләне борсоған һорауҙарға тулы яуаптар бирелеүе, стендты әҙерләүҙә ата-әсәләрҙеңҡатнашыуы менән айырылып тора. Мәғлүмәттәрҙе балалар баҡсаһының сайтында, йә булмаһа ғаилә календарында урынлаштырып, һәр саҡ яңыртып тороу кәрәк.

Педагогтарҙың, ата-әсәләрҙең, балаларҙың берҙәм эшмәкәрлеге

«Педагогтар-ата-әсәләр-балалар» өсмөйөшөндә күп яҡлы уртаҡ эшмәкәрлектең төп маҡсаты булып баланың шәхси ынтылыштарын һәм ихтыяждарын ғына түгел, шулай уҡ ата-әсәләрҙең һәм педагогтарҙың да теләген ҡәнәғәтләндереү тора.

Дөйөм эштәр күп төрлө традицион һәм инновацион формаларҙа ойошторолорға мөмкин (акциялар, ғаилә менән мәҙәниәт һәм сәнғәт сараларында ҡатнашыу, ғаилә клубтары, һорау һәм яуап кисәләре, байрамдар, саф һауала йөрөүҙәр, экскурсиялар, проект эшмәкәрлеге, ғаилә театры, һ.б.).

Ғаилә байрамдары. Илебеҙ тормошондағы иҫтәлекле ваҡиғаларға бағышланған байрамдар мәктәпкәсә белембиреү ойошмалары өсөнғәҙәти байрамдар булып торалар. Улар тәрбиәселәр менән ата-әсәләрҙең уртаҡ ижадын үҫтереүҙә, уларҙы байрамды бергәләп әҙерләүҙә, үткәреүҙә яңы этәргес көс булып тора.

Ғаилә байрамдары иртә йәштәге балалар һәм кескәйҙәр төркөмө балалары өсөн үтә лә мөһим.

ОЙОШТОРОУ БҮЛЕГЕ

3 ЙӘШТӘН АЛЫП МӘКТӘПКӘ ТИКЛЕМГЕ ЙӘШТӘГЕ БАЛАЛАРҘЫҢ ЯҠЫНСА КӨН ТӘРТИБЕ

Дөрөҫ көн тәртибе — тәүлек дауамында балалар эшмәкәрлегенең төрлө төрҙәренең һәм ялының рациональ дауамлылығы һәм уйлап сиратлаштырылыуы. Көн тәртибе балаларҙың йәшенә, психо-физиологик үҙенсәлектәренә тура килеүе – уны төҙөүҙөң төп принцибы булып тора. Көндәлек режимды баланың индивидуаль үҙенсәлектәренә ҡулайлаштырырға ынтылыу кәрәк.

Таблицала төрлө йәш төркөмдәре өсөн көндәлек режим өлгөләре бирелә. Көндәлек режим баланың балалар баҡсаһында 12 сәғәт булыуына иҫәп тотоп төҙөлгән. Баланың баҡсала булыу ваҡыты икенсе төрлө булған осраҡта мәктәпкәсә ойошма көндәлек режимды үҙ-аллы төҙөй.

Көндәлек режимда дәрестәрҙең, уларҙың төрлө төрҙәре араһындағы тәнәфестәрҙе лә индереп, дөйөм ваҡыты күрһәтелгән. Педагог белем биреү нагрузкаһының күләмен, санитар-эпидемиологик ҡағиҙәләр һәм нормативтар буйынса максималь рөхсәт ителгән эш күләмен

арттырмайынса, үҙ-аллы билдәләй. Йылдың йылы осоронда дәрестәрҙең бер өлөшөн һауала йөрөү ваҡытында майҙансыҡта үткәрергә мөмкин.

Статик характерҙағы дәрестәрҙең уртаһында физкультминуттар үткәрергә тәҡдим ителә. Мәктәпкәсә йәштәге балалар өсөн өҫтәлмә белем биреү дәрестәрен (студиялар, түңәрәктәр, секциялар һ.б.) һауала йөрөүгә һәм көндөҙгө йоҡоға бирелгән ваҡыт иҫәбенә үткәреү ярамай.

Көндәлек режим яҡынса төҙөлгән, уға һәр бер мәктәпкәсә учреждениеһының эш үҙенсәлектәрен (балалар контингентын, төбәктәге климат шарттарын, бассейн булыу-булмауҙы, йыл миҙгелен, көн оҙонлоғон һ.б.) иҫәпкә алып төҙәтмәләр индерергә мөмкин.

Һәр бер бала үҙен балалар баҡсаһында уңайлы, хәүефһеҙ хис итергә тейеш. Бында уны яратыуҙарын, уның тураһында ҡайғыртыуҙарын белеүе мөһим. Ата-әсәләрҙән ауыр айырыла һәм төркөмдә ҡалырға теләмәгән балаларға ҡарата, айырыуса балалар баҡсаһына эйәләшеү осоронда, күберәк иғтибар бирергә кәрәк.

Яҡынса көн тәртибе

Режим моменттары	Кескәйҙәр төркөмө (3-4)	Уртансы лар төркөмө (4-5)	Өлкәндәр төркөмө (5-6)	Мәктәпкә әҙерлек төркөмө (6-7)
Балаларҙыҡабулитеү, уйнау,үҙ-аллы эшмәкәрлек, иртәнге гимнастика	7.00 – 8.30	7.00 – 8.30	7.00. – 8.30	7.00 – 8.30
Иртәнге ашҡа әҙерләнеү, иртәнге аш	8.30- 9.00	8.30- 9.00	8.30- 9.00	8.30- 9.00
Белем биреү эшмәкәрлегенә әҙерлек, белем биреү эшмәкәрлеге*	9.00 – 9.50	9.00 – 10.10	9.00 – 10.40	9.00- 11.05
II иртәнге аш**	10.00	10.10	10.05	10.15
Тышҡа сығырға әҙерлек, саф һауалабулыу (уйындар, күҙәтеүҙәр), тыштан инеү	10.05-12.05	10.15-12.15	10.40– 12. 30	11.05-12.50
Төшкө ашҡа әҙерләнеү, төшкө аш	12.05 – 13.00	12.15 – 13.00	12.30–13.00	12.50–13.15
Йоҡларға әҙерләнеү, көндөҙгө йоҡо	13.00-15.00	13.00-15.00	13.00-15.00	13.15-15.15
Йоҡонан тороу, һауа				

һәм һыу процедуралары, уйындар, үҙ-аллы эшмәкәрлек	15.00-16.00	15.00 - 16.00	15.00-16.00	15.15-16.00
Белем биреү эшмәкәрлегенә әҙерлек, белем биреү эшмәкәрлеге				
Полдникка әҙерлек, туҡлыҡлы полдник***	16.00 – 16.30	16.00 – 16.30	16.00– 16.30	16.00 – 16.30
Тышҡа сығырға әҙерләнеү, саф һауалайөрөү, тыштан инеү	16.30 – 17.45	16.30 – 17.45	16.30 – 17.45	16.30. – 17.45
Уйындар, өйгә ҡайтыу	17.45 – 18.00	17.45 – 18.00	17.45 – 18.00	17.45 – 18.00

Физкультура-һауыҡтырыу эше

Мәктәпкәсә ойошмала балаларҙың сәләмәтлеген нығытыу, организмын сыныҡтырыу һәм уның функцияларын камиллаштырыу буйынса даими эш алып барыу кәрәк.

Төрлө тәбиғәт факторҙарын (һауа, ҡояш, һыу) ҡулланып һәм балаларҙың һаулыҡ торошон, урындағы шарттарҙы иҫәпкә алып, медицина хеҙмәткәрҙәре күҙәтеүе аҫтында төрлө сыныҡтырыу сараларын тормошҡа ашырыу кәрәк. Сыныҡтырыу сараларын үткәргәндә балаларҙың шәхси мөмкинлектәрен иҫәпкә алып, һәр бер бала менән айырым рәүештә эш итеү мөһим.

Мәктәпкәсә балалар ойошмаһының етәксеһе, медицина персоналы һәм ата-әсәләрҙең ҡарарынан сығып, махсус сыныҡтырыу сараларын үткәрергә мөмкин (мәҫәлән, һыу менән ҡойоноу).

Балаларҙың кәүҙә торошон дөрөҫ һаҡлауға иғтибар итеү, бүлмәне уртаса температура режимы менән тәьмин итеү, көн һайын елләтеү, балаларҙы бүлмәлә еңел кейем менән йөрөргә өйрәтеү мөһим.

Көн режимына ярашлы, балаларҙы саф һауаға алып сығырға кәрәк.

Оптималь хәрәкәт режимын — хәрәкәт әүҙемлеге формалары һәм дәрестәрҙең төрлө төрҙәрен рациональ сиратлаштырыуҙы тәьмин итеү мөһим, был хәрәкәт активлығының дөйөм ваҡыты баланың барлыҡ уяу булған ваҡытының 60 % нан да кәм булмаҫҡа тейеш.

Саф һауала үткәрелгән хәрәкәтле уйындарҙа һәм физик күнекмәләрҙә ҡатнашҡан балаларҙы дәртләндереп торорға кәрәк. Үҙ-аллы хәрәкәтле һәм спорт уйындарын, күнекмәләрҙе ойошторғанда

балаларҙың инициативаһын үҫтереү, физкультура һәм спорт ҡулланмаларын үҙ-аллы ҡулланған балаларҙы дәртләндереү кәрәк.

Балаларҙа физик күнекмәләргә ҡарата ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләргә һәм буш ваҡытта физкультура ҡулланмаларын ҡулланырға өйрәтергә кәрәк. Балаларҙың теләге буйынса, көн һайын иртәнге гимнастика үткәреү мөһим. Аҡыл нагрузкаһын талап иткән белем биреү эшмәкәрлеге барышында 1-3 минутлыҡ ял минуттары үткәрергә тәҡдим ителә.

Мөмкинлек булғанда балаларҙы йөҙөргә һәм гидроаэробика күнекмәләренә өйрәтергә кәрәк.

Хәрәкәт әүҙемлеге режимы

Эш төрө	Эшмәкәрлек төрө	Эшмәкәрлектең күләме һәм оҙонлоғо (минуттарҙа)			
		3-4 йәш	4-5 йәш	5-6 йәш	6-7 йәш
Физкультура дәрестәре	бүлмәлә	анаһына 2 тапҡыр 15-20	аҙнаһына 2 тапҡыр 20-25	аҙнаһына 2 тапҡыр 25-30	аҙнаһына 2 тапҡыр 30-35
	саф һауала	аҙнаһына 1 тапҡыр 15-20	аҙнаһына 1 тапҡыр 20-25	аҙнаһына 1 тапҡыр 25-30	аҙнаһына 1 тапҡыр 30-35
Көн режимында физкультура -һаулыҡ нығытыу эштәре.	иртәнге гимнастика (балаларҙың теләге буйынса)	көн һайын 5-6	көн һайын 6-8	көн һайын 8-10	көн һайын 10-12
	хәрәкәт һәм спорт уйындары һәм саф һауала күнекмәләр	көнөнә 2 тапҡыр (иртән һәм кис) 15-20	көнөнә 2 тапҡыр (иртән һәм кис) 20-25	көнөнә 2 тапҡыр (иртән һәм кис) 25-30	көнөнә 2 тапҡыр (иртән һәм кис) 30-35
	ял минуттары (дәрестең төрөнә һәм йөкмәткеһен ә ҡарап)	көн һайын 3-5	көн һайын 3-5	көн һайын 3-5	көн һайын 3-5
	бассейнда дәрестәр	15-20	20-25	25-30	30-40
Әүҙем ял	Физкультура саралары	айына 1 тапҡыр 20	айына 1 тапҡыр 20	айына 1 тапҡыр 30-45	айына 1 тапҡыр 40
	Физкультура	-----	йылына	йылына	йылына

	байрамдары		2 тапҡыр 45 мин	2 тапҡыр 60 минутҡа тиклем	2 тапҡыр 60 мин
	Сәләмәтлек көнө	кварталға 1 тапҡыр	кварталға 1 тапҡыр	кварталға 1 тапҡыр	кварталға 1 тапҡыр
Үҙ-аллы хәрәкәт эшмәкәрлеге	Физкультура һәм спорт-уйын ҡорамалдарын үҙ-аллы файҙаланыу	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын
	Үҙ-аллы хәрәкәтле һәм спорт уйындары	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын

Уҡытыу-тәрбиә эшмәкәрлеген проектлау

Уҡытыу-тәрбиә эше тәрбиәләнеүселәрҙең контингентын, уларҙың шәхси үҫеш һәм йәш үҙенсәлектәрен, ата-әсәләрҙең социаль заказдарын иҫәпкә алып төҙөлә.

Тәрбиә-белем биреү процесын ойошторған ваҡытта тәрбиәләү, үҫтереү һәм өйрәтеү маҡсаттарының һәм бурыстарының берҙәмлеген тәьмин итеү кәрәк, шуның менән бергә ҡуйылған маҡсат һәм бурыстарҙы балаларға саманан артыҡ эш бирмәйенсә, кәрәкле һәм етәрлек материалға таянып, тейешле «минимум»ға максималь рәүештә яҡынайтып хәл итеү кәрәк. Белем биреү процесын белем биреү өлкәләре интеграцияһын иҫәпкә алып, комплекслы-тематик принципҡа нигеҙләнеп ҡороу был маҡсатты тормошҡа ашырырға мөмкинлек бирә.

Белем биреү эшен бөтә яҡлап төп темаға бәйләп төҙөү, баланың үҫешенә ҙур йоғонто яһай һәм уның практик яҡтан тәжрибә туплауына һәм күнекмәләрҙе башҡарыу ысулдарын үҙләштереүенә, аңлы фекерләүенә төрлө мөмкинлектәр аса. Темалар мәғлүмәттәрҙе төрлө ысулдар менән ойошторорға ярҙам итә.

Билдәле осорға төп теманы айырып алыу балаларҙың бөтә эшмәкәрлеген тик ошо темаға ғына бағышлау кәрәк тигән һүҙ түгел. Төп теманы индереүҙең маҡсаты - белем биреү эшмәкәрлеген интеграциялау һәм балалар эшмәкәрлеген белем биреү өлкәләре буйынса артыҡ ваҡлауға юл ҡуймау.

Төрлө йәштәге төркөмдәрҙә оҡшаш темаларҙы тормошҡа ашырыу мәктәпкәсә осорҙа балалар үҫешендәге күсәгилешлекте һәм белем биреү маҡсаттарының берҙәмлегенә ирешеүҙе, балаларҙың шәхси мөмкинлекләренә ҡарап уларҙың тулы үҫешен тәьмин итә.

Белем биреү процесын ойоштороуҙың тематик принцибы милли-төбәк һәм мәҙәни йөкмәткеле материалдарҙы индерергә, балалар баҡсаһының үҙенсәлеген иҫәпкә алып эш итергә мөмкинлек бирә.

Бер темаға бирелгән ваҡыт бер аҙнанан да кәм булмаҫҡа тейеш. Оптималь ваҡыт – 2-3 аҙна. Тема төркөмдә һәм үҫеш үҙәктәрендә (мөйөштәрендә) булған материалдарҙы һайлауҙа сағылырға тейеш.Программала һәр йәш төркөмө өсөн комплекслы тематик планлаштырыу бирелә (ҡушымта № 3).

Мәктәпкәсә белем биреү ойошмаһы белем биреүҙә ҡатнашыусылар тарафынан формалаштырылған милли-төбәк һәм мәҙәни йөкмәтке өлөшөн индереү өсөн, балалар баҡсаһының үҙенсәлектәрен иҫәпкә алып, үҙ теләктәре буйынса темаларҙы йәки уларҙың атамаларын, йөкмәткеһен, ваҡытын һ.б., өлөшсә йәки тулыһынса үҙгәртә ала.

Программала биш көнлөк аҙна буйынса эшләгән моделдә белем биреү эшмәкәрлеген планлаштырыу өлгөһө бирелә. Мәктәпкәсә учреждение төбәктең һәм мәктәпкәсә учреждениеның үҙенсәлектәрен иҫәпкә алыу өсөн планлаштырыуға үҙгәрештәр индерә ала.

СанПиН 2.4.1.3049-13 буйынса, мәктәпкәсә учреждениела балалар менән үткәрелә торған дәрестәр һаны билдәләнмәй; бары белем биреүҙә эштең нисә тапҡыр үткәрелергә һәм үткәрелеү ваҡыты ғына күрһәтелә:

11.9. 1.5 йәштән алып 3 йәшкә тиклемге кесе йәштәге балалар өсөн өҙлөкһөҙ, туранан-тура белем биреү эшмәкәрлеге дауамы 10 минуттан артмаҫҡа тейеш. Белем биреү эшмәкәрлеге көндөң беренсе һәм икенсе яртыһында тормошҡа ашырыла ала (8-10-ар минут). Белем биреү эшмәкәрлеген саф һауала йөрөгәндә уйын майҙансығында ойошторорға мөмкин.

11.10. 3 йәштән алып 4 йәшкә тиклемге балалар өсөн өҙлөкһөҙ туранан-тура белем биреү эшмәкәрлегенең дауамы 15 минуттан, 4 йәштән алып 5 йәшкә тиклемгеге балалар өсөн - 20 минуттан, 5 йәштән 6 йәшкә тиклемге балалар өсөн - 25 минуттан, ә 6 йәштән 7 йәшкә тиклемге балалар өсөн 30 минуттан артыҡ булырға тейеш түгел.

11.11. Көндөң беренсе яртыһында кескәйҙәр төркөмөндә һәм уртансытөркөмдә рөхсәт ителә торған максималь белем биреү нагрузкаһы күләме, төркөмгә ҡарап, 30 һәм 40 минуттан, ә ҙурҙар һәм әҙерлек төркөмдәрендә - төркөмгә ҡарап, 45 минуттан һәм 1,5 сәғәттән артмаҫҡа тейеш. Өҙлөкһөҙ белем биреү эшмәкәрлегенә бирелгән ваҡыт уртаһында физкультура минуттары үткәрелә. Өҙлөкһөҙ белем биреү эшмәкәрлеге ваҡыттары араһындағы тәнәфестәр 10 минуттан кәм булмаҫҡа тейеш.

11.12. Мәктәпкәсә йәштәгеләрҙең ҙурҙар төркөмө менән белем биреүэшмәкәрлеге көндөң икенсе яртыһында көндөҙгө йоҡонан һуң үткәрелергә мөмкин. Уның үткәрелеү ваҡыты көнөнә 25-30 минуттан артмаҫҡа тейеш.

Статик характерҙағы туранан-тура белем биреү эшмәкәрлеге уртаһында физкультура минуттары үткәрелә.

5 көнлөк эш аҙнаһына белем биреү эшмәкәрлеген яҡынса планлаштырыу

Эшмәкәрлектең базалы төрө	**Кескәйҙәр төркөмө**	**Уртансы төркөм**	**Өлкәндәр төркөмө**	**Мәктәпкә әҙерлек төркөмө**
Бүлмәлә физкультура үткәреү	аҙнаһына 2 тапҡыр	аҙнаһына 2 тапҡыр	аҙнаһына 2 тапҡыр	аҙнаһына 2 тапҡыр
Саф һауала физкультура үткәреү	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр
Танып-белеү үҫеше	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 2 тапҡыр
Телмәр үҫеше	аҙнаһына 2 тапҡыр	аҙнаһына 2 тапҡыр	аҙнаһына 2 тапҡыр	аҙнаһына 2 тапҡыр
Һүрәт төшөрөү	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр
Әүәләү	2 аҙнаға 1 тапҡыр	2 аҙнаға 1 тапҡыр	2 аҙнаға 1 тапҡыр	2 аҙнаға 1 тапҡыр
Йәбештереү	2 аҙнаға 1 тапҡыр	2 аҙнаға 1 тапҡыр	2 аҙнаға 1 тапҡыр	2 аҙнаға 1 тапҡыр
Музыка	аҙнаһына 2 тапҡыр	аҙнаһына 2 тапҡыр	аҙнаһына 2 тапҡыр	аҙнаһына 2 тапҡыр
Әҙәби әҫәрҙәр уҡыу	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын
Конструктив-моделләштереү эшмәкәрлеге	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр	аҙнаһына 1 тапҡыр
Уйын	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын
Режим моменттарындағы аралашыуҙар	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын
Дежур итеү	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын
Саф һауала	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын

Үҙ-аллы уйын	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын
Үçеш мөйөштәрендә балаларҙың үҙ-аллы эшмәкәрлеге	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын
Танып-белеү-эҙләнеү эшмәкәрлеге	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын
Иртәнге гимнастика	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын
Сыныҡтырыу сараларының комплексы	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын
Гигиена саралары	көн һайын	көн һайын	көн һайын	көн һайын

ПРОГРАММАНЫ ТОРМОШҠА АШЫРЫУ ШАРТТАРЫ

ПРЕДМЕТЛЫ АРАУЫҠ МӨХИТЕН ОЙОШТОРОУ ҮҘЕНСӘЛЕКТӘРЕ

Балалар баҡсаһындағы белем биреү мөхите булып, балаларҙың йәшәүе өсөн кәрәкле махсус шарттар тора. Предметлы-үçтереүсе мөхит, балаларҙың талаптарын ҡәнәғәтләндереүсе булараҡ, танып белеүҙә, аралашыуҙа, хеҙмәттә, физик һәм рухи яҡтан үçеште тәьмин итеүсе бай йөкмәткеле һәм сағыу биҙәлешле махсус ойошторолған йәшәйеш арауығы. Хәҙерге замандағы үçтереүсе предметлы - арауыҡ мөхите баланың әүҙем йәшәү эшмәкәрлеген тәьмин итеүҙе, уның ижади һәләттәрен төрлө яҡлап һәм төрлө алымдар менән үçтереүҙе үҙ эсенә ала.

Мөхит ойоштороуға төп талаптар:

Мәктәпкәсә йәштәге балалар ойошмаһының үçтереүсе предмет-арауыҡ мөхите түбәндәге талаптарға тап килергә тейеш:

- бай йөкмәткеле һәм үçтереүсе;
- вариатив, тиҙ йыйылмалы һәм ҡоролмалы;
- күп функциональлы;
- хәүефһеҙ;
- һаулыҡты нығытыуға, һаҡлауға ярҙам итеүсе;

- бала ихтыяжын ҡәнәғәтләндереүсе, йәғни уның теләгән эшмәкәрлек менән шөғөлләнә алыу мөмкинлеге;

- эстетик яҡтан сағыу һәм мауыҡтырғыс булырға тейеш.

Мөхит ойоштороуҙың төп бурыстары:

Мәктәпкәсә йәштәге балалар ойошмаһының бүлмәләренең йыһаздары хәүефһеҙ (һаулыҡҡа ҡурҡыныс янамаған), эстетик яҡтан зауыҡлы итеп биҙәлгән булырға тейеш. Йыһаз баланың йәшенә һәм буйына ярашлы булырға, ә уйынсыҡтар һәр йәш төркөмөндәге балаларҙы үҫтереүсе булараҡ тейешле роль үтәүсе дидактик саралар булып ҡулланылырға тейеш.

Үҫтереүсе предметлы-арауыҡ мөхите бала һәм ололарҙың берҙәм һәм үҙаллылыҡ эшмәкәрлеге булараҡ, бай йөкмәткеле, кәрәкле һәм баланың ихтыяждарын тормошҡа ашырыу талаптарына яуап бирергә тейеш.

Кескәйҙәр төркөмөндә балалар уйынының нигеҙендә предмет ята, шуға күрә ололар һәр ваҡыт уйын мөхитен яңыртып торорға тейеш. Төркөм бүлмәһендә балаға үҙ-аллы хәрәкәтләнеү әүҙемлеге өсөн шарттар булдырыу мөһим: көнөнә бер нисә тапҡыр уйын майҙансығын йыһаздарҙан һәм уйынсыҡтарҙан бушатып, хәрәкәтле уйын эшмәкәрлеген үҫтереү өсөн икенсе уйынсыҡтар ҡуйырға, хәрәкәт әүҙемлеген дәртләндереү өсөн был уйынсыҡтарҙы алмаштырып торорға кәрәк.

Өлкәндәр төркөмөндә төп теләк уйын темаһына нигеҙләнә, шуға күрә төрләләнгән күп функциаль үтәүсе предметлы мөхит балаларҙың әүҙем фекерләүен уята һәм улар һәр ваҡыт уйын арауығын һығылмалы модулдар, шаршауҙар, ултырғыстар, кубтар ҡулланып яңыса төҙөйҙәр. Предметлы - уйын мөхите балаларға уйын арауығын икенсе күҙлектән сығып ҡарарға, уйын урынын тулыландырыуҙа әүҙемлек күрһәтергә һәм уның һөҙөмтәһен күрергә ярҙам итә.

Үҫтереүсе предметлы-арауыҡ мөхите тәбиғи характерлы объекттар менән тәьмин ителеүҙе күҙаллай: балалар баҡсаһындағы майҙансыҡта үҫкән үҫемлектәрҙе, ҡош-ҡорттарҙы, бөжәктәрҙе күҙәтеү, уларға ярҙам итеү теләген уятырға тейеш., тәбиғәт материалдары менән тәжрибә, тикшереү эштәре үткәреү һ.б.

Үҫтереүсе предметлы-арауыҡ мөхите, мәҙәни арауыҡ булараҡ та, балалар тәрбиәләүгә ҙур йоғонто яһай (халыҡ ижады, көнкүреш кәрәк-яраҡтары, репродукциялар, бөйөк кешеләрҙең портреттары, милли биҙәктәр, кейемдәр, музыка ҡоралдары: ҡурай, ҡумыҙ, дөңгөр, думбыра).

Төркөм бүлмәһендә һәр береһенә айырым урын бүленгән үҙәктәр йәки мөйөштәр булдырып, уларҙы ҙур күләмле үҫтереүсе материалдар менән байытыу (китаптар, уйынсыҡтар, ижад өсөн материалдар һ.б.). Арауыҡты ошо кимәлдә ойоштороу, балаларға үҙе өсөн ҡыҙыҡлы шөғөл һайлауға, ә педагогҡа баланың шәхси үҙенсәлектәрен иҫәпкә алып, белем биреү эшен файҙалы ойоштороуға мөмкинлектәр бирә.

Мөйөштәрҙе (үҙәктәрҙе) тулыландырыу белем биреү эшенең тематик планына ярашлы үҙгәреп торорға тейеш. Үҫтереү үҙәктәре (мөйөштәре) үҙ эсенә түбәндәгеләрҙе ала:

-сюжетлы-ролле уйындар өсөн мөйөш;

-театр уйындары өсөн мөйөш;

-китап мөйөшө;

-өҫтәл-арты уйындары өсөн мөйөш:

-күргәҙмә (балалар һүрәттәре, халыҡ оҫталарының эштәре һ.б.);

-тәбиғәт мөйөшө;

-һыу һәм ҡом менән уйнау, тәжрибәләр өсөн мөйөш;

-баланың үҙ-аллылыҡ эшмәкәрлегендәге төрлө тармаҡтар мөйөшө (һынлы сәнғәт, музыка, ҡоролмалар төҙөү һ.б.);

-ҙур йомшаҡ ҡоролмалар төҙөү мөйөшө (блоктар,өйҙәр, тоннелдар һ.б.);

-уйнау мөйөшө (уйынсыҡтар һәм төҙөлөш материалдары менән) тора.

Үҫтереүсе предметлы-арауыҡ мөйөшө динамик арауыҡ булараҡ, хәрәкәтле һәм еңелсә үҙгәреүсән булырға тейеш. Предметлы мөхитте проектлағанда, шуны иҫәптә тоторға кәрәк: «ҡатып»ҡалған (статик), хәрәкәтләнмәгән, бер нәмәгә лә тейергә ярамаған предметлы мөхит үҙенең үҫтереүсе ролен үтәй алмай, ул балаға уйланырға, фекерләргә сәбәпсе, этәреүсе көс булып хеҙмәт итә алмай.

Динамик нигеҙ булып уйын арауығының хәрәкәтсәнлеге, предметлы шарттарҙың төрлөлөгө балалар эшмәкәрлегенең ниндәй характерҙа булыуына бәйле. Шуның менән бергә мөхиттең тотороҡло һәм даими булыуы ла мөһим, бигерәк тә балаларҙың дөйөм ҡулланыу урыны өсөн кәрәкле шарттар булдырыу - төп талап булып тора (китапхана, уйынсыҡтар менән кәштәләр, күп функция үтәүсе материалдар һ.б.).

Үҫтереүсе предметлы-арауыҡ мөхитен ойоштороу үҙенсәлектәре, төрлө педагогик-психологик бурыстар өсөн, «Программаны тормошҡа ашырыуҙа психологик-педагогик шарттар» булегендә күрһәтелгән.

Программаны материаль-техник яҡтан тәьмин итеү

Стандартҡа ярашлы, программаны материаль-техник яҡтан тәьмин итеү үҙ эсенә уҡытыу-өйрәтеү, аң-белемгә өйрәтеү алымдары комплектын, йыһаздарҙы һәм предметтарҙы ала. Программаны тормошҡа ашырыу өсөн, ойошма уҡыу алымдарын техник яҡтан тейешле материалдар менән тәьмин итеүҙе, спорт һәм һаулыҡты нығытыу ҡорамалдарын һайлауҙы үҙ-аллы билдәләй.

Ҡушымталар

Ҡушымта № 1

Мәктәпкәсә йәштәге балаларҙың үҫеш үҙенсәлектәренә характеристика

Кескәйҙәр төркөмө (3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Өс-дүрт йәшлек бала әкренләп ғаилә даирәһенән ситкә сыға башлай. Уның башҡалар менән аралашыуы анық ҡына осраҡҡа бәйле булмай башлай. Ғаилә ағзалары бала өсөн йәмғиәттә ниндәйҙер урын тотоусы һәм эш башҡарыусы ролендә ҡабул ителә башлай. Бала ла улар кеүек булырға тырыша һәм үҙенең теләген уйын аша тормошҡа ашыра. Шулай итеп, уйын – баланың төп эшмәкәрлегенә әүерелә.

Бала уйынының төп һыҙаты – уның шартлылығы: предмет менән бер үк хәрәкәттәр башҡарыу икенсе предметҡа ла күсә һәм шул уҡ хәрәкәттәр ҡабатлана. Уйын йөкмәткеһе уйынсыҡтар һәм уларҙы алмаштырыусы төрлө предметтарға бәйле була. Уйнау ваҡыты бик самалы, уйын сюжеты үтә ябай һәм бер-ике роль ҡатнашлығында бара. Ҡағиҙәле уйындар менән уйнау тик яңы ғына формалаша башлай.

Баланың рәсем төшөрөү эшмәкәрлеге уның предмет тураһындағы белеменә бәйле. Һүрәттәр ябай, предметтың ҡайһы бер элементтары һәм өлөштәре төшөп ҡалып төшөрөлөргә мөмкин. Бала төҫтәр ҡуллана башлай.

Был йәштә баланың ҡул суҡтарын үҫтереүгә әүәләү нық ярҙам итә. Ололар ярҙамында улар был эште яратып башҡаралар. Ябай ғына ҡорамалар йәбештереү ҙә баланың үҫешенә әүҙем тәьҫир итә. Өлгө буйынса һәм үҙе уйлап бала төрлө ҡоролмалар төҙә ала.

Дүрт йәше тулып барған бала предметтарҙың бишкә яҡын формаһын, етенән артыҡ төҫтө айыра башлай. Предметтарҙы ҙурлығы буйынса айыра белә, төркөм бүлмәһендәге арауыҡта дөрөҫ хәрәкәтләнә: ҡайҙа барырға, нимәнең ҡайҙа ятыуын белә.

Баланың хәтере һәм иғтибары үҫешә. Өлкәндәрҙең һорауы буйынса 3-4 һүҙҙе һәм 5-6 предмет атамаһын хәтерҙә ҡалдырып, әйтә ала.

Йыл аҙағына дүрт йәшлек балалар күп кенә шиғырҙарҙы яттан һөйләй алалар.

Күргәҙмәле-хәрәкәтләнеү фекерләүе үҫешә. Бала күп нәмәне үҙе тикшереп өйрәнергә, аңларға тырыша. Уйын ваҡытында төрлө предметтарҙы бер-береһе урынына ҡулланып, алмаштырып уйнау бигерәк тә уның күҙаллауы үҫешенә ярҙам итә.

Балалар араһындағы мөнәсәбәттәр әҙәп ҡағиҙәләрен өйрәнеүгә һәм үтәүгә бәйле. Уйнағанда балалар бер-береһенә ҡарата үҙен нисек тоторға, нисек итеп һөйләшергә, сират һаҡлап көтөп тора белергә, ярҙамлашырға һ.б. өйрәнәләр. Тауыш-ыҙғыш күберәк уйынсыҡ өсөн сыға.

Күп ваҡыт баланың тәртибе һәм үҙ-үҙен тотошо уның эргәһендә барған ваҡиғаларға, күренештәргә бәйле була. Үҙ тәртибенә аңлы ҡараш был йәш төркөмөндә яңы ғына формалаша башлай. Шунлыҡтан

баланың төркөмдә башҡа балалар араһында тотҡан урыны тәрбиәсе фекеренә бәйле. Ҡайһы ваҡыт бала үҙ теләгән ололарҙың һүҙен тыңлап тыя белә башлай. Баланың үҙ-баһаһы үҫешә, уны ул тәрбиәсе баһалауына бәйле үҙләштерә.

Баланың енси яҡтан үҙенең кем булыуына иғтибары көсәйә, был уның ниндәй уйынсыҡтар менән уйнауында күренә.

Уртансы төркөм (4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Бишенсе йәш бала организмының һәм уның аң-зиһененең әүҙем үҫешкән осоро.

Төп хәрәкәттәр үҫешендә айырыуса ныҡ үҙгәрештәр була. Хистойғоларға бай хәрәкәтләнеү - балаларҙы физик яҡтан үҫтереү сараһы ғына түгел, ә психик яҡтан да уларҙың ихтыяжын тәьмин итеү ролен үтәй.

Баланың үҙ эш-хәрәкәтен алдан планлаштырып, үҙенең фекеренсә, үҙе уйлағанса башҡара белеү һәләте үҫешә. Был эште үтәү маҡсаты менән бер рәттән уны ниндәй ысул, юл аша тормошҡа ашырыу ҙа күҙаллана.

Балалар тормошонда бергәләп сюжетлы-ролле, хәрәкәтле һәм дидактик уйындар уйнау төп урынды ала. Был уйындарҙа танып-төшөнөү һәләте, күҙәтеүсәнлек, ҡағиҙәләргә бойһоноу, үҙ-үҙен тота белеү күнекмәләре формалаша һәм нығына.

Уйын эшмәкәрлеге менән бер рәттән ҡул эше эшмәкәрлеге лә үҫешә, бигерәк тә рәсем төшөрөү һәм ҡоролмалар ҡороу. Балалар һүрәттәрендә һәм ҡоролмаларында күп ваҡыт уйлағанға тап килмәһә лә, сюжеттар төрлөрәк һәм ҡатмарлыраҡ була башлай.

Күҙаллау айырым өлөштәргә бүленеп ҡабул ителә. Балалар предметтарҙы тикшерергә, һәр өлөшөн айырып, улар араһындағы бәйләнештәрҙе билдәләй башлай.

Предметтар тураһындағы төшөнсәләр, уларҙың дөйөм үҙенсәлектәре, улар араһындағы бәйләнештәр, күренештәр тураһында бала фекер йөрөтә, эстән сағыштыра, үҙенең белемен барлай һәм уны нисек ҡулланыу юлын эҙләй башлай. Шуға ла улар предметтың төҙөлөшөн, эш-хәрәкәтен, тәбиғәт күренештәренең ни өсөн үҙгәреүен һ.б. менән ҡыҙыҡһына башлай. Улар *нисек*? *ниңә*? *ни өсөн*? һорауҙарын бер туҡтауһыҙ бирәләр. Күп ваҡыт һорауҙарға ул үҙе яуап эҙләй башлай. Ололар был ваҡытта балалар һорауына, ҡыҙыҡһыныуына иғтибарлы булырға, кәрәкле йүнәлештә уларҙың ҡыҙыҡһыныуын ҡәнәғәтләндереү өсөн яуаптар бирерлек шарттар тыуҙырырға тейештәр. Юғиһә балаларҙа ситләшеү, аралашмау, өндәшмәү, үҙ-үҙенә бикләнеү,

тиҫкәрелек, үҙ-һүҙләнеү, киреләнеү кеүек һыҙаттар барлыҡка килеүе мөмкин.

Биш йәшлек баланың бәйләнешле телмәре лә әүҙем үҫешә башлай, әҙәби әҫәр эстәлеген, үҙенең тормошондағы ниндәйҙер бер ваҡиға тураһындабала һүрәттәр, йәки үҙе төҙөгән ҡоролмалар буйынса һөйләй ала.

Өлкәндәр төркөмө (5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Был йәш балаларының аң-зиһен кимәле, әхлаҡи-рухи һәм эмоциональ яҡтан үҫеше әүҙемләшә. Шәхси үҫештә һәм эшмәкәрлектә яңы һыҙаттар барлыҡҡа килә. Баланың үҙе күҙәтмәгән, күрмәгән предметтар һәм күрешентәр тураһындағы белеме арта, киңәйә; төрлө предметтар һәм күренештәр араһындағы үҙ-ара бәйләнеш баланы әүҙем ҡыҙыҡһындыра башлай һәм уларҙың айышына төшөнөргә уның тырышыуы арта.

Биш йәшлек баланың психологик яҡтан да үҙ-үҙен баһалауы үҙгәрә: ул үҙен башҡа балалар араһында иң ҙурҙар рәтендә тип тоя башлай. Ололар уға үҙенең был торошона төшөнөргә, аңларға ярҙам итәләр һәм тағы ла ҡатмарлыраҡ бурыстарға ирешеүенә булышалар, уға яңынан-яңы үҙе сисәрлек ҡаршылыҡтар ҡуйып, булған белемен ҡулланыу һәм һынау маҡсатында төрлө осраҡтар тыуҙыралар. Ныҡышмалылыҡ, башланған эште аҙағына еткерә белеү һәләтен үҫтерәләр.

Үҙ-аллылыҡ тәрбиәләүҙә баланың үҙенә ҡуйған маҡсаты йәки ололар ҡушҡан эште үтәү ысулын алдан уйлау һәм башҡарған эшенең һөҙөмтәһен баһалай белеү һәләте ярҙам итә. Үҙ-аллылыҡтың юғары формаһы булып бирелгән эште ижади рәүештә үтәү тора. Тәрбиәсе балаларҙың һәр төр эшмәкәрлегендә ошо маҡсатҡа ирешеүҙе төп бурыс итеп ҡуя, сөнки бала үҙе теләп, үҙе уйынса эш итһә, ул эшләнгән эшенән ләззәт, ҡыуаныс кисерә һәм тағы ла әүҙемерәк булырға тырыша.

Өлкәндәр балаларҙың аң-белемгә булған ынтылышын һәм ҡыҙыҡһыныуын ҡәнәғәтләндереү өсөн бөтә шарттарҙы ла тыуҙырырға тейештәр: проблемалы осраҡтар булдырып, уны сисеү ысулын эҙләүҙе ойоштороу, ябай ғына тәжрибәләр үткәреп, үҙ-аллы һығымта яһатыу (һыу, ҡар, һауа, магнит, ҙурайтып күрһәтеүсе быялалар һ.б. менән), үҫтереүсе уйындар уйнатыу, башваҡыстар систереү, үҙ-аллы уйынсыҡтар эшләтеү, төрлө схемалар, моделдәр, символдар уйлап сығарыу һ.б.

Был йәштәге балалар мәктәптә уҡыуға ҡыҙыҡһыныу күрһәтә башлайҙар. Был ҡыҙыҡһыныуҙың үҫешенә тәрбиәсе үҙе ярҙам итә: мәктәп темаһына сюжетлы-ролле уйындар ойоштороу, төрлө ҡыҙыҡлы

китаптар менән таныштырыу, уҡыусылар менән бергәләп уйындар, күңел асыуҙар, экскурсиялар ойоштора. Баланың мәктәпкә булған ынтылышын үҫтерә, нығыта.

Хәтер, күҙаллау, иғтибарлыҡ, үҙ-аллылыҡ һыҙаттары үҫтереүгә төрлө күнегеүҙәр, уйындар үткәрә. Балаға үҙ эш-хәрәкәтенә баһа бирә белергә, тырышлыҡ, ныҡышмалыҡ күрһәтергә өйрәтә.

Махсус ойошторолған дәрестәр күбеһенсә бөтә төркөм балалары менән уҙғарыла һәм күнегеүҙәр башҡарыуға улар төркөмсәләргә бүленә. Һәр эшмәкәрлектә балаларға үҙ-аллылыҡ, үҙенсә уйлап таба алыу мөмкинлеге, ижадилыҡ биреү кәрәк, сөнки улар баланың зиһенен, аҡылын үҫтерә, уй-фекерен киңәйтә, ҡыҙыҡһыныуын, яңы асыштарға ынтылыуын һүндермәй.

Балаларҙың үҙ-ара һәм өлкәндәр менән аралаша белеү тәжрибәһен туплауға был йәштә айырыуса ныҡ әһәмиәт бирелә. Тәрбиәсенең был осорҙа уйнаған роле үтә лә ҙур: ул үҙ тәжрибәһе менән туранан-тура үҙе башҡарып, күрһәтеп уртаҡлаша: яңы белем, эш башҡарыу ысулдарына өйрәтә. Шул уҡ ваҡытта ул балалар менән бергәләп, кәңәшләшеп, һәр береһенең фекеренә ҡолаҡ һалып, уларҙың бергә эш-хәл итә белеү мөмкинлеген үҫтереп, хеҙмәттәш булараҡ эш итә. Хатта тәрбиәсе балаларҙан «ярҙам» да һораусы оло кеше ролен үтәгән булып, уларға асылырға, үҙҙәренең булған белем-мәғлүмәттәренә таянып, эш-хәрәкәт башҡарғанда төрлө ысулдар ҡулланырға мәжбүр итә.

Был йәштә баланың үҙ-аңы үҫешә һәм ул уның үҙенең һәм башҡаларҙың башҡарған эшенә, ҡылыҡ-холоҡ сағылышына дөрөҫ баһа биреүе менән билдәләнә. Баланың үҙе башҡарған ҡырын эштәрҙе йәки үҙ-үҙен дөрөҫ тотмау осраҡтарын танып, ололар ярҙамында уларҙы төҙәтергә ынтылыуы – уның холҡонда, тәртибендә яҡшы һыҙаттар тәрбиәләүҙә беренсе урын алып тора.

Баланың тәртибе, үҙ-үҙен тотоуы уның үҙе тураһындағы төшөнсәләренә бәйле була. Үҙенең «мин-минлеген» дөрөҫ ҡабул итеп, яҡшыраҡ, матурыраҡ, өлгөрөрәк, зирәгерәк булырға тырышыуы балаға һәр эшмәкәрлектә уңышлы булырға, яңы дуҫтар-иптәштәр табырға, аралашҡанда дөрөҫ ҡарар ҡабул итергә ярҙам итә.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө (6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Етенсе йәшкә сыҡҡан балалар уйындарҙа көндәлек йәшәйештә кешеләр араһындағы ҡатмарлы мөнәсәбәттәрҙе сағылдырып уйнай башлайҙар: бала ҡарау, эшкә йөрөү, сирҙе дауалау, төрлө һөнәрҙәргә хас эшмәкәрлекте ойоштороу һ.б.

Уйын даирәһе ҡатмарлана һәм үҙ эсенә бер нисә сюжет йүнәлешен ала. Балалар һәр уйнаусының үҙ роле нисек башҡарыуын күҙ алдында тотоп, уға ярашлы үҙҙәренең тәртибен, үҙ-үҙен тотоуын, ҡылыҡ-холҡон сюжетҡа ярашлы үҙгәртә ала. Мәҫәлән, бала табибҡа ауырыу кеше булып түгел, ә ауырыу – уҡытыусы, ауырыу – әсәй, ауырыу – сәс алыусы ролендә мөрәжәғәт итә.

Ролде башҡарыу образ тыуҙырыуға ғына ҡайтып ҡалмай, ә уйындың сюжетҡа бәйле үҫешен дә сағылдыра. Һалдат үҙенең командиры ҡушҡан фарманды үтәй, төҙөүсе прораб күрһәткән план буйынса эшләй һ.б.

Әгәр ҙә уйын барышында яңы роль кәрәклеге килеп тыуһа, бала был ролде лә үҙенеке менән бер рәттән уйнай башлай. Тиҫтерҙәренең ролде нисек башҡарыуын балалар һүҙҙәр ярҙамында аңлата алалар.

Һынлы сәнғәттә лә балалар һүрәтләгән образдар ҡатмарлана төшә. Һүрәттәрҙең төҫлөлөгө арта, предмет өлөштәрен сағылдырыуға айырыуса иғтибар бирелә. Һүрәттәрҙә балаларҙың енси яҡтан айырмаһы сағыла башлай; ҡыҙҙар күберәк үҙҙәре хыял иткән образдарҙы төшөрә (балерина, принцесса, топ-модель һ.б.), ә малайҙар – төрлө техникаға, космосҡа, хәрби темаларға бәйле рәсемдәр төшөрә.

Кеше һүрәтен төшөргәндә лә бөтә тән өлөштәренә иғтибар бирелеүе һәм уларҙың бер-береһенә ҡарата дөрөҫ пропорцияла булыуы күҙгә ташлана: ҡул суҡтарындағы бармаҡтар, күҙҙәр, ҡаштар, эйәк һ.б. Кеше өҫтөндәге кейемде лә төрлөсә биҙәй башлайҙар.

Ҡоролмалар төҙөүҙә күберәк төҙөлөш материалдары ҡулланыла. Бирелгән планды, төҙөлгән ҡоролманы балалар еңел анализлай һәм уларҙың өлөштәрен үҙҙәренә таныш күләмле предметтар менән сағыштырып, формаһын билдәләй алалар.

Балаларҙың үҙҙәре уйлап төҙөгән ҡоролмаларында симметрия һәм пропорция һаҡлана, уларҙың дөрөҫ ҡоролоуы, төҙөлөүе күҙ ҡарашы ярҙамында билдәләнә. Балалар ҡоролманы төҙөү планын еңел күҙ алдына килтерә, кәрәкле материалдарҙы таба һәм төҙөү тәртибен һәм ысулын билдәләй алалар.

Ҡоролманы был йәш балалары үҙ-аллы уйлап йәки алдан ҡушылғанса төҙә алалар. Ҡағыҙ менән эшләргә (бөкләп, бөгөп, йыртып, йомарлап), тәбиғи материалдарҙы ҡулланырға өйрәтеү дауам итә.

Балаларҙың күҙаллауы үҫешә, ләкин бер үк ваҡытта предметтың бер нисә үҙенсәлеген улар иҫәпкә алып эш итергә ҡыйынһыналар.

Фекерләү, дөйөмләштереү, сағыштырыу һәләте үҫешә, шулай ҙа балаға күргәҙмәлелеккә таяныу кәрәк әле.

Баланың иғтибары ирекле була башлай, иғтибарын йәлеп итеп бала үҙ теләге менән 30 минутҡа тиклем берәй шөғөл менән булыша ала.

Баланың телмәре әүҙем үҫешә: һүҙ байлығы күренеп арта, телмәрендә дөйөмләштереүсе һүҙҙәр, антонимдар, синонимдар осрай башлай.

Диалогик һәм монологик телмәрҙең ҡайһы бер төрҙәре үҫешә.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмөндә мәктәпкәсә йәш тамамлана. Тирә-йүнде үҙләштереү кешелек тарафынан ижад ителгән донъя тип ҡабул итеүҙә, кешеләр араһындағы ыңғай мөнәсәбәт итеү ҡанундары үҙләштерелә, енси яҡтан үҙенең кем булыуына төшөнә, уҡыусы булыу теләге формалаша.

Ҡушымта № 2

Уйын эшмәкәрлеге үҫешенә талаптар

Кескәйҙәр төркөмө (3 йәштән 4 йәшкә тиклем)

Сюжетлы-ролле уйындар.Көнкүрештәге күренештәргә, уҡылған әҫәрҙәр йөкмәткеһенә бәйле уйындар ойоштороорға өйрәтеү.

Роль һайлап, уйынсыҡтар менәнролгә ярашлы бер-береһенә бәйле 2-3 хәрәкәт башҡарыу (ашарға әҙерләү, өҫтәл йәйеү, ашатыу).

Уйынсыҡ ярҙамында икенсе персонаж һәм үҙе өсөн ролде уйнай белергә өйрәтеү (осоусы – пассажир, табиб – ауырыу, әсәй – ҡыҙы һ.б.)

Ғаилә уйынында ололар «бала» булып уйнай.

Айырым эш-хәрәкәттәр башҡартып, аҙаҡтан уларҙы бер сюжетҡа теҙергә күнектереү.

Балаларҙың үҙ-аллы уйын кәрәк-ярағын һайларға ынтылыуын хуплау.

Уйында төҙөлөш һәм тәбиғи материалдар ҡуллана белергә өйрәтеү.

Хәрәкәтле уйындар.Хәрәкәтләнеү әүҙемлеген үҫтереү. Бөтә балаларҙы ла йәлеп итеп, хәрәкәтле уйындар ойоштороу, велосипедтар һ.б. менән үҙ-аллы уйнауын хуплау.

Үрмәләү, һикереү, ырғыу, туп, шар менән уйнауҙы ойоштороу.

Ябай ғына уйын ҡағиҙәләрен үтәргә өйрәтеү.

Театрлаштырылған уйындар. Театрлаштырылған уйындарға ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү, уларҙы үткәрергә шарттар тыуҙырыу. Ролдәрҙе башҡарғанда персонаждарҙың ҡылыҡ-ғәҙәтенә оҡшатып уйнай, хәрәкәтләнә белергә өйрәтеү. Уларҙың кәйефен, хис-тойғоларын сағылдыра белеү (йөҙ, ишара, кәүҙә торошо).

Театр ҡурсаҡтарын сәхнәлә йөрөтөргә һәм уларҙың хәрәкәтенә ҡарап, ябай ғына йыр башҡарыу.

Тиҫтерҙәре, ата-әсәләр алдында сығыш яһарға күнектереү.

Дидактик уйындар. 2-3 төҫтәге ҙур, уртаса һәм бәләкәй шарҙарҙы, предметтарҙы төҫө һәм дәүмәле буйынса төркөмләргә, дүңгәләктәре

кәмей барған һәм уларҙы 2-3 төҫө буйынса билдәле бер тәртиптә пирамидаға йыйыу.

4-6 өлөштән торған киҫмә һүрәттән бөтөндө йыйыу («Һауыт-һаба», «Уйынсыҡтар» һ.б.).

Уртансы төркөм (4 йәштән 5 йәшкә тиклем)

Сюжетлы-ролле уйындар. Балаларҙың ижади рәүештә уйнауын уҡылған китаптар, телетапшырыуҙар һәм ололар һөйләүе нигеҙендә төрлө яңы темаларға бәйләп байытыу. Сәйәхәтселәр, диңгеҙ гиҙеүселәр, төҙөүселәр, почта хеҙмәткәрҙәре һәм хәрби һөнәр эйәләре эшмәкәрлегенә бағышланған уйындар менән ҡыҙыҡһындырыу. Балаларға бергәләп эшләгәндә бер-береһенә ярҙамлашыу кәрәклеген төшөндөрөү.

Уйын ваҡытында ролдәрҙе башҡартып, баланың белемдәрен барлау һәм киңәйтеү. Геройҙың уй-фекере, үҙ-үҙен тотоуы, башҡарған эш-хәрәкәте аша баланың үҙенең шәхси холоҡ сифаттарын, башҡаларға булған мөнәсәбәттәрен яҡшы яҡка үҫтереү, үҙ-ара аралаша белергә өйрәтеү.

Хәрәкәтле уйындар. Хәрәкәтле уйындар ярҙамында балаларҙың һиҙгерлеген, әүҙемлеген, ҡыйыулығын, ауырлыҡтарҙы еңеп сығырға әҙерлеген үҫтереү. Һанашмаҡ ярҙамында уйынды алып барыусыны билдәләү.

Театрлаштырылған уйындар. Балаға тулыһынса ролгә инеп, уның аша персонаждың уй-фекерҙәрен, хис-тойғоларын, эш-хәрәкәттәрен күрһәтергә өйрәтеү. Баланың уйын аша ололар донъяһы менән танышыуына, уйында үҙенсә йәшәүенә, үҙенсә ижад итеүенә, төрлө тәжрибәләр үткәреүенә булышлыҡ итеү. Уйын барышында баланың аҡыл-зиһене менән бер рәттән уның хис-тойғоларын да үҫтереү.

Режиссер уйындарында балаларға үҙ теләктәре менән ролдәрҙе һайлауҙы һәм күберәк төрлө ролдәрҙе уйнап ҡарау мөмкинлеген биреү.

Уйын кәрәк-ярақтарын үҙҙәренең теләгенсә уйлап сығарырға һәм эшләргә өйрәтеү.

Дидактик уйындар. Балаларҙың иғтибарын нығытыу, ҡарап, ишетеп, һиҙеп-тойоп хәтерҙә ҡалдырыу һәләтен үҫтереү маҡсатында предметтарҙы тышҡы үҙенсәлектәре аша ғына түгел, ә сифаты, тәғәйенләнеше буйынса төркөмләүгә уйындар үткәреү. Өлөштәрҙән бөтөндө төҙөүҙө, предметтың айырмаһын, оҡшашлығын айыра белеүгә уйындар ойоштороу.

Ябай ғына күренештәрҙең бер-береһе менән бәйле икәнлегенә төшөндөрөүҙе дидактик уйындар аша дауам итеү.

Уйындарҙа балаларҙың сәләмәтлеген нығытыуҙы дауам итеү, кәүҙәне дөрөҫ тотоуға, әҙәп-гигиена ҡағиҙәләренә өйрәтеүгә, организмды нығытыуға төрлө күнекмәләр үткәреү. Балаларҙы мәргәнлеккә, сослоҡҡа өйрәтеү, ҡул хәрәкәттәренең етеҙлеген үҫтереү.

Хәрәкәтле һәм халыҡ уйындарында балаларҙа дуҫлыҡ тойғоһо, үҙ көсөнә ышаныу, иғтибарлыҡ, сослоҡ, түҙемлек тәрбиәләү.

Уйын аҙағында балаларҙың ҡаҙанған уңыштарына үҙҙәренән һәм иптәштәренән баһа бирергә күнектереү.

Өлкәндәр төркөмө (5 йәштән 6 йәшкә тиклем)

Сюжетлы-ролле уйындар. Балаларҙа ололар хеҙмәтенә һәм уның һөҙөмтәһенә ҡыҙыҡһыныу үҫтереү һәм ололарҙың хеҙмәттәге тырышлығы, күрһәткән батырлығы, ҡыйыулығы менән һоҡланыу, уларға оҡшарға, улар кеүек булыурға теләк уятыу. Ролдәрҙе ҙур теләк менән, отҡорлоҡ, зирәклек күрһәтеп башҡарырға өйрәтеү.

Уйында балаларға үҙҙәренең белемдәрен, хеҙмәт оҫталығын ҡулланырға өйрәтеү.

Уйындың темаһын һайларға, ролдәрҙе һәр кемдең үҙенсәлекле һәләтлегенә ҡарап бүлешергә күнектереү. Уйында үҙҙәренең тәрән хис-тойғоларын, кисерештәрен күрһәтергә өйрәтеү.

Уйындар темаһын көндәлек тормоштан сығып билдәләргә («Космонавтар», «Цирк», «Ҡотҡарыусылар», «Сәйәхәтселәр») һәм башҡа әкиәт һәм телетапшырыуҙар эстәлегенә бәйләп уйнарға өйрәтеү.

Хәрәкәтле уйындар. Үҙ-аллы таныш хәрәкәтле уйындарҙы уйнау. Уйындарҙа ярышып, алдынғылыҡҡа ынтылып уйнау теләге тәрбиәләү. Уйын ҡағиҙәләрен теүәл үтәргә, бер-береһенә ҡарата иғтибарлы булырға күнектереү.

Театрлаштырылған уйындар.Ролдәр бүлешеүҙә, уйын һайлауҙа һәм уның сюжетын сисеүҙә ҙур әүҙемлек, ижади үҙ-аллылыҡ күрһәтергә өйрәтеү.

Уйында ижади төркөмсәләргә тупланып уйнарға, геройҙың теге йәки был осраҡта нисек үҙ-үҙен тотоуын һүрәтләргә, геройға шәхси характеристика бирергә, уның төрлө осраҡтарҙан сығып башҡарған эш-хәрәкәттәренә баһа бирергә өйрәтеү.

Балаларҙы бергәләп кәңәш ҡороп, сюжеттың йөкмәткеһен сисергә, бер-береһе менән ихтирамлы рәүештә аралашырға күнектереү.

Ролдәрҙе үҙ-аллы, балалар теләгәнсә башҡарырға, әҫәрҙе сәхнәләштереүгә өҫтәлмәләр, төрлө үҙгәрештәр индереү теләген үҫтереү.

Геройҙың холоҡ-киәфәтенә, башҡарған эш-хәрәкәтенә, әйткән һүҙҙәренә, шулай уҡ күренеш уйналған урындың биҙәлешенә иғтибар итергә, уны сюжетҡа ярашлы итеп йыһазландырырға өйрәтеү.

Дидактик уйындар. Балаларҙың дәрестәрҙә алған белемен камиллаштырыу, иғтибарын, хәтерен, һиҙгерлеген, зиһенен үҫтереү. Уйында предметтарҙың үҙенсәлектәрен дөйөмләштереү, кәрәкле һүҙҙе табып, ишеткәнен, күргәненһөйләргә өйрәтеү.

Тәбиғәт, йәмғиәт күренештәре тураһындағы төшөнсәләрҙе нығытыу. Балаларҙы 3-4 кешенән торған төркөмсәләргә бүлеп, уйын ҡағиҙәләрен үтәп, уйнарға әҙерләү.

Балаларҙың сенсор һәләтлеген үҫтереү: предметтарҙың сифатын айыра, дөйөм һыҙаттары буйынса төркөмләй, предметтарҙың урынлашыуына ҡарап, ниндәй үҙгәрештәр булыуын билдәләй белеүҙе нығытыу.

Мәктәпкә әҙерлек төркөмө (6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Сюжетлы-ролле уйындар. Уйын йөкмәткеһен тәрәнәйтеп һәм ҡыҙыҡлы итеп уйнау өсөн үҙ белемдәрен, хеҙмәт оҫталығын ҡулланырға, ролдәрҙе һәр кемдең үҙенсәлекле һәләтенә ҡарап бүлешергә өйрәтеү.

Үҙ-аллылыҡ, зирәклек, уйлап табыусанлыҡ, тырышлыҡ, ныҡышмалыҡ, үҙ фекерен эше менән дәлилләү, башҡалар һүҙенә лә ҡолаҡ һала белеү кеүек сифаттар тәрбиәләү.

Күмәкләп, бергәләп уйнарға ылыҡтырыу: кәңәшләшеп уйындың темаһын билдәләргә, тейешле уйын кәрәк-яраҡтарын һайларға, ролдәр бүлешергә, уйын ҡағиҙәләрен билдәләп, уларҙы теүәл үтәргә өйрәтеү.

Тышта уйнау өсөн тәбиғи материалдар - ағас ботаҡтары, тубырсыҡтар, ҡом, балсыҡ, төрлө ватылмай торған һауыт-һаба һ.б., ҙур ҡоролмалар өсөн йәшник, таҡта, фанера, картон һ.б. ҡулланырға өйрәтеү.

Ҡыш көнө уйын майҙансығында әкиәттәр йәки телетапшырыуҙар эстәлегенә бағышлап эшләнгән ҡар ҡоролмалар төҙөп уйнау.

Хәрәкәтле уйындар. Үҙ-аллы эшмәкәрлектә эстәлеге буйынса төрлөсә булған хәрәкәтле уйындарҙы, ярыш элементтары булған уйындар ойоштороп уйнарға күнектереү. Уйында үҙенең һәм тиҫтерҙәренең тәртибенә, уйын һөҙөмтәһенә дөрөҫ баһа бирергә өйрәтеү.

Ял ваҡытында хәрәкәтле уйындарҙың төрөн күбәйтеү.

Спорт уйындарына ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү.

Театрлаштырылған уйындар. Балаларҙа театрлаштырылған уйындарҙа яңылыҡҡа, донъяны танып-белеүгә ҡыҙыҡһыныу, теләк тәрбиәләү.

Уйын геройҙарының тормошо, теге йәки был осраҡтағы яҡшы эше, ҡыланышы, уның эске кисерештәре тураһында әңгәмәләр үткәреү.

Тиҫтерҙәренең һәм ололарҙың сәхнәләге сығышын ҡарарға һәм уны лайыҡлы баһалай белергә күнектереү.

Баланың театрҙа эшләүсе һөнәр эйәләренең эше, театр бинаһының эске төҙөлөшө, театрҙа үҙ-үҙен тотоу ҡағиҙәләре тураһында мәғлүмәттәрҙе тәрәнәйтеүҙе, сәхнә сараларының – яҡтыртыу, музыкаль яҡтан биҙәү, грим, интерьер, кәрәкле кейем-һалым һ.б. – һәр береһенең тәғәйенләнешен төшөндөрөүҙе дауам итеү.

Балаларҙы ҡыҙыҡлы һәм көлкөлө тамашалар менән бер рәттән драматик әҫәрҙәр менән таныштырыу. Спектакль һуңынан үҙенең тәъҫораттары тураһында әңгәмәләшергә өйрәтеү.

Дидактик уйындар. Балаларҙы бер-береһе менән ярышып уйнарға өйрәтеү. Уйын һайлағанда һәм уның маҡсатына ирешеү юлдарын эҙләгәндә үҙ-аллылыҡ һәм тапҡырлыҡ күрһәтеү мөмкинлеген биреү.

Өҫтәл-баҫма уйындары ҡағиҙәләрен тәрбиәсе тәүҙә үҙе үтәп күрһәтеп һәм аңлатып, һуңынан балаларҙы үҙ-аллы уйнарға өйрәтеүе мотлаҡ.

Уйынды бергәләп, ойошҡан рәүештә тамамлау һәм уйын аҙағында бергәләп һәр кемдең уйынына баһа биреү һәләтен формалаштырыу.

Ҡушымта 3

3-7 йәшлек балалар менән эшләү өсөн яҡынса комплекслы тематик план

тематик план кескәйҙәр төркөмө өсөн (3-4 йәш)

Тема	Эштең йөкмәткеһе	Йомғаҡлау саралары
Сентябрь «Минең яратҡан баҡсам!» 1-се аҙна	Балаларҙа балалар баҡсаһына һәм яңы төркөмгә килеү шатлығы тойғоһон уятыу. Баланы яңы төркөм һәм тирә-яҡ мөхит менән таныштырыуҙы дауам итеү. Шулай уҡ балалар баҡсаһында эшләгән тәрбиәселәр, тәрбиәсе ярҙамсыһы, балалар баҡсаһына йөрөү ҡағиҙәләрен иҫкә төшөрөү. Үҙ-ара һәм ололар менән ниндәй мөнәсәбәттәр ҡорорға кәрәклекте ҡабатлау.	Күңел асыу «Белем көнө.Һаумы, баҡсам!»
«Минен хәүефһеҙлек» 2-се аҙна	Тыуған ҡала/ауыл, уның атамаһы, иҫтәлекле урындары, транспорт төрҙәре, юл ҡағиҙәләрен өйрәнеү; ҡала урамында үҙ-үҙеңде тотоу тураһында әңгәмәләшеү.	Ижади күргәҙмә “Юл хәүефһеҙлеге буйынса китапсыҡтар”
«Көҙһылыу!» 3-сө 4-се аҙна	Ба Кешеләрҙен хеҙмәте, йәшелсә-емештәр тураһында белемдәрен арттырыу. Тәрбиәсе менән бергә көҙгө уныштарҙы, кипкән япраҡтарҙы йыйыу. Балаларға йәшелсәләрҙен кеше һаулығы өсөн файҙаһын анлатыу. Көҙһылыу байрамы тураһында төшөнсә биреү, ынһай эмоциональ тойғолар үҫтереүгә булышлыҡ итеү. Көҙ миҙгеле тураһында шиғырҙар уҡыу, һүрәттәр ҡарау, йәшелсә-емештәрҙен һүрәтен төшөрөү, йәбештереү, әүәләү, йырҙар өйрәнеү. лаларҙы көҙгө тәбиғәт менән таныштырыу. Йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәттең үҙ – ара бәйләнеше тураһында төшөнсәләр биреү.	Фтоткүргәҙмә “Алтын көҙ”
Октябрь «Башҡортостан – гөлбостан!» 1-се-2-се аҙна	Балалрға “Бәләкәй тыуған ил” төшөнсәһен һеңдереү. Башҡортостандың ҙур ҡалалары менән (Өфө, Стәрлетамаҡ, Ишембай , Мәләүез) таныштырыу. Тыуған ил, уның тарихы һәм мәҙәниәте тураһында тәүге күҙаллауҙарын формалаштырыу. Ауылда өйҙәр – тәпәш,	Балалар ижады күргәҙмәһе «Башҡортостан биҙәктәре» ;

	ә ҡалала – бейек, бер нисә ҡатлы. Улар кирбестән, таштан төҙөлгән. Һәр кемден үҙенен ҡалаһы, өйө, урамы була. Беҙҙен исемдәр булған кеүек, һәр урамдын да исеме бар.Тыуған яҡтын данлыҡлы кешеләре менән таныштырыу. Иллюстрациялар ҡарау, шиғырҙар уҡыу, уйындар унау, ҡурайҙа тәрлө көйҙәр тынлау. Балала уны соғап алған мөхиткә, тәбиғәткә һаҡсыл ҡараш һәм яратыу тойғолары тәрбиәләү.	
«Көҙ миҙгеле» 3-сө аҙна	Көҙ миҙгеле тураһында төшөнсәләр биреп, белем даирәләрен киңәйтеү (тәбиғәттәге, кешеләрҙең кейем-һалымындағы,балалар майҙансығындағы үҙгәрештәр һ.б.). Тәбиғәттә үҙ-үҙенде тотоу ҡағиҙәләре менән таныштырыу. Һауа торошоноң үҙгәрешен күҙәтеү, тәбиғәттең матурлығын күрә белергә өйрәтеү. Көҙ көнөндә йорт хайуандарының, ҡырағай хайуандарҙың, ҡоштарҙың нисек итеп миҙгелгә яраҡлашыуҙары, үҙ-үҙҙәрен тотоуҙары тураһында киңерәк мәғлүмәт биреү.	Иртәлек «Көҙ бүләктәре»
«Һаулыҡ аҙналығы» 4-се аҙна	Кеше тураһында мәғлүмәт биреү, тән төҙөлөшө, тән өлөштәре тураһында белемдәрен үҫтереү, киңәйтеү. Сәләмәт тормош алып барыу; файҙалы һәм зарарлы ризыҡтар тураһында һөйләшеү.	Күңел асыу «Күнелле старттар»
Ноябрь «Дуҫлыҡ ептәре» 1-се -2-се аҙна	Беҙ йәшәгән ерҙең халҡы, уларҙың бер – береһе менән дуҫ булыуҙары, татыу йәшәүҙәре тураһында тәү төшөнсәләр биреү. Уйындар аша татыулыҡ, дуҫлыҡ тойғолары тәрбиәләү. Дуҫлыҡ тураһында әкиәттәр (рус халыҡ әкиәте “Тирмәкәй”, башҡорт халыҡ әкиәте “Ата ҡаҙ менә төлкө”) уҡыу.	Күңел асыу «Дуҫ йәшәйбеҙ!»
«Минең ғаиләм» 3-сө - 4-се аҙна	Балала үҙ ғаиләһе менән ғорурланыу хисе уятыу, яҡындарынҡайғыртыу, уларға ярҙамлашыу тойғолары тәрбиәләү. Үҙ исемен, фамилияһын, атаһы исемен дөрөҫ әйтергә өйрәтеү. Ғаилә төшөнсәһен аңлатыу - бергә йәшәгән яҡын кешеләр, туғанлыҡ терминдарын аңлатыу. Ғаилә ағзаларының башҡарған эштәре. Буш	«Тамыры ныҡ ағасты ел йыҡмаҫ» шәжәрәләр күргәҙмәһе

	ваҡытты бергәләп үткәреү формалары. Ғаиләгә ҡарата ғорурланыу хистәре тәрбиәләү.	
«Әсә көнө» 5-се аҙна	Әсәй – донъяла иң яҡын, яғымлы, наҙлы, иң ғәзиз кеше, балаға һөйөү, наҙ биреүсе. Әсәйҙәргә ҡарата һөйөү, ихтирам хисе тәрбиәләү. Ә атай кешенең ҡыйыу, көслө, баһадир, ғаиләнетуйындырыусы булыуын аңлатыу.	«Әсәйем һәм мин» фотокүргәҙмә; Балалар ижады күргәҙмәһе «Ҡәҙерле әсәкәйемә»
Декабрь «Ҡыш килде» 1-се-2-се аҙна	Ҡыш тураһында төшөнсәләр биреү (тәбиғәттәге миҙгел үҙгәрештәре, балалар майҙансығында, кешеләрҙең кейем-һалымында). Халыҡ йолалары менән таныштырыу. Йорт һәм ҡырағай хайуандар, уларҙын балалары менә таныштырыу. Уларҙын тышҡы ҡиәфәте кәүҙә төҙөлөшө, ҡышҡы йәшәйеше тураһында белем биреү. Ҡышлаусы ҡоштарға ҡаты һыуыҡтарҙа аҙыҡ табыуы ауыр булыуы, уларға ярҙам итеүтеләгеен уятыу (тағараҡтар элеү, ем һалыу).	Балалар ижады күргәҙмәһе «Ҡыш биҙәктәре»
«Яңы йыл» 3-сө-4-се аҙна	Бөтә төр балалар эшмәкәрлеген ойоштороу (уйын, коммуникатив, хеҙмәт, танып-белеү һ.б.). Байрамда актив ҡатнашыу теләге уятыу. Ғаиләләге яҡындарына, дуҫтарына бүләктәр әҙерләү, уларҙы нисек ҡотлау формаларын уйлау.	Яңы йыл байрамы: «Әйләнәйек шыршы тирәләй!»
Ғинуар «Хәүефһеҙлек аҙналығы» 2-се аҙна	Хәүефһеҙлек тураһында белем даирәләрен кинәйтеү: янғын хәүефһеҙлеге, юл ҡағиҙәләрен үтәү, ҡала урамында үҙ-үҙеңде тотоу тураһында әңгәмәләшеү, уйындар аша белемдәрен ны4ытыу.	Балалар ижады күргәҙмәһе “Светофор”
«Ҡыш миҙгеле» 3-сө - 4-се аҙна **Февраль** 1-се-2-се аҙна	Ҡыш миҙгеле тураһында белем даирәләрен киңәйтеү. Ҡышҡы спорт уйындары менән таныштырыу. Һыу, ҡар менән тәжрибә үткәреү. Тәбиғәттәге үҙгәрештәр менән таныштырыу. Тирә-яҡ мөхит тураһындағы дөйөм төшөнсәләрҙе киңәйтеү. Йорт һәм ҡарағай хайуандар, уларҙың балалары, ҡош-ҡорт тураһында өҫтәлмә белемдәр	Күңел асыу «Башҡортостанда – ҡыш!»; Акция «Ҡоштарҙы һыйлайбыҙ!»

	биреү. Экологик тәрбиә биреү.	
«Ватанды һаҡлаусылар көнө» 3-сө аҙна	Балаларға патриотик тәрбиә биреү. Хәрби һөнәрҙәр менән таныштырыу. Тыуған илгә ҡарата һөйөү хисе тәрбиәләү. Шулай уҡ нисек итеп малайҙарға ҡыйыу, көслө, Тыуған илде һаҡлаусы батырҙар булып үҫергә кәрәклеген аңлатыу, әңгәмәләшеү.	Фотокүргәҙмә «Мин һәм минең атайым»
« Ил биҙәге - ҡатын ҡыҙ » 4-се аҙна (февраль) **Март** 1-се аҙна	Ғаиләгә, әсәйҙәргә, өләсәйҙәргә, апайҙарға, тәрбиәселәргә ҡаратаҡәҙер–хөрмәт, һөйөүтойғолары тәрбиәләү. Әсәйҙәрҙең һөнәрҙәре менән таныштырыуҙы дауам итеү. Гендер тәрбиәһе буйынса балаларҙың белемдәрен киңәйтеү. Балалар эшмәкәрлегенең бөтөн төрөн дә ойоштороу (уйын, коммуникатив, хеҙмәт, танып белеү, музыкаль, ижади-эстетик, нәфис әҙәбиәт һ.б.) Ҡул эштәре (сигеү, бәйләү, балаҫ һуғыу, ағас юныу, биҙәнеү әйберҙәре семәрләү һ.б.) менән таныштырыу.	Иртәлек «8 март – ҡатын-ҡыҙҙар көнө»
«Әкиәт илендә» 2-се- 3-сө - аҙна	Баланың китап ҡарарға, уҡығанды тыңларға теләү ихтыяжын тәрбиәләү һәм формалаштарыу: телмәрен үҫтереү, һүҙлеген байытыу, әҙәби әҫәрҙе эстетик яҡтан тойомлауҙы формалаштыра башлау; экиәт аша кәрәкле һәм ҡыҙыҡлы мәғлүмәттәр табырға мөмкинлеген аңлатыу. Уҡылған әҫәрҙәрҙе (экиәтте, шиғырҙы) сәхнәләштереү. Персонаждарға кейемдәр әҙерләү. Китапты биҙәүсе рәссамдар менән таныштырыу. Балаларҙың үҙҙәренә бәләкәй генә китапсыҡтар эшләү, уларҙың күргәҙмәһен ойоштороу.	Театрлаштырылған тамаша «Әкиәттә ҡунаҡта»
«Яҙ миҙгеле» 4-се аҙна (март) **Апрель** 1-се 2-се-3-сө-4-се аҙна **Май** 1 –се аҙна	Яҙ миҙгеленең үҙенсәлекле яҡтарын өйрәнеү: ҡояш яҡтыраҡ яҡтырта, ҡар ирей, үлән үҫә һ.б. Тәбиғәткә ҡарата һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү, яҙ миҙгеленең матурлығын күрһәтә белеү. Башҡорттарҙың яҙғы байрамдары, һынамыштары.	Иртәлек «Эх, күнелле яҙ килә! »; Балалар ижады күргәҙмәһе «Яҙғы сәскәләр»

(май)		
« Йәй килә!» 2-се-3-сө -4 –се аҙна	Йәй миҙгелендә тәбиғәттәге үҙгәрештәр. Йорт хайуандары, ҡоштар, йәшелсәләр, емеш-еләктәр тураһында һөйләшеү, белемдәрҙе үҫтереү, арттырыу. Тәбиғәттә үҙ-үҙеңде тотоу ҡағиҙәләре менән таныштырыу (үҫемлектәрҙе өҙөргә ярамай, ағас ботаҡтарын һындырмаҫҡа, хайуандарға, бөжәктәргә ҡағылмаҫҡа һ.б.). Тәбиғәттә булған ябай бәйләнештәрҙе аңлау теләге уятыу маҡсатында эҙләнеү-тикшереүҙәр ойоштороу. Хеҙмәткә, төрлө һөнәр эйәләренә ҡарата ыңғай ҡараш тәрбиәләү.	Күңел асыу: «Һаумы, көтөп алған йәй!» Балалар ижады күргәҙмәһе « Һаумы, йәй!»

тематик план уртансылар төркөмө өсөн (4-5 йәш)

Тема	Эштең йөкмәткеһе	Йомғаҡлау сараларының
«Минең яратҡан баҡсам!» 1-се аҙна (сентябрь)	Балаларҙың йәйге ялдан һуң балалар баҡсаһына килеүҙәрен байрамса ҡаршы алыу,күңел күтәренкелеге булдырыу.Балалар баҡсаһы һәм унда эшләүсе хеҙмәткәрҙәр менән яҡындан таныштырыу (тәрбиәсе,тәрбиәсе ярҙамсыһы,музыка етәксеһе, табиб һ.б.).Балалар баҡсаһының традициялары һәм дөйөм ҡағиҙәләре тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү.	Тантаналы байрам «Белем көнө.Һаумы, баҡсам!»
«Минен хәүефһеҙлек» 2-се аҙна (сентябрь)	Хәүефһеҙлек тураһында белем даирәләрен кинәйтеү: янғын хәүефһеҙлеге, юл ҡағиҙәләрен әтеү, ҡала урамында үҙ-үҙеңде тотоу тураһында әңгәмәләшеү, уйындар аша белемдәрен нығытыу.	Күңел асыу «Светофорҙа – йәшел!»; Ижади күргәҙмә “Юл хәүефһеҙлеге буйынса китапсыҡтар”

«Сөмбөлә килде безгә!» 3-4-се аҙна (сентябрь)	Балаларҙы көҙгө тәбиғәт менән таныштырыу. Экологик үҙаң нигеҙҙәре үҫтереү, тәбиғәт объекттарына ҡарата һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү, тәбиғәтте эстетик тойомлау формалаштырыу, тыуғаняҡҡа ҡарата һөйөү тәрбиәләү. Башҡорт халҡының тәбиғәт менән бәйле йолалары менән таныштырыу.Йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәттең үҙ – ара бәйләнеше тураһында төшөнсәләр биреү.	Фольклор байрамы «Сөмбөлә»
«Башҡортостан – гөлбостан!» 1-се-2-се аҙна (октябрь)	Балаларҙың ғаилә һәм уның ағзалары тураһындағы төшөнсәләрен киңәйтеү.Ғаилә ул-баланың ата-әсәһе менән йәшәгән өйө тигән төшөнсәне аңдарына һеңдереү.Туған ҡалаһы/ауылы менән таныштырыу,тыуған ергә һөйөү тәрбиәләү. Башҡортостан Республикаһы һәм Рәсәй – беҙҙең тыуған ил.Башҡортостандың күренекле кешеләре,һөнәр эйәләре тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү.	Тантаналы байрам «Сәскә ат, Башҡортостан!»; Балалар ижады күргәмәһе «Башҡортостан биҙәктәре»
«Көҙ» 3 – сө аҙна (октябрь)	Көҙ миҙгеле (тәбиғәттәге үҙгәрештәр, кешеләрҙең өҫ-кейемдәре һ.б.), еләк-емештәр, йәшелсәләр, бәшмәктәр йыйыу; йәнлектәр һәм ҡоштар донъяһының көҙгө миҙгелдәге үҙенсәлектәре тураһында төшөнсәләрҙе киңәйтеү. Ауыл хужалығы эшселәренең һөнәрҙәре менән таныштырыу. Йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәттең үҙ-ара бәйләнеше тураһында төшөнсәләрҙе формалаштырыу. Тәбиғәттә үҙ-үҙеңде тотоу ҡағиҙәләре менән таныштырауҙы дауам итеү.	Иртәлек уныш байрамы»
«Һаулыҡ аҙналығы» -4-се аҙна (октябрь)	Сәләмәтлек һәм сәләмәт тормош тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү.Ғаилә һәм туғанлыҡ терминдарын нығытыу(ул, ҡыҙ, атай, әсәй һ.б.) төшөнсәләрен байытыу.Балаларҙыңисеме,	Күңел асыу«Һаулыҡ – ҙур байлыҡ! »; Спорт байрамы «Күнелле старттар»

	фамилияһы, йәше, ата-әсәһенең исеме тураһындағы белемдәрен нығытыу.Балаларҙы ата-әсәләренең һөнәрҙәре менән таныштырыу, уларҙың хеҙмәтенә ҡарата хөрмәт, ҡыуаныу хистәре тәрбиәләү.“Мин” образына һәм үҙ-үҙен баһалай белеү һәләтен формалаштырыу.Балала үҙенең тышҡы ҡиәфәте тураһындағы төшөнсәләрҙе үҫтереү, киңәйтеү.Яҡындарына һәм оло кешеләргә ҡарата хөрмәтле, хәстәрле ҡараш тәрбиәләүҙе дауам итеү.	
«Дуҫлыҡ» 1-се - 2-се аҙна (ноябрь)	Беҙ йәшәгән ерҙең халҡы, уларҙың бер – береһе менән дуҫ булыуҙары, татыу йәшәүҙәре тураһында тәү төшөнсәләр биреү. Уйындар аша татыулыҡ, дуҫлыҡ тойғолары тәрбиәләү. Туған ҡалаһы/ауылы менән таныштырыу,тыуған ергә һөйөү тәрбиәләү. Башҡортостан Республикаһы һәм Рәсәй – беҙҙең тыуған ил. Башҡортостандың күренекле кешеләре,һөнәр эйәләре тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү.	Күңел асыу «Рәсәй менән Башҡортостан – мәңге бергә! »; Балалар ижады күргәҙмәһе «Дуҫыма бүләк»
«Минең ғаиләм» 3-сө - 4-се аҙна (ноябрь)	Балала үҙ ғаиләһе менән ғорурланыу хисе уятыу, яҡындарынҡайғыртыу, уларға ярҙамлашыу тойғолары тәрбиәләү. Үҙ исемен, фамилияһын, атаһы исемен дөрөҫ әйтергә өйрәтеү. Ғаилә төшөнсәһен аңлатыу - бергә йәшәгән яҡын кешеләр, туғанлыҡ терминдарын аңлатыу. Ғаилә ағзаларының башҡарған эштәре. Буш ваҡытты бергәләп үткәреү формалары. Ғаиләгә ҡарата ғорурланыу хистәре тәрбиәләү.	Ғаилә байрамы «Шәжәрә»;
«Әсәйҙәр көнө» 5-се аҙна (ноябрь)	Әсәйгә ҡарата хөрмәт һәм һөйөү тәрбиәләү. Уның турала ҡайғыртырға кәрәклеген һәм ярҙам итеү теләген уятыу. Әсәйҙең тормошта иң мөһим кеше икәнлеген аңлатыу, яҡын кешеләренә ҡарата һөйөү һәм хөрмәт тәрбиәләү. Балаларға әсәй- хәстәрле. Киң күңелле кеше, ә атай – ҡыйыу, көслө кеше икәнлеген төшөндөрөү.	«Әсәйем һәм мин» фотокүргәҙмә; Балалар ижады күргәҙмәһе «Ҡәҙерле әсәкәйемә»

«Гәлсәр ҡыш» 1-се-2-се аҙна (декабрь)	Ҡыш тураһында төшөнсәләр биреү (тәбиғәттәге миҙгел үҙгәрештәре, балалар майҙансығында, кешеләрҙең кейем-һалымында). Халыҡ йолалары менән таныштырыу.	Балалар ижады күргәҙмәһе «Ҡыш биҙәктәре»
«Яңы йыл байрамы» 3-сө-4-се аҙна (декабрь)	Яңы йыл байрамын ойоштороуға әҙерлек (уйын, хеҙмәт, музыка, нәфис әҙәбиәт һ.б). Байрамға бөтә балаларҙы ла ылыҡтырыу, ҡатнашыу теләген уятыу: бүлмәләрҙе биҙәү, бүләктәр әҙерләү, йыр-бейеү, уйындар өйрәнеү, ҡотлауҙар әҙерләү.	Иртәлек «Һаумы, Яңы йыл!»; Балалар ижады күргәҙмәһе «Серле ҡар бөртөктәре»
“Йәнлектәрҙен йәшәү шарттары” 2-се аҙна (ғинуар)	Ҡырағай хайуандарҙы үҙенсәлекле сифаьары буйынса таный белеү (холҡо, йәшәү урыны, ашарға табыу юлы, дошмандан һаҡланыу). Йәнлектәрҙен йәшәү шарттарына (ер өҫтөндә, һыуҙа, ерҙә, һауала, тупраҡта) ярашлы тн төҙөлөшө тураһында мәғлүмәт биреү.	“Башҡорт балы” танып-белеү әнгәмәһен үткәреү.
“Башҡортостандын хайуандар донъяһы” 3-4-се аҙна	Төрлө бөжәктәр, уларҙын тышҡы ҡиәфәте, тауышы тураһында мәғлүмәт биреү (күбәләк, ҡуныҙ, ҡырмыҫҡа, бал ҡорто, синерткә). Уларҙын кәүҙә төҙөлөшө, хәрәкәтләнеүе (шыуыша, оса, һикерә), йәшәгән урыны (һыуҙа, ерҙә) һ.б. буйынса сағыштырыу. Быуа, күл, йылға – йәнлектәрҙен һәм үҫемлектәрҙен йәшәү урыны, Башҡортостандын ҙур күлдәре, йылғалары. Унда йәшәгән йәнлектәр, балыҡтар менән таныштырыу. Хайуандарға ҡарата хәстәрлекле ҡараш тәрбиәләү.	Уйын “Кем ҡайҙа йәшәй?”, “Кемден өйө?”
“Йәшеллек донъяһы” 1-ө-са аҙна (февраль)	Башҡортостандын үҫемлектәр донъяһын танып белеү, ағас һәм ҡыуаҡлыҡтарҙы, япраҡлы һәм ылыҫлы ағастарҙы айырыу, өлөштәрен (тамыр, олон, ботаҡ, япраҡ) айырыу, өлөштәрҙен ниндәй эш башҡарыун анлатыу. Халыҡтын борондан дарыу үләндәре (бәпембә, мәтрүшкә, кесерткән, юл япрағы һ.б.) менән дауаланыуын һәм тәбиғәттәге емеш-еләктәр (ер еләге,	Тәжрибә: “Гөл үҫтерәм”

	ҡурай еләне, көрмәле һ.б.) менән туҡланыуын анлатыу. Кеше һаулығына зыян килтереүсе үҫемлектәрҙе (эт муйылы, бүре еләге) айырыу. Ҡыҙыл китапҡа ингән бәшмәктәр, үләндәр тураһында мәҡлүмәт биреү.	
«Ватанды һаҡлаусылар көнө» 3-сө аҙна (февраль)	Хәрби һөнәрҙәр, хәрби техникалар, Башҡортостан Республикаһы һәм Рәсәйҙең флагы, гимны, гербы менән таныштырыу, Тыуған илгә һөйөү тәрбиәләү. Рус һәм башҡорт халҡының тарихы аша батырҙар тураһында мәғлүмәттәр биреү. Гендер тәрбиә: малайҙарға ҡыйыу һәм көслө булып үҫергә, ә ҡыҙҙарға малайҙарҙы Тыуған илдең һаҡсыһы булараҡ хөрмәт итергә кәрәклеген аңлатыу.	Балалар ижады күргәҙмәһе «Атайыма бүләк»; Фотокүргәҙмә "Минең олатайым/атайым – Ил һаҡсыһы!".
« Ил биҙәге - ҡатын ҡыҙ » 4-се аҙна (февраль) 1-се аҙна (март)	Әсәйҙәр – кешегә ғүмер биреүсе. Улар өйгә ҡот, наҙ, шатлыҡ килтерә. Ул – оҫта ҡуллы хужабикә, балаларын әҙәпкә өйрәтеүсе. Ғаиләгә, әсәйгә, өләсәйгә,апайға ҡарата һөйөү тәрбиәләү. Тәрбиәсе һәм балалар баҡсаһында эшләүсе башҡа хеҙмәткәрҙәр эшенә ҡарата хөрмәт тәрбиәләү. Гендер тәрбиәһе буйынса балаларҙың белемдәрен киңәйтеү. Малайҙарға ҡыҙҙарҙы, әсәйҙәрҙе, өләсәйҙәрҙе яратырға һәм хөрмәт итергә кәрәклеген төшөндөрөү.	Иртәлек «8 март – ҡатын-ҡыҙҙар көнө»; Балалар ижады күргәҙмәһе «әсәйҙәргә бүләк»
«Әкиәт илендә» 2-се- 3-сө - аҙна (март)	Баланың китап ҡарарға, уҡығанды тыңларға теләү ихтыяжын тәрбиәләү һәм формалаштарыу: телмәрен үҫтереү, һүҙлеген байытыу, әҙәби әҫәрҙе эстетик яҡтан тойомлауҙы формалаштыра башлау; әкиәт аша кәрәкле һәм ҡыҙыҡлы мәғлүмәттәр табырға мөмкинлеген аңлатыу. Уҡылған әҫәрҙәрҙе (әкиәтте, шиғырҙы) сәхнәләштереү. Персонаждарға кейемдәр әҙерләү. Китапты биҙәүсе рәссамдар менән таныштырыу. Балаларҙың үҙҙәренә	Театрлаштырылған тамаша « Әкиәттә ҡунаҡта»; « Әкиәт йомғағы» әкиәт һөйләү бәйгеһе

	бәләкәй генә китапсыҡтар эшләү, уларҙың күргәҙмәһен ойоштороу.	
«Халыҡ мәҙәниәте һәм йолалары» 4-се аҙна (март)	Халыҡ уйынсыҡтары (дымков уйынсыҡтары, ағастан эшләнгән ҡатлы ҡурсаҡтар һ.б.) тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү. Халыҡ көнкүреше, дымков һәм филимонов, башҡорт биҙәктәре менән таныштырыу. Балалар эшмәкәрлегенең бөтә төрҙәрендә лә рус һәм башҡорт халыҡ фольклорын ҡулланыу.	«Халыҡ уйындары» байрамы. “Халыҡ биҙәктәре - милли кейемдә” ата-әсәләр менән берлектә ижади күргәҙмә
«Яҙ миҙгеле» 1-се 2-се-3-сө- 4-се аҙна (апрель)	Яҙ миҙгеле тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү: тәбиғәткә экскурсия. Сәскә, йәшелсә орлоҡтары сәсеү, ҡоштарҙы ҡаршылау. Тәбиғәттәге үҙгәрештәрҙе күҙәтеү. Тәбиғәт ҡанундарына ярашлы ҡағиҙәләрҙе нығытыу, экологик төшөнсәләрҙе үҙләштереү. Балаларҙы хеҙмәткә ылыҡтырыу.	Иртәлек «Эх, күнелле яҙ килә! »; Балалар ижады күргәҙмәһе «Яҙғы сәскәләр»
«Еңеү байрамы» 1-се-2-се аҙна (май)	Балаларҙы патриотик яҡтан тәрбиәләү. Еңеү көнө тураһындағы төшөнсәләрҙе үҙләштереү. Тыуған ергә һәм Ватанға ҡарата һөйөү тәрбиәләү.	Балалар ижады күргәҙмәһе «Бөйөк еңеү!»
«Йәй килә!» 3-4 –се аҙна (май)	Йәй миҙгеле тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү, тәбиәттәге үҙгәрештәрҙе күҙәтеү, йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәт араһындағы бәйләнеште асыҡлау, йәйге спорт төрҙәре менән таныштырыу.Күңел асыуҙар.	Фольклор байрамы «Һабантуй»; Балалар ижады күргәҙмәһе « Һаумы, йәй!»

тематик план өлкәндәр төркөмө өсөн (5-6 йәш)

Темалар	Йөкмәткеһе	Йомғаҡлау сараһы
Сентябрь 1-2-се аҙна	Тыуған яҡтын көҙ билдәләре менән таныштырыуҙы дауам итеү: тәбиғәт	Рәсем “Көҙ”

диагностика	күренештәрен күҙәтеү (һыу, томан, һауа, ямғыр, ысыҡ, ҡырау, бәҫ, боҙ, тамсы, яҡтылыҡ, ел.)	
3-4-се аҙна “Көҙһылыу”	Йыл миҙгеленә ярашлы үҙгәреү үҙенсәлектәрен анлатыу. Тыуған яҡта йыш осраған үҫемлектәр, хайуандарҙы таныу, миҙгелгә ярашлы улар тормошонон үҙгәрештәрен асыҡлау һәм тәбиғәт күренешенә бәйлелеген таба белеү. Көҙ тәбиғәтенен хайуандар, үҫемлектәр, кешеләр тормошонда сағылышын бпшҡорт фольклорында, нәфис әҙәбиәттә, рәссамдар, композиторҙар әҫәрҙәрендә күреү. Кешеләрҙен көҙгө хеҙмәте, һөҙөмтәһе һәм тәбиғәтте һаҡлау эшмәкәрлеге менән танышыу; тәбиғәткә һаҡсыл һәм анлы ҡараш тәрбиәләү; тәбиғәттә үҙ-үҙенде тотоу ҡағиҙәләрен нығытыу.	Гербарий төҙөү
Октябрь 1-2- се аҙна “Башҡортостан-гөлбөстан”	Тыуып үҫкән илебеҙ, еребеҙ тураһында белемде кинәйтеү: Башҡортостан Республикаһынын баш ҡалаһы Өфө менән таныштырыу. Рәсәй Федерацияһына берләшеүен анлау. Башҡортостанда төрлө милләт халыҡтары йәшәүен, уларҙын мәҙәниәте, теле, ғөрөф-ғәҙәттәре хаҡында күҙалауҙарҙы булдырыу. Үҙ иле, теле, ере, өсөн ғорурлыҡ тойғоһон үҫстереү. Дәүләт тамғаларын иҫкә төшөрөү һәм нығытыу. БР-һы тәбиғәт ҡомартҡыларынын һүрәттәрен ҡарау. Йылғалар, күлдәр менән таныштырыу. Башҡорт халҡынын бөтә донъяға билдәле шәхестәре эшмәкәрлеге буйынса мәғлүмәтте байытыу.	Байрам: “Башҡортостан – алтын бишегем”
Ноябрь 1-2- се аҙна	Баланын үҙе тураһында күҙҙаллауын кинәйтеү, үҙенә төрлө яҡтан ҡарарға мөмкинселек биреү. Үҙенен баһаһын	Күргәҙмә “Дуҫлыҡ

“Дуҫлыҡ ептәре”	билдәләү. Кешеләр араһында, йәмғиәттә тотҡан урыны, башҡарған эше, кешеләр һәм тәбиғәт объекттары менән бәйләнеше буйынса башҡаларҙан айырылыуы тураһында төшөнсә биреү. БР-һы күп милләтле республика һәм төрлө милләт мәҙәниәтен, телен, ғөрөф-ғәҙәттәрен һаҡлауға, үҫтереүгә бөтә шарттарҙын да булыуын төшөндөрөү. Берҙәмлек, татыулыҡ төшөнсәһен нығытыу һәм дуҫтарса мөнәсәбәт, толерантлыҡ тойғоһон үҫтереү.	ептәре”
3-4-се аҙна “Халҡым биҙәктәре”	Башҡортостан халыҡ биҙәү-ҡулланма сәнғәте менән таныштырыуҙы дауам итеү. Сәнғәт әйберҙәренен биҙәге буйынса башҡорт, рус, һәм башҡа милләт халыҡ биҙәктәрен айыра һәм төшөрә белеү.	Күргәҙмә “Халыҡ биҙәктәре”
Декабрь 1-4-се аҙна “Ҡышҡы селлә”	Балаларҙы ҡыш миҙгеле үҙенсәлектәре, тәбиғәт күренештәре менән таныштырыуҙы дауам итеү. Ҡыш миҙгеленә, күренештәренә ҡағылышлы башҡорт халыҡ ижады өлгөләре менән танышыу, шиғыр, хикәйәләр уҡыу, рәссәм картиналарын ҡарау, рәссәмдәр төшөрөү. Ҡыш миҙгелендә үткәрелгән байрамдар, йолалар менән таныштырыуҙы дауам итеү.яны йыл байрамы донъянын төрлө халыҡтар араһында төрлөсә һәм төрлө ваҡытта үткәрелеүе тураһында төшөнсә биреү. Байрамға әҙерләнеү, үҙ ҡулдары менән әҙерләнгән бүләктәрҙе тапшырып яҡындарын ҡыуандырыуҙан ҙур ҡәнәғәтлек тойғоларын кисереү.	Күргәҙмә “Тылсымлы ҡыш” “Яны йыл байрамы”
Ғинуар 2-се аҙна “Йәнлектәрҙен	Тыуған яҡтағы хайуандар донъяһы менән таныштырыуҙы дауам итеү, уларҙын йәшәү, ашарға табыу, торлаҡ хәстәрләү үҙенсәлектәре	Уйын-викторина “Башҡортостан йәнлектәре һәм

туҡланыуы”	айырмалыҡтарын билдәләү. Урман мөхитендә йәшәүсе тереклектен бер-берeһe менән тығыҙ бәйлйнештә һәм уларҙын туҡланыу сылбырынын бер-берeһенә бәйле булыун күҙаллау.	ҡоштары”
3-4-се аҙна “Башҡортостандын хайуандар донъяһы”	Хайуандырҙын тәбиғәттәге үҙгәрештәргә ҡарата ҡулайлашыуы, тереклек итеү шарттары, ихтыяждары тураһында мәғлүмәтте байытыу, хайуандарҙын кешегә файҙаһы һәм зыяны тураһында мәғлүмәтте үҫтереү. Күсмә һәм ҡышлаусы ҡоштар тураһында мәғлүмәтте байытыу, уларҙы таный, айыра белеү. Һыу йәнлектәренен йәшәү шарттары, туҡланыуы, үрсеүе менән таныштырыуҙы дауам итеү. Ҡышты хайуан, ҡоштарҙын нисек үткәреүе, йылға, күлдәге тормош хаҡында күҙаллауҙар булдырыу, һүҙ байлығын үҫтереү.	Күргәҙмә “Ҡоштар беҙҙен дуҫтар”
Февраль 1-2- се аҙна “Йәшеллек донъяһы”	Тыуған яҡ тәбиғәтенен үҫемлектәр донъяһы тураһында белемдәрен кинәйтеү, үҙебеҙҙә үҫкән ағас, ҡыуаҡтырҙы, үҫемлектәҙе таныу. Болонда, һыуҙа, тауҙа, һаҙлыҡта үҫеүсе үҫемлектәр тураһында мәғлүмәтте байытыу. Башҡортостанда үҫкән шифалы үҫемлектәрҙе таныу, ҡуллана белеү. Урмандын кешелек өсөн мөһимлеген анлау. Тирә- яҡ тәбиғәтен һаҡлау эшенә балаларҙы йәлеп итеү.	Экологик викторина “Үҫемлектәр тере йән кеүек…”
3-4- се аҙна “ Ил һаҡсылары”	Балаларҙын армия тураһында белемдәрен кинәйтеү. Тыуған илде һаҡлау ир-аттарҙын бурысы икәнлеген анлатыу. Төрлө хәрби һөнәрҙәр, ғәскәр төркөмдәре, техника төрҙәре менән таныштырыуҙы дауам итеү. Гендер тәрбиәһе биреү. Балаларҙа патриотизм	Күргәҙмә “Яҡташ батырҙар” Байрам “23 февраль - Ватанды

	тойғоһон тәрбиәләү.	һаҡлаусылар көнө”
Март 1-се аҙна “Әсәләр нур сәсәләр”	8 Мартҡа арналған байрамдын тарихы тураһынада ҡыҫҡаса мәғлүмәт биреү. Был байрамдын әсәй, ҡатын-ҡыҙға арналғаны менән уларға ҙур ихтирам, һөйөү тойғоларынын белдерелеүен анлатыу. Башҡорт халҡынын әсәйҙәргә мөнәсәбәте халыҡ ижадында сағылыуын күрһәтеү. Әсәйҙәрҙен, ҡатын-ҡыҙҙарҙын һөнәрҙәре менән танышыу. Гендер тәрбиәһе буйынса белем биреүҙе дауам итеү. Балаларҙа ин яҡын кешеләренә ҡарата һаҡсыл ҡараш, йылы мөнәсәбәт тәрбиәләү, уларҙы үҙҙәренен яҡшы эштәре менән ҡыуандырыу теләген үҫтереү.	Байрам “8 Март”
2-4 аҙна “Халҡымдын көн-күреше”	Башҡортостанда йәшәгән халыҡтарҙын кәсеп-шөғөлдәре менән таныштырыуҙы дауам итеү: кәсеп- быйма баҫыу, шәл бәйләү, балаҫ һуғыу, тал үреү, ағастан һауыт-һаба, йөндән кейем-һалым әҙерләү; шөғөлдәре – малсылыҡ, игенснелек, йылҡысылыҡ, умартасылыҡ, һунарсылыҡ. Шулай уҡ Башҡортостанда йәшәүсе башҡа милләттәрҙен кәсеп-һөнәрҙәренә анлатма биреү.	Презентация “Халҡым шөғөлө”
Апрель 1-4-се аҙна “Халҡым йолалары һәм ғөрөф-ғәҙәттәре”	Башҡортостанда йәшәүсе халыҡтарҙын ғөрөф-ғәҙәттәре, йолалары менән таныштырыуҙы дауам итеү, белемде тулыландырыу. Хеҙмәт байрамы – өмәләрҙә бер-береһенә ярҙам итеү, берҙәмлек, татыулыҡ, ихласлыҡ сифаттары үҫтерелеүен анлатыу. Башҡортостанда йәшәгән халыҡтарҙын йола, ғөрөф-ғәҙәттәре аша сәләмәт	Кескәйҙәргә бүләк – китап “Халҡым ғөрөф-ғәҙәттәре, йолалары”

	тормош тәрбиәһе биреү.	
Май 1-2-се аҙна “Батырҙар – ил терәге”	Ашҡорт хылҡынын милли батыры С.Юлаев менән таныштырыуҙы дауам итеү. Милли батырыбыҙ ижады менән таныштырыуҙы камиллаштырыу. Башҡорт халҡы тарихында батырҙарҙын ролен билдәләү. Балаларҙа патриотик рух үҫтереү. Данлы батыр образын формалаштырыу, уларҙын халыҡ хәтерендә һаҡланыуын төшөндөрөү. Малайҙарҙа батырлыҡ, етеҙлек, сослоҡ, мәргәнлек сифаттарын үҫтереү.	Шиғырҙар бәйгеһе

Тематик план мәктәпкә әҙерлек төркөмө өсөн (6 йәштән 7 йәшкә тиклем)

Тема	Эштең йөкмәткеһе	Йомғаҡлау сараларының варианттары
«Белем көнө» 1-се-2-се аҙна (сентябрь)	Тирә-йүнде танып белеү һәләтен үҫтереү,уҡырға әҙерлек эштәре алып барыу,мәктәпкә һәм китапҡа ҡарата ҡыҙыҡһыныу уятыу.Балаларға уҡырға кәрәклектең әһәмиәтен,мәктәптең мөһимлеген, мәктәп кәрәк-яраҡтары тураһындағы белемдәрҙе байытыу. Уҡытыусы һәм «уҡыусы» һөнәренә ҡарата ҡыҙыҡһыныу һәм ыңғай ҡараш тәрбиәләү.	Тантаналы байрам «Белем көнө. Һаумы, баҡсам!»
«Минең хәүефһеҙлек» 2-се аҙна (сентябрь)	Хәүефһеҙлек тураһында белем даирәләрен киңәйтеү:янғын хәүефһеҙлеге, юл ҡағиҙәләрен үтәү, ҡала урамында үҙ-үҙеңде тотоу тураһында әңгәмәләшеү, уйындар аша белемдәрен ны4ытыу.	Күңел асыу «Светофорҙа – йәшел!»; Ижади күргәҙмә“Юл хәүефһеҙлеге буйынса китапсы7тар”
«Сөмбөлә килде беҙгә!» 3-с04-се аҙна (сентябрь)	Балаларҙы көҙ билдәләре менән таныштырыуҙы дауам итеү.Тәбиғәт күренештәре тураһында балаларҙың белемен тәрәнәйтеү (һыу, һауа, ямғыр, ысыҡ, томан, ҡырау, тамсы) Миҙгел байрамдары тураһында балаларҙың белемдәрен киңәйтеү. Йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәт тураһында һәм уларҙың үҙ – ара бәйләнеше тураһында күҙаллауҙар үҫтереү. Тәбиғәткә һаҡсыл һәм аңлы ҡараш	Фольклор байрамы «Сөмбөлә»; Ижади күргәҙмә “Көҙ биҙәктәре”

	тәрбиәләү. Тәбиғәттә үҙ – үҙеңде тотоу ҡағиҙәләрен нығытыу. Йәшелсә – емеш тураһында дөйөмләштерелгән төшөнсәләрҙе нығытыу. Ағасты, ҡыуаҡты тышҡы күренештәренә ҡарап билдәдәргә өйрәтеүҙе дауам итеү. Күсер һәм ҡышлаусы ҡоштар тураһында белемдәрен киңәйтеү.Баҡсала һәм урманда үҫкән ашарға яраҡлы еләктәр тураһында балаларҙың белемдәрен киңәйтеү.	
«Башҡортостан – г0лбостан!» 1-се-2-се аҙна (октябрь)	Тыуған ил тураһында төшөнсәләр киңәйтеү. Башҡортостандағы ҡалалар тураһында балаларҙың белемдәрен киңәйтеү. Башҡортостандағы төрлө милләт халыҡтары, мәҙәниәте, теле, ғөрөф – ғәҙәте һ.б. буйынса балаларға белемдәр биреү. Башҡортостандың тәбиғәте, ҡурсаулыҡтар, тәбиғәт ҡомартҡылары тураһында балаларҙың белемдәрен киңәйтеү. Башҡортостанда үҫкән үҫемлектәр тураһында белемдәр киңәйтеү.Ҡыҙыл китап. Башҡортостандың файҙалы ҡаҙылмалары. Башҡортостан дәүләт символдарын өйрәнеү.	«Республикама дан йырлайым!» шиғыр бәйгеhе ; Тантаналы байрам «Сәскә ат, Башҡортостан!»; Балалар ижады күргәҙмәhе «Башҡортостан биҙәктәре»
«Көҙ» 3 - сө аҙна (октябрь)	Көҙ тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү. Ауыл хужалығындағы һөнәрҙәр менән таныштырыуҙы дауам итеү, тәбиғәттәүҙ-үҙеңде тотоу ҡағиҙәләрен нығытыу, йәнһеҙ тәбиғәт тураһындағы белемдәрҙе дөйөмләштереү, үҫемлектәрҙең һәм йәнлектәрҙең тәбиғәттең көҙгө шарттарына яраҡлашыуҙары тураһындағы төшөнсәләрҙе нығытыу.	Иртәлек«Уңыш байрамы»
«hаулыҡ аҙналығы» -4-се аҙна (октябрь)	Сәләмәтлек һәм сәләмәт тормош тураһындағы төшөнсәләрҙе киңәйтеү.Ғаилә һәм туғанлыҡ терминдарын нығытыу(ул, ҡыҙ, атай, әсәй һ.б.) төшөнсәләрен байытыу.Балаларҙыңисеме, фамилияһы, йәше, ата-әсәһенең исеме тураһындағы белемдәрен нығытыу.Балала үҙенең тышҡы ҡиәфәте тураһындағы төшөнсәләрҙе үҫтереү, киңәйтеү.Яҡындарына һәм оло кешеләргә ҡарата хөрмәтле, хәстәрле ҡараш тәрбиәләүҙе дауам итеү.	Күңел асыу«Һаулыҡ – ҙур байлыҡ! »; Спорт байрамы «Күңелле старттар»
«Халыҡтар берҙәмлеге көнө» 1-се- аҙна	Тыуған ил һәм уның байрамдары тураһындағы төшөнсәләрҙе дөйөмләштереү. Тыуған илдең тарихына ҡыҙыҡһыныу үҫтереү, тыуған илгә ҡарата ғорурлыҡ һәм һөйөү	Күңел асыу «Рәсәй менән Башҡортостан – мәңге бергә! »;

(ноябрь)	тәрбиәләү. Рәсәйҙең, Башҡортостандың тарихы, гербы, флагы, гимны менән таныштырыу. Рәсәй ҙур һәм төрлө милләтле ил тураһында мәғлүмәт биреү. Рәсәйҙең баш ҡалаһы Мәскәү менән таныштырыу. Өфө – беҙҙең баш ҡала.	Балалар ижады күргәҙмәһе «Дуҫыма бүләк» Фотокүргәҙмә: “Тыуған илебеҙ – Рәсәй”.
«Минең ғаиләм» 2-се – 3- сө аҙна (ноябрь)	Балала үҙ ғаиләһе менән ғорурланыу хисе уятыу, яҡындарынҡайғыртыу, уларға ярҙамлашыу тойғолары тәрбиәләү. Үҙ исемен, фамилияһын, атаһы исемен дөрөҫ әйтергә өйрәтеү. Ғаилә төшөнсәһен аңлатыу - бергә йәшәгән яҡын кешеләр, туғанлыҡ терминдарын аңлатыу. Ғаилә ағзаларының башҡарған эштәре. Буш ваҡытты бергәләп үткәреү формалары. Ғаиләгә ҡарата ғорурланыу хистәре тәрбиәләү.	Ғаилә байрамы «Шәжәрә»; «Тамыры ныҡ ағасты ел йыҡмаҫ» шәжәрәләр күргәҙмәһе
«Әсәйҙәр көнө» 4-се аҙна (ноябрь)	Әсәйҙәрҙең һөнәрәҙре тураһында балаларҙың белемдәрен киңәйтеү (тапиб, һатыусы, ашнаҡсы, уҡытыусы, сәс киҫеүсе, хат ташыусы, төҙөүсе, тегенсе, 3.б.), уларҙың эш ҡоралдары тураһында балаларҙың белемдәрен киңәйтеүҙе дауам итеү. Әсәйҙәргә ҡарата һөйөү тәрбиәләү. Уларға ҡарата хәсәтрлекле ҡараш үҫтереү. Баланың әсәй өсөн ярҙамсы икәнен аңлатыу эштәрен дауам итеү.	«Әсәйем һәм мин» фотокүргәҙмә; Балалар ижады күргәҙмәһе «кә:ерле әсәкәйемә»
«Гәлсәр ҡыш» 1-се-2-се аҙна (декабрь)	Ҡыш тураһында төшөнсәләр биреү (тәбиғәттәге миҙгел үҙгәрештәре, балалар майҙансығында, кешеләрҙең кейем-һалымында). Халыҡ йолалары менән таныштырыу.	Фольклор байрамы «ҡаҙ өмәһе»; Балалар ижады күргәҙмәһе «ҡыш биҙәктәре»
«Яңы йыл» 3-сө-4-се аҙна (декабрь)	Байрамдар тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү, Яңы йыл байрамына бергәләп әҙерлек үткәреү, күтәренке кәйеф булдырыу. Яҡындары өсөн үҙ ҡулдары менән бүләк эшләп, уларҙы ҡотларға күнектереү, бергәләп эш итеү барышында әхлаҡи холоҡ сифаттарын тәрбиәләүҙе дауам итеү, башҡа илдәрҙә Яңы йыл байрамдары нисек үтә, шулар менән таныштырыу.	Иртәлек «Һаумы, Яңы йыл!»; Балалар ижады күргәҙмәһе «Серле ҡар бөртөктәре»
«Хәүефһеҙлек аҙналығы» 2-се аҙна (ғинуар)	Хәүефһеҙлек тураһында белем даирәләрен киңәйтеү:янғын хәүефһеҙлеге, юл ҡағиҙәләрен үтәү, ҡала урамында үҙ-үҙеңде тотоу тураһында әңгәмәләшеү, уйындар аша белемдәрен ны4ытыу.	Күңел асыу «Ут менән шаярма!»; Ижади күргәзмә “Ут – дуҫ мы, әллә дошман мы?”
«Ҡыш»	Ҡыш миҙгеле һәм тәбиғәттәге үҙгәрештәр	Спорт байрамы

3-сө-4-се аҙна (ғинуар) 1-се- 2-се аҙна (февраль)	тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү. Йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәт араһындағы бәйләнеште асыҡлауҙы камиллаштырыу. Ҡышҡы тәбиғәт, ҡыш миҙгеленең билдәләре (һыуыҡ, ҡар яуа, һыуыҡ ел иҫә,туңдыра) тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү һәм байытыу. Ҡала һәм ауылда йәшәүсе халыҡтың тормошондағы ҡышҡы үҙгәрештәр тураһында аңлатыу. Хәүефһеҙлек ҡағиҙәләре тураһындағы төшөнсәләрҙе үҙләштереү. Тәжрибә аша донъяны танып-белергә һәм тәжрибә-эҙләнеү-тикшеренеү эштәренә ҡыҙыҡһыныу тәрбәләү. Ҡышҡы һынамыштарҙы, йомаҡтарҙы өйрәнеү. Ҡышҡы спорт уйындары,Көньяҡ һәм Төньяҡ полюстары менән таныштырыу. Тикшереү-эҙләнеү тәжрибәләре үткәреү.	«Кем етеҙерәк, тиҙерәк!»; Фольклор байрамы «Балаҫ һуғыу»; Акция «Ҡоштарҙы һыйлайбыҙ!» Балалар ижады күргәҙмәһе «Тылсымлы ҡыш»
«Ватанды һаҡлаусылар көнө» 3-сө аҙна (февраль)	Тыуған илдең тыныслығы һәм хәүефһеҙлеген һаҡлауҙың ауыр, маҡтаулы булыуы тураһында һөйләшеү, атай-олатайҙарҙың Тыуған илде һаҡлап батырҙарса көрәшеүен һәм һаҡлап алып ҡалыуы тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү.Бөгөнгө һалдаттарға ихтирам тәрбиәләү, һуғыш батырҙарына һәм тыуған илгә ҡарата һөйөү, улар менән ғорурланыу тойғолары тәрбиәләү. Һауа, пехота, диңгеҙ, танк ғәскәрҙәре менән таныштырыу.Малайҙарға көслө, батыр булып үҫеп, Ватанды һаҡларға кәрәклеген аңлатыу, ә ҡыҙҙарға малайҙарҙы Ватанды һаҡлаусылар булараҡ хөрмәт итергә кәрәклеген төшөндөрөү.	Балалар ижады күргәҙмәһе «Атайыма бүләк»; Фотокүргәҙмә “Минең олатайым/атайым – Ил һаҡсыһы!”.
« Ил биҙәге - ҡатын ҡыҙ » 4-се аҙна (февраль) 1-се аҙна (март)	Балалар эшмәкәрлегенең бөтә төрҙәрендә лә әсәйгә, өләсәйгә ҡарата һөйөү тәрбиәләүҙе дауам итеү, малайҙарҙа ҡатын-ҡыҙға ихтирам һәм хөрмәт итергә кәрәклекте аңлатыу, әсәйҙәргә, өләсәйҙәргә бергәләп бүләктәр әҙерләү. Ер шарындағы ҡатын-ҡыҙҙар, әсәйҙәр тураһында һөйләшеү.	Иртәлек «8 март – ҡатын-ҡыҙҙар көнө»; Балалар ижады күргәҙмәһе «Әсәйҙәргә бүләк»
«Әкиәт иләндә» 2-се- 3-сө - аҙна (март)	Баланың китап ҡарарға, уҡығанды тыңларға теләү ихтыяжын тәрбиәләү һәм формалаштарыу: телмәрен үҫтереү, һүҙлеген байытыу, әҙәби әҫәрҙе эстетик яҡтан тойомлауҙы формалаштыра башлау; әкиәташа кәрәкле һәм ҡыҙыҡлы мәғлүмәттәр табырға мөмкинлеген аңлатыу. Уҡылған әҫәрҙәрҙе (әкиәтте, шиғырҙы) сәхнәләштереү.	Театрлаштырылған тамаша « Әкиәттә ҡунаҡта»; « Әкиәт йомғағы» әкиәт һөйләү бәйгеһе

	Персонаждарға кейемдәр әҙерләү. Китапты биҙәүсе рәссамдар менән таныштырыу. Балаларҙың үҙҙәренә бәләкәй генә китапсыҡтар эшләү, уларҙың күргәҙмәһен ойоштороу.	
«Халыҡ мәҙәниәте һәм йолалары» 4-се аҙна (март)	Башҡорт халыҡ мәҙәниәте, йолалары һәм һынлы сәнғәте менән таныштырыуҙы дауам итеү,һынлы сәнғәткә ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү, халыҡ сәнғәте төрҙәре менән таныштырыуҙы дауам итеү. Башҡорт һәм рус халҡының йәшәгән йорттары(тирмә, изба), уның төҙөлөшө, милли кейемдәре, йорт кәрәк-яраҡтары, һөнәрҙәре менән таныштырыу.	Күңел асыу «Халыҡ уйындары»; "Халыҡ биҙәктәре - милли кейемдә" ата-әсәләр менән берлектә ижади күргәҙмә
«Халыҡ –ара балалар китабы көнө» 1-се аҙна(апрель)	Нәфис әҙәбиәткә ҡыҙыҡһыныу тәрбиәләү, әҙәби телмәрҙе үҫтереү. Әҫәрҙәге һүҙ матурлығына иғтибар биреү,жанр төрҙәрен айыра белергә өйрәтеү. Китапҡа ҡыҙыҡһыныу һәм һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү.	Күңел асыу «Китап – белем шишмәһе»; Балалар ижады күргәҙмәһе «Яратҡан персонажым»
«Йыһан» 2-се аҙна(апрель)	Ер шары һәм уның юлдашы Ай тураһында белемдәрен киңәйтеү. Уларҙың йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәткә йоғонтоһон аңлатыу эштәрен дауам итеү. Йыһан тураһында белемдәр биреү. Глобус һәм карталар менән таныштырыуҙы дауам итеү. Күренекле йыһангирҙәр менән таныштырыу. Һауа транспорты тураһында балаларҙың белемдәрен киңәйтеү.	Күңел асыу «Беҙ – буласаҡ йыһангирҙәр»; Балалар ижады күргәҙмәһе « Серле йыһан »
«Яҙ ми6геле» 3-4-се аҙна (апрель)	Яҙ миҙгеле, үҫемлектәр һәм йәнлектәрҙең миҙгелгә ҡарап үҙгәреүе тураһындағы белемдәрҙе дөйөмләштереү. Яҙ миҙгеленең билдәләре(ҡар ирей,ҡоштар йылы яҡтан осоп ҡайта,ҡояш йылыта һ.б.), йәнле һәм йәнһеҙ тәбиғәттең бәйләнеше.Ҡоштар донъяһы тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү.	Фольклор байрамы «Ҡарға бутҡаһы»; Иртәлек «Эх, күңелле яҙ килә! »; Балалар ижады күргәҙмәһе «Яҙ һулышы»
«Еңеү көнө» 1-се-2-се аҙна (май)	Патриотик тәрбиә биреү. Бөйөк Ватан һуғышы геройҙары, һуғышта беҙҙең еңеү тураһында балаларҙың белемләрен киңәйтеү. Һуғыш геройҙарына һәйкәлдәр, бюстар, таҡтаташтар менән таныштырыу. Балаларға хәрби миҙал – ордендар тураһында белешмәләр биреү. Төрлө ғәскәр төрҙәре менән таныштырыуҙы дауам итеү (йәйәү, һыу, диңгеҙ, һауа, танк). Хәрби техника менән таныштырыуҙы дауам итеү. Гендер тәрбиәһе биреүҙе дауам итеү.	«Мәңгелек ут» мемориалына, «Батырҙар аллеяһына» экскурсия ойоштороу, сәскәләр һалыу; «Бөйөк еңеү» шиғыр бәйгеһе
«Йәй килә!» 3-се-4-се аҙна	Йәй миҙгеле тураһындағы белемдәрҙе дөйөмләштереү,ҡояштың кеше һәм йәнлектәргә, үҫемлектәргә тәьҫире. Емеш-еләк	Күңел асыу: Фольклор байрамы «Һабантуй»;

(май)	һәм йәшелсәләрҙең өлгөрөүө,ашарға яраҡлы һәм яраҡһыҙ бәшмәктәр,eләктәр, ҡоштар һәм йәнлектәр тураһындағы белемдәрҙе киңәйтеү.	Балалар ижады күргәҙмәһе « Һаумы, йәй!»; Иртәлек «Һау бул, балалар баҡсаһы!»

Ҡушымта № 4

2022-2023 уҡыу йылына ойошторолған белем биреү эшмәкәрлеге төрҙәре
Расписание организованной образовательной деятельности на 2022-2023 учебный год

	Младшая группа (3-4 года)	Средняя группа (4-5 года)	Старшая группа (5-6 лет)	Подготовительная группа (6-7 лет)
ПОНЕДЕЛЬНИК	1.Математическое развитие 9.00-9.15 2. Музыка 9.35-9.50	1.Математическое развитие 9.00-9.20 2. Музыка 10.00 – 10.20	1. Музыка 9.00-9.25 2. Развитие речи 9.40 - 10.05 3. Рисование 16.00-16.25	1.Математическое развитие 9.00 – 9.30 2.Ознакомление с окружающим миром 9.40 - 10.10 3.Музыка 10.30– 11.00
ВТОРНИК	1. Физическая культура 9.00-9.15 2. Развитие речи, основы грамотности 9.25-9.4 0	1. Развитие речи 9.00 – 9.20 2. Физическая культура 9.30 - 9.50	1.Математическое развитие 9.00 - 9.25 2. Физическая культура 10.15-10.40	1. Развитие речи, основы грамотности 9.00 - 9.30 2. Рисование 9.40-10.10 3. Физическая культура 10.50-11.20
СРЕДА	1. Музыка 9.00-9.15 2. Ознакомление с окружающим миром 9.30-9.45	1. Рисование 9.00 - 9.20 2. Музыка 9.30 - 9.50	1. Развитие речи, основы грамотности 9.00 - 9.25 2. Рисование 9.35-10.00	1.Математическое развитие 9.00 - 9.30 2. Рисование 9.40-10.10
ЧЕТВЕРГ	1. Физическая культура 9.00-9.15 2. Рисование 9.30-9.45	1. Ознакомление с окружающим миром 9.00 - 9.20 2. Физическая культура 9.30 - 9.50	1. Ознакомление с окружающим миром 9.00 - 9.25 2. Физическая культура 10.15-10.40	1.Развитие речи, основы грамотности 9.00 - 9.30 2. Физическая культура 10.50-11.20
ПЯТНИЦА	1. Лепка/ Аппликация/ Ручной труд 9.00 – 9.15 2. Физическая культура *на воздухе* 9.35 –9.50	1. Лепка/ Аппликация/ Ручной труд 9.00 – 9.20 2. Физическая культура *на воздухе* 9.40 – 10.00	1. Музыка 9.00 – 9.25 2. Лепка/ Аппликация/ Ручной труд 9.35-10.00 3. Физическая культура *на воздухе* 16.00-16.25	1. Лепка/ Аппликация/ Ручной труд 9.00-9.30 2. Музыка 9.40 – 10.10 3. Физическая культура *на воздухе* 10.30-11.00

Хәрәкәт әүҙемлеге режимы

Эш төрө	Эшмәкәрлек төрө	Эшмәкәрлектең күләме һәм оҙонлоғо (минуттарҙа)			
		3-4 йәш	4-5 йәш	5-6 йәш	6-7 йәш
Физкультура дәрестәре	бүлмәлә	анаһына 2 тапҡыр 15-20	Аҙнаһына 2 тапҡыр 20-25	аҙнаһына2 тапҡыр 25-30	аҙнаһына 2 тапҡыр 30-35
	саф һауала	аҙнаһына 1 тапҡыр 15-20	аҙнаһына 1 тапҡыр 20-25	аҙнаһына 1 тапҡыр 25-30	аҙнаһына 1 тапҡыр 30-35
Көн режимында физкультура-һаулыҡ нығытыу эштәре.	иртәнге гимнастика (балаларҙың теләге буйынса)	көн һайын 5-6	көн һайын 6-8	көн һайын 8-10	көн һайын 10-12
	хәрәкәт һәм спорт уйындары һәм саф һауала күнекмәләр	көнөнә 2 тапҡыр (иртән һәм кис) 15-20	көнөнә 2 тапҡыр (иртән һәм кис) 20-25	көнөнә 2 тапҡыр (иртән һәм кис) 25-30	көнөнә 2 тапҡыр (иртән һәм кис) 30-35
	ял минуттары (дәрестең төрөнә һәм йөкмәткеһенә ҡарап)	көн һайын 3-5	көн һайын 3-5	көн һайын 3-5	көн һайын 3-5
	бассейнда дәрестәр	15-20	20-25	25-30	30-40
Әүҙем ял	Физкультура саралары	айына 1 тапҡыр 20	айына 1 тапҡыр 20	айына 1 тапҡыр 30-45	айына 1 тапҡыр 40
	Физкультура байрамдары	-----	йылына 2 тапҡыр 45 мин	йылына 2 тапҡыр 60 минутҡа тиклем	йылына 2 тапҡыр 60 мин

Ҡулланылған норматив-методик документтар һәм әҙәбиәт:

Конституция Российской Федерации от 12.12.1993 (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 № 6-ФКЗ, от 30.12.2008 № 7-ФКЗ).

Конституция Республики Башкортостан от 24.12.1993 № ВС-22/15, первоначальный текст документа опубликован в издании «Ведомости Верховного Совета и Правительства Республики Башкортостан», 1994, № 4 (22), ст. 146.

Декларация прав ребенка. Принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 года.

Конвенция ООН о правах ребенка. Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года.

Закон РФ от 25.10.1991 N 1807-1 (ред. от 02.07.2013) "О языках народов Российской Федерации" .

Закон о языках народов Республики Башкортостан от 15 февраля 1999 №216-З, изменен 14 июля 2010 №289-З.

Федеральный закон от 24 июля 1998 г. N 124-ФЗ «Об основных гарантиях прав ребёнка в Российской Федерации».

Закона РБ «Об основных гарантиях прав ребенка в Республике Башкортостан» от 31 декабря 1999 г. №44-з

Долгосрочная целевая программа «Развитие образования Республики Башкортостан на 2013-2017 годы»

Республиканская целевая программа сохранения, изучения и развития языков народов Республики Башкортостан на 2012-2016 годы

Закон Российской Федерации «Об образовании в РФ» от 29.12.2012 года № 273 – ФЗ

Закон «Об образовании в РБ» от 27.06.2013 №696-з

Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования.Приказ МОиН РФ № 1155 от 17.10.2013.

Примерная основная образовательная программа дошкольного образования. Одобрена решением федерального учебно-методического объединения по общему образованию (протокол от 20 мая 2015 г. № 2/15).

От рождения до школы. Примерная основная образовательная программа дошкольного образования (пилотный вариант) / Под ред. Н.Е. Вераксы, Т.С. Комаровой, М.А. Васильевой. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Мозаика-синтез, 2017.

Аҙнабаева Ф. Г., Йылҡыбаева Г. Р., Нарынбаева А. З., Гөлбостан. Балалар баҡсаһында телмәр үҫтереүөсөнметодик ҡулланма. Өфө: Китап, 2010.

Аҙнабаева Ф. Г., Нафиҡова З. Ғ. Тылсымлы өндәр. Өфө: БМҮИ, 2004.

Аҙнабаева Ф. Г, Шафиҡова Г. Р., Йыһангирова Г. М. Мин — шәхес. Өфө: Башҡортостан Республикаһы Мәғариф министрлығының республика уҡыу- ғилми методик үҙәге, 2008.

Йәғәфәрова А. Ш., Юлмөхәмәтов М. Б. Йәйғор: балалар баҡсаһы өсөн хрестоматия (ике томда). Өфө: Башҡортостан «Китап» нәшриәте, 1995, 2006.

Нафиҡова З. Ғ. Уйнай-уйнай үҫәбеҙ. Методик ҡулланма. Өфө: Китап, 2010.

Нафиҡова З.Ғ., Денисова З.М. Хәрәкәттә - бәрәкәт. Методик ҡулланма. Сибай: Башҡорт дәүләт университетының нәшер итеү үҙәге, 2000.

Нафикова З. Г., Денисова З. М. Хәрәкәттә - бәрәкәт. В движении - сила. Методическое пособие по использованию башкирских народных подвижных игр на занятиях физвоспитания в ДОУ (на башкирском и русском языках). - 2-ое изд., дополненное. Уфа: Ред.-изд. отдел РУНМЦ МО РБ, 2006.

Программа обучения русской разговорной речи в башкирских дошкольных образовательных учреждениях, Ф.Г. Азнабаевой, Р.Г., Давлетбаевой, Уфа, 2002г;

Кескәйҙәрҙе тәрбиәләүҙә этномузей, Ф.Г. Аҙнабаева, Ф.Ф. Ҡаһарманова, - Өфө. БИРО, 2006.

«Илһам». Ф.Г. Аҙнабаева , Р.И. Әминева , Р.М. Аметова , А.З. Нарынбаева, Г.Р. Йылҡыбаева , Методик ҡулланма. - Уфа, 2-ое изд.,«Китап», 2008.

Балалар баҡсаһында театр эшмәкәрлеге. Ф.Г. Аҙнабаева, Г.М. Йыһанурова.- Өфө, БИРО, 2008.

Аҙнабаева Ф.Ғ., Шафиҡова Г.Р.Тәбиғәтһәмкеше.- Өфө: Китап, 2012.

Азнабаева Ф.Г. и др. Русский язык в национальном дошкольном образовательном учреждении.Методическое пособие. - Уфа : Китап, 2010.

Дидактический материал по русской разговорной речи.- Уфа :Китап, 2010.

Аҙнабаева Ф.Ғ. һ.б. Уйындан - үҫешкә. – Өфө: Китап, 2010.

Прошито, пронумеровано и
скреплено печатью 154 (сто пятьдесят четыре) листа.
Верно: заведующий МБДОУ № 27 г. Салавата

__________ Р.Ф. Абдрахманова